

5983

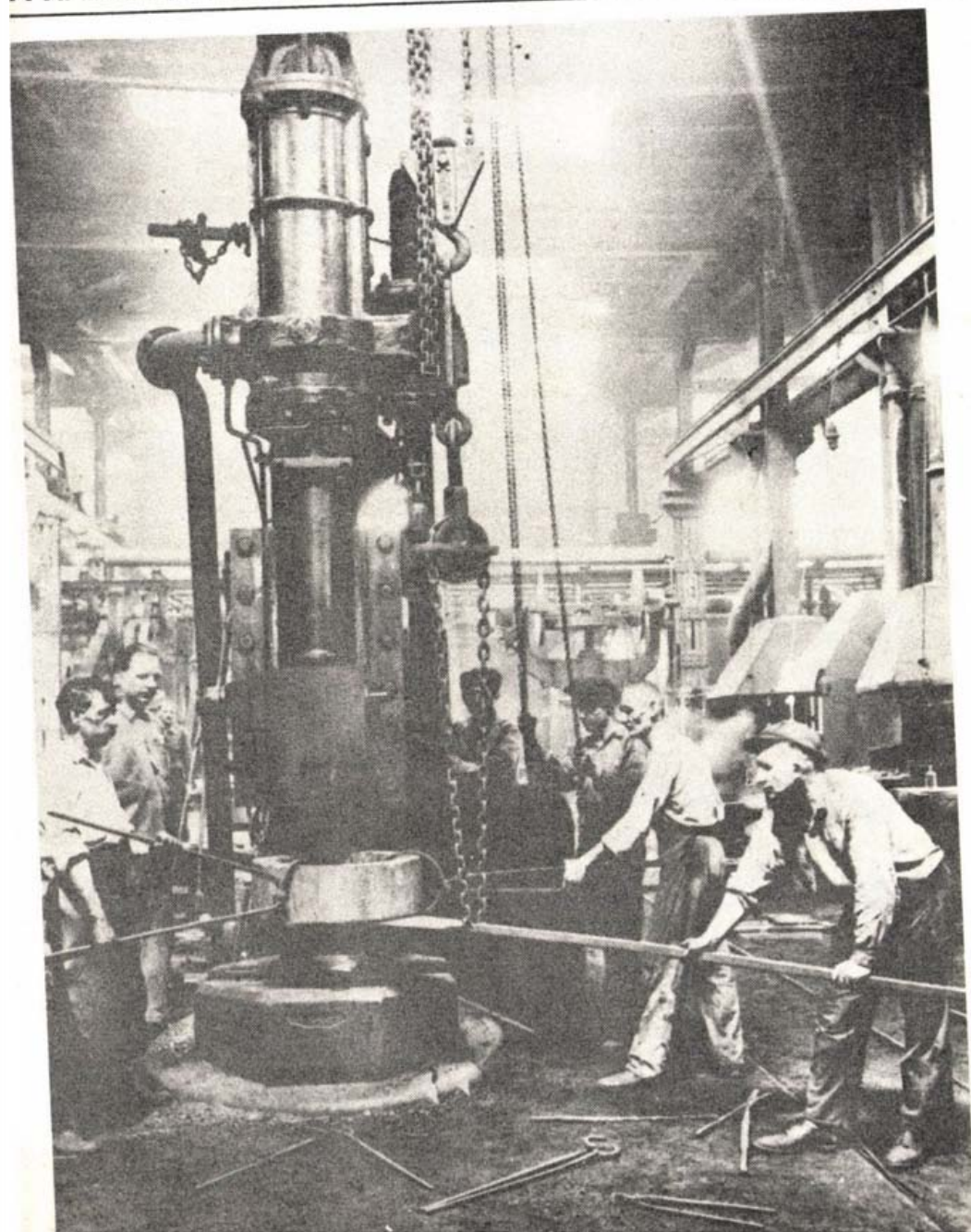

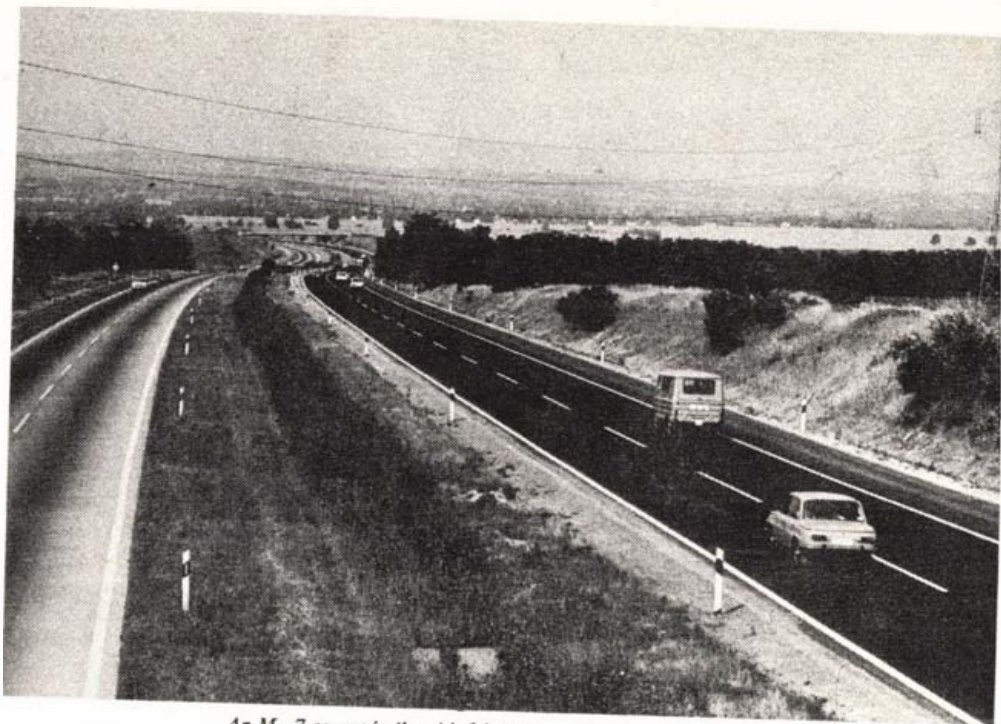
1763

1982/2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

Az M-7-es autópálya (A felvétel az UVATERV tulajdona)

A Balaton északi partján vezető műút (A felvétel az UVATERV tulajdona)

1982/2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

	<i>Ágoston László: Honvédelem – honismeret</i>	3
	<i>Dr. Szikossy Ferenc: Az üzemtörténet-írás és a műszaki muzeológia</i>	6
KRÓNIKA	A Tiszazug történeti-néprajzi kutatása (<i>Barna Gábor</i>)	10
	A XIV. Országos Honismereti Diáktábor (<i>Dr. Csiffáry Gergely</i>)	14
	A Sarló-emléktárgyak gyűjtése Debrecenben (<i>Boross Zoltán</i>)	16
	A Kiskanizsai Szótár ünneplése (<i>Balogh Lajos</i>)	17
	Helytörténeti források az Országos Vízügyi Levéltárban (<i>Dóka Klára</i>) ..	17
ÉVFORDULÓK	Kiss Géza emlékezete (<i>Andrásfalvy Bertalan</i>)	21
	Megkésétt emlékezés Vasady Nagy Gyulára (<i>Kálnoki Kis Tamás</i>)	22
	Egy találkozó évfordulójára (<i>Dobos László</i>)	24
	A balatoni úthálózat kiépítésének története (<i>Dr. Kovács Árpád</i>)	26
VÁLTOZÓ HAZÁNK	Népesedés- és életmódkutatás (<i>Dr. Kovács Zoltán</i>)	33
HAGYOMÁNY	Berzsenyi Lénárd, az olmtüzi várbörtön „rajzolója” (<i>Zongor Ferenc</i>) ..	34
	A néprajzi kutatások első korszaka a Tolna megyei Múzeumban (<i>Szilágyi Miklós</i>)	40
	Medgyesi Ferenc hősi emlékműve Sárospatakon (<i>Dr. Hőgye István</i>) ..	43
	Mikecs László emlékezete (<i>Dr. Csikesz Ferenc</i>)	44
	A magyarországi történelmi emlékhelyek nyilvántartása (<i>Illés Ilona</i>) ..	47
TERMÉS	A Nádor-huszárezred gyöngyösi emlékei (<i>Pozder Miklós</i>)	49
	Egy falusi bábaasszony visszaemlékezéseiből (<i>Hurtony Julianna</i>)	52
	A Rábaköz természeti földrajza (<i>Dr. Göcsei Imre</i>)	54
FÓRUM	Társadalmi összefogás műemlékeinek megóvásáért (<i>Hulényi Miklós</i>)	57
	Tisztelt Szerkesztőség (<i>Wölfel Lajos</i>)	59
KILÁTÓ	Kőrösi Csoma-ünnepség Tokióban	60
	A CSEMADOK érsekújvári honismereti munkájáról (<i>Dr. Hojfer Lajos</i>) ..	61
HÍREK	(<i>Dr. Farkas Ferenc és Vargáné Major Judit</i>)	62

HONISMERETI
BIBLIOGRÁFIA
(melléklet)

PÁLYÁZAT
(melléklet)

Pénovác Antal: Vajdasági magyar néprajzi kalauz (*Dr. Timaffy László*)
 Tegzes György: Ének-zene 4. (*Balla Tibor*)
 Bencze Lászlóné: Szivárványos az ég alja (*Dr. Béres András*)
 Erre alá a Baranya szélén (*Krisztián Béla*)
 Jubileumi pályázati felhívás
 A folklór a mai életben (*Dr. Morvay Péter*)
 A Kiskőrösi Városi Tanács pályázata

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andrásfalvy Bertalan dr., a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának vezetője, Pécs – Ágoston László, az MTI pártszervezetének titkára, Bp. – Balla Tibor, a Tanítóképző Főiskola tanársegédje, Debrecen – Balogh Lajos, az MTI Nyelvtudományi Intézetének tud. munkatársa, Bp. – Barna Gábor dr., a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének tud. munkatársa, Debrecen – Béres András dr., a Hajdú-Bihar megyei Levéltár tud. főmunkatársa, Debrecen – Boross Zoltán dr., a Déri Múzeum tud. dolgozója, Debrecen – Caffary Cergely dr., a Heves megyei Múzeumok Igazgatóságának tud. titkára, Eger – Csiksz Ferenc dr. tanár, Bp. – Dobos László, a HNF Országos Titkárságának munkatársa, Bp. – Dóka Klára dr., az Országos Vízügyi Levéltár vezetője, Bp. – Göcsei Imre dr. ny. tanár, Győr – Hofer Lajos ny. tanár, Érsekújvár – Hornyák László tanár, Bp. – Hőnye István dr., a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár igazgatója, Sátoraljajuhely – Hulényi Miklós, a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szervező Vállalat szaktanácsadó munkatársa, Bp. – Hurtony Julianna ny. szülész-nő, Szeremle – Illés Ilona dr., a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tud. főmunkatársa, Bp. – Kálnoki Kis Tamás, a Magyar Országos Levéltár levéltárosa, Bp. – Kovács Árpád dr., a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság gazdasági szakértője, Bp. – Kovács Zoltán dr., a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola adjunktusa, Szeged – Krisztián Béla, az 501. sz. Szakmunkásképző Intézet műszaki tanára, Komló – Morvay Péter dr., a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető helyettese, Bp. – Pozder Miklós, az EIVRT Félvezető és Gépgyár üzemtechnikusa, Gyöngyös – Szikossy Ferenc dr., a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum főigazgató helyettese, Bp. – Szilágyi Miklós dr., a Néprajzi Múzeum osztályvezetője, Bp. – Timaffy László dr. ny. tanár, Győr – Vargáné Major Judit, az MTI rovatvezető helyettese, Bp. – Wölfler Lajos, az Északdu-nántúli Tervező Vállalat technikus, Győr – Zongor Ferenc ny. iskolaigazgató, Celldömök

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTESI IMRE

ISSN 0324-7627

Kiadja a Lapkiadó Vállalat,
Budapest, Lenin krt. 9-11.

Felelős kiadó: *Siklósi Norbert* igazgató
Szerkesztőség:

1360 Budapest, Belgrád rkp. 24.
Telefon: 182-855

Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig
Készült 9000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben
82 663 Veszprémi Nyomda Vállalat
Veszprém

Felelős vezető: *Danóczy Balázs* igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hírlap kézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest, V. József nádor tér. 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Kúkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149)

INDEX – 25387

Honismeret – honvédelem

A társadalom hazafiságának elmélyítése mozgalmunk alapvető érteime, célja, feladata.

A honismereti mozgalom széles nemzeti bázisa, tevékenységének jellege, kialakulása és jelene egyaránt elválaszthatatlan az igaz hazafiság tudatos vállalásától. A népet és a hazát szolgáló munkánk szilárdan összekapcsolódik történelmi utunk, erők tényszerű ismeretével, országunk védelmének minőségével. Minként nemzeti tudatunknak kiemelkedő alkotóeleme a honvédelmi eszme -- honismereti-helytörténci mozgalmunknak is fontos vonulata, honvédelmi hagyományainak gyűjtése, ápolása, védelmi érdekeink alapos értése és jó szolgálata.

Ma, amikor mozgalmunk magasabb osztályba lépésének, új minőségi igények jelentkezésének, a történelmi propaganda széles körű kibontakozásának, új, érdeklődő, aktív generációk munkába állásának korát éljük, eredményeink, értékeink megtartásának és gyarapításának határozott szükséglete a honvédelmet szolgáló tevékenységünk tapasztalatainknak tételes áttekintése. Meg kell kezdenünk a számvetést. Hatalmas anyag van a birtokunkban hadtörténelmünk egyes fejezeteiből, emlékhelyekről, fegyverekről, szokásokról, személyekről. Rendszerezni kell értékeinket, emlékeinket. Beragynolni a fehér foltokat. A régmúlttal illetően éppen úgy, mint a fegyveres magyar antifasiszta ellenállás egyes részleteit: a demokratikus nemzeti hadsereg debreceni és jászberényi hadosztályai, a náci hadigépezet elleni küzdelemben közvetlenül részt vett vasútépítő dandár, a fiatal magyar határőrség, a fegyveres erők egyes városaink és falvaink politikai, gazdasági, kulturális életében betöltött kiemelkedő szerepe tekintetében. A fontos értékgyűjtő, -mentő, -ismertető munka országszerte folyik. Mind jobban beérnek a feltételei, hogy szervezettebben és oéltudatosabban lépjunk előre.

Mozgalmunkban és egész társadalmi közvéleményünkben kedvezőek a feltételek. A szocialista hazáért, a nép szorgalmas munkájával létrehozott vívmányokért érzett büszkeség és felelősség társadalmi méretű.

Az utóbbi években a közoktatásban, a közművelődésben – az egész társadalmunkat átfogó népfrontmozgalmi munkában helyet kap a honvédelmi felkészítés. Értőbben, pontosabban, meggyőzőbben szólunk a haza fegyveres megvédelmezésének szükségességéről. A honvédelmi nevelés hazánk valamennyi állami és társadalmi szervezetének együttes feladata. Dolgunk pontosabb megfogalmazása aktivizáló hatással lehet egész mozgalmunkra, a munkánkat segítő szervekkel történő magasabb minőségű gyakorlati együttműködésre.

A „hogyan, merre tovább” kérdések sokaságából két kulcsszót kell kiemelnünk: az összehangoltságot és a hatékonyságot.

Számításba kell vennünk, hogy hazánkban mind nagyobb számban lépnek katonasorba azok a fiatalok, akiknél a szülőknek sincs személyes élményük a háború megpróbáltatásairól. A honvédelmi nevelés szempontjából is számolnunk kell azzal, hogy a fiatalok gondolkodását, magatartását a családban ért hatások határozzák meg alapvetően. Ezek eltérőek is lehetnek. Más tud, más tart a katonaeltről a katonaviselt apa és más az édesanya.

A fiúk egészséges szülői nevelésének elemi feltétele a családok helyes tájékoztatása. Ezt a törekvést segíti, ha a városban, faluban, munkahelyen minél többen tudnak a helyi katonamélekekről, a környék kiemelkedő katonai személyiségeiről, a katonák mai életéről. Egy ilyen, elkezdődött munkának az eredménye, hogy mind kevesebb családban él az elriasztás a régi, rossz emlékü élmények alapján.

Számottevően segítheti mozgalmunk az iskolai honvédelmi nevelést. Segíthetjük a laktanya- és csapatmúzeum-látogatások szervezését, kezdeményezhetjük helyi katonai emlékművek építési krónikájának, a felszabadulás hadi eseményeinek összegyűjtését stb.

Alig található hazánkban olyan település, amely történelmének egyik vagy a másik korszakában ne kapcsolódott volna hadtörténelmünkhez.

A honismereti mozgalom hatékony propagandistája, népszerűsítője lehet a honvédelmi eszmét szolgáló jó könyveknek, térképeknek, gyűjteményeknek. A honismereti gyűjtő- és rendszerezőmunka számára is fontos segítséget jelentenek a Zrínyi Katonai Kiadó által közreadott a hadtudomány klasszikusainak művei. A hadtörténet témakörében kiemelkedő vállalkozás volt a Nagy Honvédó háború története, valamint a A második világháború története című, a Szovjetunióban kiadott 12 kötetes sorozat megjelentése.

A haza múltjának, a nép életének hiteles megismerése – a sok egyéb mellett – mindenekelőtt olvasást jelent, a rendelkezésre álló dokumentumok, tanulmányok, összegzések ismeretét. Ennek érdekében pedig a történelmi olvasmányok népszerűsítését, az érdeklődés szüntelen ébren tartását. Nagy jelentőségű, hogy a tárgyban a nagy összefoglaló munkák mellett számos értékes monográfia is napvilágot látott, így A Magyar Néphadsereg története, az Antifasiszta Magyar katonai hagyományok, a mohácsi csata, A rozgonyi csata, A Vártörténet című sorozat – hogy csak néhányat említsünk.

A legjobb magyar katonaszemélyeknek állítanak emléket az Így élt sorozat egyes kötetei. (Zrínyi, Rákóczi, Vak Bottyán, Stromfeld.)

Értékes segítői lehetnek mozgalmunknak az utóbbi időben nagy számban megjelenő memoárok, visszaemlékezések. Ezek nem csupán a jobb történelmi eligazodást szolgálják, de megannyi ötletet, konkrét témát nyújtanak a helyi gyűjtőmunka számára is. Fehér Lajos Így történt, Bárczy János Zuhanóugrás, Kádár Gyula A Ludovikától Sopronkőhídig című visszaemlékezésében ezernyi olyan részlet található, amelyeket mozgalmunk elemi kötelessége tovább kutatni, a tudomány számára elérhetővé tenni. A huszonnegyedik órájában vagyunk azon pesti bérházak megszólltatásában, amelyek 1944 őzén a fővárosban bujkáló hetven ezer magyar katonaszökevényt elrejtették.

Mozgalmunk és a múzeumok igitestvérek. Munkánk minősége szoros kölcsönhatásban van múzeumi kultúránkkal. Erősíti azt, és táplálkozik abból. Múzeumaink nemcsak arra alkalmasak, hogy a hazafiság koronként változó tartalmát és kifejeződési formáit a történelmi valóságnak megfelelően mutassák be, de arra is, hogy ezen belül megjelenítsék a honvédelem eszmei-politikai kritériumát, sőt a hadászati mint tudományt is.

A honismereti-helytörténeti társadalmi mozgalom hazánkban széles és elismert keretét adja a hazafias, honvédelmi nevelésnek is. Eredményeink birtokában, a munkánkat övező bizalom felelősségével kell tovább tanulmányoznunk, miként léphetünk előre a fiatalok honvédelmi tudatát hatékonyabban segítő akciók, táborkok, kirándulások, gyűjtőutak szervezésében, a tanítók, krónikárok, klubvezetők munkájának érdemibb módszertani segítségével.

Örvendetes, hogy mozgalmunk hangsúlyos közreműködésével, a történelem más ágaival párhuzamosan elkészült az egyes megyék hadtörténete. Több helyütt megtörtént a katonahagyományok feldolgozása. Most a további részletek feltárásán túl, a rendelkezésre álló anyag széles körű közkinccsá tétele a legfontosabb feladatunk.

A katonahagyományok ápolása elsődlegesen a hazafias nevelés érzelmi elemeinek elmélyítését szolgálja. Feladatunk, hogy a helyi hadtörténeti emlékek ápolása még teljesebben beépüljön a honismereti klubok és körök munkájába. A legendákat, a tévhiteteket és az illúziókat csak a tényekkel lehet száműzni. A leegyszerűsítést éppen úgy, miként a túlzó nemzeti büszkeséget. Hogy történelmünk során milyen volt a magyar katona? Olyan, amilyen a háború célja! Igaz ügyért mindig kész volt hősie harcra, a helytállásra. És ha becsapták, az meglátszott a harc milyenségén is. Erre is példa történelmünk!

A honismereti mozgalom igazi rangját, legfőbb értékét életközelsége adja. Semmi sem idegenebb tőle mint az öncélúság, az elvont búvárkodás. Eredményeinket kiállítások, előadások, publikációk ezreivel tárjuk a lakosság elé.

Nagyobb hozzáértéssel szerkesztett, szebben kivitelezett, jobb propagandával kísért kiállításokat kell szerveznünk, akár egy legkisebb faluban is. Hangsúlyozom, gondosabb, esztétikusabb, élvezetesebb – nem pedig költségesebb, flancosabb vagy hivalkodóbb kiállításokat.

Ez vonatkozik a kiadványokra is. Mindent nem kell, nem lehet kinyomtatni, díszkötésben terjeszteni. Ami érték, ami segít, ami előrevisz, arra mindig is volt pénz. És mértéktartó, jó beosztás mellett lesz is.

Látni kell azonban azt is, hogy az emberi szó semmivel sem pótolható. Beszélgetni kell a hazáról, életünkről, utunkról – százszor és ezerszer, a gyerekeinkkel és apáinkkal is. Jó érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a helyi katonahagyományok ápolásában, az emlékművek, ellenállási emlékhelyek gondozásában éljenek a fiatalok. A mi dolgunk, hogy még teljesebben megismerkedjenek egy-egy szobor, épület, emléktábla történetével, jelentőségével.

A művelődésszociológia időszzerű feladata lehet a magyar műemléki kultúra mai jellemzőinek gondos elemzése is.

A huszadik század utolsó évei a világméretű turizmus korszakát is jelentik. Évente kilenc-tíz millió magyar állampolgár utazik az ország határain túlra vagy a haza más tájaira. Milliók keresik fel történelmi tájainkat, emlékhelyeinket. Végig kell gondolnunk, hogy az egyes útvonalak, kiadványok, idegenforgalmi programok, ismertetőik, előadások, plakátok a legjobban szolgálják-e népünk történelmi gondolkodásának, nemzeti önismeretének, hazaszeretetének és nemzetköziségének elmélyítését.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hazafiság, az internacionalizmus, a forradalmiság értelmezésében helyenként jelentkező bizonytalanságokat. Igazságok keverednek hibás, rossz hallomásokkal, nézetekkel. A honismereti mozgalom, emlékeink, történelmi értékeink itt és most felmutatása, munkánk konkrétsága talán mindennél többet segít a hazafias nevelés helyenkénti elvontságának, általánosságainak leküzdésében.

Az utóbbi időben számottevően kiszélesedett, magasabb színvonalra emelkedett a honismereti mozgalom propagandája, javult munkánk sajtója. A tömegtájékoztatási eszközökkel, a hírügynökséggel, alapokkal, rádióval és a televízióval az élő, jó kapcsolat nagy segítség számunkra.

Pontos érdekünk annak támogatása, hogy a honismereti gyűjtő- és feldolgozóunka – ezen belül katonatörténetünk – legújabb eredményei gyorsan, hitelesen jussanak el a sajtóhoz. A magunk eszközeivel hátrabban kezdeményezzük a honvédelmi, katonapolitikai-történelmi témák feldolgozását. Rajtunk is múlik, hogy milyen gyakorisággal jelennek meg lapjainkban, folyóiratainkban a haladó katonahagyományok ápolását célzó tanulmányok, a hadtörténelmi és hadtudományi kutatások eredményeit bemutató ismeretterjesztő anyagok.

Indokolt, hogy az eddiginél is céltudatosabban, szervezettebben számoljunk a Néphadseregben, a határőrségnél, a munkásőrségnél, a rendőrségnél, tűzoltóságnál folyó magas színvonalú alakulattörténelmi kutatótevékenységgel, a krónikáirással, a dokumentumok, tárgyi emlékek gyűjtésével, a csapatmúzeumok gyűjteményivel.

A mainál jobban kell kamatoztatnunk azt az értékes személyi és tárgyi segítséget, amit mozgalmunk kap a fegyveres erők és testületek tagjaitól, tisztoktól, katonáktól.

A hon tényszerű ismeretétől elválaszthatatlan a mai valóság ismerete. A múlt értékeinek feltárását szolgáló munkánk hitelét a mátt bemutató tevékenységünk milyensége adja. Mozgalmunk szocialista céljaink, a gazdasági és kulturális építés eredményeinek bemutatásával társadalmi méretekben válthatja ki a feladatokkal való azonosulást, cselekvőkészséget. Ha a nép ismeri, becsüli, támogatja az ország céljait, törekvéseit, akkor értékeli a vívmányokat, kész az áldozatvállalásra, a haza védelmére.

A szocialista hazafiság a szocialista tudat része. A honvédelmi nevelést a szocialista nemzeti tudat fejlesztése révén kell hatékonyabbá tenni. Mozgalmunk eszközeivel is hangsúlyozzuk, hogy nemzeti fejlődésünknek egész történelmünk során alapvető feltétele volt a béke. Kiadványaink, rendezvényeink kiállításaink még jobban erősítsék a rendszertünk, igazunk, erők iránti hitet és bizalmat, járuljon hozzá, hogy a felnövekvő nemzedékek teljesebb ismeretekkel rendelkezzenek fegyveres erőink életéről.

Az illetékes szervekkel való tartalmasabb együttműködés, új erők bevonása, tevékenységünk általános korszerűsítése útján járuljunk hozzá, hogy múltunk - benne közelmúltunk - történelmi eredményeinek méltó megünneplését szolgálja eredményesebben az ifjúság, de egész népünk hazafias, honvédelmi nevelését. Szóljunk többet történelmünk progresszív eseményeiről, azokról a hősiest tettekről, amelyek például szolgálhatnak újabb generációinknak.

Kapjon nagyobb figyelmet a példaképek kialakítása, Konferenciáinkon, eszmecsereinken, intenzívebben kell vizsgáljunk, miként tudjuk az iskolában folyó honvédelmi nevelést konkrétan segíteni, hogyan tudunk az oktatás módszertanának, dokumentumainak, szemléltetőanyagainak, egyetemes szellemének fejlesztéséhez jobban hozzájárulni. Legyünk aktív partnerek a munka alaposabb társadalmi egyeztetését, összehangolását szolgáló kezdeményezésekhez. Javasataink, feltárt értékeink, az új tények, összehangolások, dokumentumok ösztönző, előrevivő hatással lehetnek az irodalomra, filmművészetre, a múzeumi életre, a kiállítási politikára. Segítsük elő, hogy a múzeumok kiállítási programjában legyen tolyamatosan jelen a szocialista hazafiság, az internacionalizmus és a honvédelem eszméje. Vállaljunk részt a honvédelmi nevelést szolgáló színvonalas dokumentum- és fotókiállítások szervezésében.

Szükséges, hogy a mainál jobban, behatóbban ismerjük a baráti országok testvérmozgalmainak hasonló irányú tevékenységét. Alkotóbban hasznosítsuk tapasztalatainkat.

Amikor a honvédelmi tudat össztársadalmi összefüggéseit hangsúlyozzuk - egyben azt is mondjuk, hogy tovább kell lépniünk a haladó katonai hagyományokat, honvédelmi emlékeket gyűjtő barátaink körének szélesítésében. Értékes segítséget kaphatunk a határőröktől, tűzoltó-alakulatoktól, kiegészítő parancsnokságoktól, MHSZ-kluboktól. Fontos érdekünk, hogy a haza védelmének gondolatait jobban bevigyük szakköreinkben, találkozóink tematikájába.

A honismereti mozgalom sajátos eszközeivel segítsük elő a világ, benne hazánk jobb értését, az erőviszonyok alaposabb ismeretét. Nem kampányra buzdítunk, hanem a honismeret, a hagyományápolás összetettebb értelmezésére. Izgalmas gyűjtőmunka lehet a katonadalok, indulók, alakulati szokások, gyakorlóterek, katonautak, a felszabadítási harcok, sorozások, leszerelések, tisztavatások történetének mozgalmi eszközökkel történő feldolgozása.

A hatékonyság legfőbb tényezője itt is a konkrétság. Mozgalmunk szinte páratlan lehetőségeket nyújt a haza helybeni megelégséhez. A népfrontmozgalmat az utóbbi évtizedben sokoldalú együttműködés, széles körű kapcsolat köti össze fegyveres erőinkkel. Dolgunk e kapcsolat fejlődésének, állomásainak, tényeinek pontos összegyűjtése, megörökítése. Mindez felveti azt az igényt, hogy szervezettebben foglalkozzunk mozgalomtörténelmi (béke és barátsági, szolidaritási) emlékeink gyűjtésével is. Céljainkat jó tapasztalatokra, számottevő eredményekre építhetjük.

Az üzemtörténet-írás és a műszaki muzeológia

Az 1960-as évek elején a történelmi évfordulók megünneplésével kapcsolatos társadalmi igény sok ember figyelmét irányította a történelem felé. Ez az érdeklődés, ez a társadalmi igény mutatkozott meg abban is, hogy ekkor indul virágzásnak a történelmi muzeológia, és kezdenek kibontakozni a technika- és termelés-történeti múzeumok és gyűjtemények. Nem sokkal ezután jelennek meg a Kulturális Minisztérium múzeumi főosztályának irányelvei e két szakág fejlesztésére. Ekkor alakul meg a Magyar Történelmi Társulat üzemtörténeti szakosztálya is.

Az üzemtörténeti feldolgozó- és gyűjtőmunka egyik fő módszertani sajátossága, hogy színvonalas művelése csak széles körű társadalmi alapokon valósítható meg. Az eredményeknek nélkülözhetetlen feltétele a társadalom különböző csoportjaival való szoros és közvetlen kapcsolat, az üzemtörténeti és helytörténeti érdeklődésű tanulók és felnőttek szakkörrel, üzemi értelmiségi, munkás- és termelősövetkezeti körök és aktívái, a szocialista brigádok, a hely- és üzemtörténeti kutatók bevonása ebbe a munkába.

Az üzemtörténeti kutatás elválaszthatatlan része lett a honismereti mozgalomnak, tömegmozgalomná vált, és mint ilyen a történelmi adatok és tárgyi emlékek gyűjtésével egyrészt hatást gyakorol a szaktudományra, másrészt a benne részt vevőket, a felnőtteket és a fiatalokat egyaránt a történelem megismerésére, elődeink munkájának, alkotásainak megbecsülésére, a jelen feladatainak vállalására, szocialista hazafiságra nevel. A Történelmi Társulat üzemtörténeti szakosztályának 89 ipari nagyüzem a pártoló tagja, köztük olyanok, mint a Csepel Vas- és Fémművek, az Ajkai Hőerőmű, a Diósgyőri Gépgyár, a Ganz művek, az Ikarus, a MOM, a Láng Gyár, a Lenin Kohászati Művek és a KIOSZ. Több tízezer nagyságrendű érdeklődő tömeg áll tehát mögöttük, és az üzemek többségében már hagyományai vannak az üzemtörténeti kluboknak.

A múzeumi terület a múzeumbaráti körökön keresztül tartja a kapcsolatot az üzemekkel és a szocialista brigádokkal. Ennek a kapcsolatnak szinte felsorolhatatlan változatai léteznek. Engedjék meg, hogy csak egyet emeljek ki közülük, a Xantus János Múzeum kapcsolatát a mezőgazdasági gépgyár szocialista brigádjával. A közösen összegyűjtött és helyreállított anyag vetette meg az alapját a megyei múzeumi szervezet technikatörténeti múzeumának. A Mezőgazdasági Múzeum baráti köre 30 helyi csoporttal működik, és mintegy 3500 tagot számlál.

Az országos múzeumi hely- és üzemtörténeti pályázati rendszer keretében a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és Hazafias Népfront most már az ország csaknem összes megyéjére kiterjedően – kétlépcsős pályázat eredményeként – a hely- és üzemtörténettel foglalkozó emberek, közösségek százaival tartja a kapcsolatot. Az utóbbi években egyre növekvő számmal érkeznek a pályázatok az országos döntőre. 1980-ban mintegy 300 pályamű érkezett és került nyilvántartásba a múzeum adattárában. Természetesen ennél sokkal nagyobb a pályázatra készült pályaművek száma, de a megyei szervezetek csak a kiemelkedő munkákat küldik be az országos döntőre. Lehetőség van arra is, hogy összegyűjtött üzemtörténeti emlékekkel is pályázzanak a résztvevők.

A múzeumi terület szorosan együttműködik a Hazafias Népfront Honismereti mozgalomával, a honismereti, a hely- és üzemtörténeti szak- és baráti körök adják legtevékenyebb tagjait tömegkapcsolatainknak. Országosan itt is több tízezer nagyságrendű azon emberek száma, akik részt vesznek a munkánkban. Ebben a mozgalomban tapasztalataim szerint még mindig nem zárult le a mennyiségi fejlődés korszaka, sőt az 1977-1978-as évektől egy újabb, erőteljesebb fellendülést észlelhetünk főleg múzeumi vonalon, és ezzel párhuzamosan egyre jobban erősödik a szervezethez való társadalmi igénye is.

Ahhoz, hogy ezt az utóbbi igényt érzékelni tudjuk, vázolom a különböző területeken folyó szakmai munkát és azokat az elképzeléseket, amelyeknek szerintem reális alapjuk van.

A Magyar Történelmi Társulat üzemtörténeti szakosztálya tevékenységének bemutatásával kezdeném a sort, mert azzal, hogy 1967-ben az üzemtörténeti kutatás irányítására a társulaton belül önálló szekció

alakult, az egész ügy hatalmas lendületet kapott. E szakosztály lett hivatott egyfelől az üzemtörténet tudományos művelésére, másfelől pedig az országosan jelentkező üzemtörténet-írási tevékenység összehangolására, megfelelő mederben tartására.

A legfontosabb feladat, amit az üzemtörténeti szakosztály ellát, az a munkák elméleti és módszertani segítése, ezek kérdéseinek kidolgozása, tisztázása. Rajta keresztül jutnak el a magyarországi üzemtörténeti kutatás eredményei a nemzetközi porondra is, és elvégzi a nemzetközi tapasztalatok adaptálását, így azok felhasználhatók további munkánkban. Ezt a koordináló tevékenységet, a gondolatok és tapasztalatok áramoltatását országosan is szervezi, ellátja. Ilyen céllal szervezték meg pl. a veszprémi I. országos üzemtörténeti konferenciát, és 1980-ban az I. budapesti üzemtörténeti konferenciát is. Ezt a célt szolgálják a szokásos évi ankétok is.

Az elméleti és módszertani segítségadást szolgálja az 1979-ben megjelent Az üzemtörténet-írás kérdései című tanulmánykötet. A 18 szerző tollából kikerült értékes és hiánypótló kézikönyv-jellegű tanulmánykötet jelentősen segíti a további munkákat.¹

A feldolgozásra kerülő üzemtörténeti munkák esetében a szakosztály segítséget nyújt a szerzők kijelölésében, a lektori és szerkesztői tevékenység ellátásában, és sok esetben még a kiadvány megjelentetésében is. 1980-ban is több kötet jelent meg a szakosztály gondozásában, mint pl. az Egy budapesti gépgyár története 300 oldalon, az Ózdi Kohászati Üzemek története 545 oldalon, és a már említett Az üzemtörténet-írás kérdései című kötet.

A szakosztály részt vesz a Hazafias Népfront, a MTESZ és a regionális szervezetek által rendezett konferenciákon is, továbbá megkezdte az üzemtörténeti tárgyú archív képanyag összegyűjtését is. A szekció tömegkapcsolatai az évek folyamán egyre szélesedtek, és napjainkra érezhetővé vált a társadalmi igények és a társulat lehetőségei közötti ellentmondás. Ennek feloldására tett lépésként értékelhetjük az üzemtörténeti szakosztály és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum között kötött megállapodást, amely remélhetőleg mindkét szervezet, de főleg az ügy számára előnyös lesz.

Most vizsgáljuk meg azokat a szakterületeket és tevékenységüket, ahol az üzemtörténeti kutatások forrásanyagait gyűjtik és rendszerezik. A kutatás elsődleges forrásait a *levéltárak* őrzik. Az Országos Levéltár és az Új Magyar Központi Levéltár között a periódushatárt a gazdaságtörténet terén az államosításnál húzták meg. Az Új Magyar Központi Levéltár őrzi az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a kereskedelem, tehát minden szektor központi irányító szervének, főhatóságának anyagait, de itt található az ipari és a mezőgazdasági szövetkezetek és a kisipar irányító szerveinek anyagai is.

A megyei levéltárak ugyanis eltérő módon, de alig képesek az üzemi (ipari és mezőgazdasági) irattárak fogadására és gondozására. Ez a helyzet az üzemtörténeti kutatások szempontjából nem minősíthető különösebben megnyugtatónak. Saját gyűjtési tapasztalataimból tudom, hogy a falvakban nemcsak a földosztás anyagai, hanem a tsz-szervezés iratai is még ott kallódnak. Mindenesetre jelentős haladást, előrelépést vártunk ezen a téren attól, hogy az Új Magyar Központi Levéltár létrehozta vállalati osztályát, amely az ország 30–40 nagyvállalatának az anyagait fogja gondozni. A levéltár megjelentette fond-és állagjegyzékét, és rendszeresen megjeleneti a különböző termelési ágazatok válogatott iptörténeti forrásait.

A *könyvtárak* fő feladata a helytörténeti és üzemtörténeti kiadványok, publikációk, cikkek összegyűjtése, katalógizálása és ezek bibliográfiai feltárása.

A *múzeumok* az üzemtörténeti kutatások sajátos forrásának, a tárgyaknak a gyűjtő- és azokat tudományosan feldolgozó helyei. Az országos múzeumhálózat egyik kiemelt célja, hogy a köztörténeti feladatoknak változatlan jelentőséget tulajdonítva, az új- és legújabb kori történeti gyűjteményeknek rendelkezzen a különböző termelési ágazatok és szakmák fejlődését reprezentáló tárgye gyűjtésekkel, nagy figyelmet fordítva a vizsgált területen elsősorban jellemző, a helyi gazdasági-termelési struktúráját leginkább meghatározó ipari, mezőgazdasági szakágazatokra, termelési szervezetekre.

A történeti muzeológia kialakulása szintén az 1960-as évek elejére tehető, és napjainkra elértük azt, hogy a történeti muzeológia keretein belül országosan mintegy 140 muzeológus foglalkozik a magyar nép XVIII. század elejétől napjainkig terjedő történetével, tárgyi emlékeinek összegyűjtésével, megőrzésével, tudományos feltárásával, közművelődési hasznosításával, vagyis kiállításban való bemutatásával.

Minden megyei múzeumi szervezetben tevékenykedik történész-muzeológus, és a megyék döntő többségében ezek már önálló osztálykeretben dolgoznak. Lényegében kijelenthetjük, hogy a történeti muzeológia mind topográfiaiilag, mind kronológiailag az ország egész területét átfedi.

Tárgyakról beszélek, mert múzeumokról van szó, és ezen területen az ismeretek más forrásanyagot feltételeznek.

Rendkívül tárgygazdag világban élünk, és tárgyainkat hihetetlen gyorsan cseréljük és ebben rejlik a történész-muzeológusok egyik legnagyobb felelőssége, mert nekik kell meghatározniuk, hogy ezek közül a tárgyak közül melyek képviselik legjobban korunkat, melyek lesznek alkalmasak a jövőben napjaink, és a „nemrégimúlt” időszakok hí bemutatására.

¹ A kötetet Borus József ismertette a Honismeret 1980. 6. számában (Szerk.).

A történeti gyűjtemények üzemtörténeti tevékenysége rendkívül szerteágazó, azonkívül, hogy a megyéjükre jellemző ipari, mezőgazdasági ágazatok anyagait gyűjtik, néhányan országos feladatkört is ellátnak. Így pl. a Borsod megyei múzeumi szervezet hangolja össze az ország múzeumaiban folyó manufaktúris ipar kutatását, a Nógrád megyei múzeumi szervezet pedig a bányászat emlékeinek gyűjtésére felügyel – itt természetesen a tanácsi kezelésben levő múzeumokra gondolok. Békés megye és most már Somogy megye is a mezőgazdasági ágazatokra koncentrálnak, míg Veszprém és Győr megye a céhes ipar emlékeinek gyűjtésében és feldolgozásában játszik fontos szerepet.

A három országos történeti múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és a Budapesti Történeti Múzeum, valamint a tanácsi kezelésben levő megyei múzeumi hálózat történeti gyűjteményei szélesen értelmezik az üzemtörténeti gyűjtőmunkát, mert ezt az életmódkutatásnak, a társadalom komplex vizsgálatának részeként kezelik.

A műszaki múzeumok országos hálózata, az előzőektől eltérően, elsősorban a konkrét technika-, termélettörténet és az azt megalapozó természettudományok általános történelmi fejlődésének emlékeit gyűjtik, és azok összefüggéseit vizsgálják. Ennek a munkának az élén is három országos múzeum áll, mégpedig az Országos Műszaki Múzeum, a Magyar Közlekedési Múzeum és a Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Mindhárom országos múzeumhoz külön-külön is egy egész múzeumi hálózat tartozik. Míg a történeti muzeológia szervezetileg egységesen a Művelődési Minisztérium hatáskörébe tartozik, addig a műszaki múzeumok szinte mindegyike más-más minisztériumhoz, sőt nem egy esetben trösztökhöz vagy vállalatokhoz kapcsolódik szervezetileg. Ebből kifolyólag kapcsolatrendszerük sokkal lazább, sok esetben esetleges.

Az 1960-as évekig lényegében ezek a múzeumok is csak nagyon lassan fejlődtek, az Országos Műszaki Múzeum pedig csak csirájában létezett, mint a Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoport, amely mintegy 8000 tárgyat nyilvánított védetté és katalogizált. Mindhárom országos műszaki múzeum az 1960-as évektől indul fejlődésnek, és építi ki önálló szervezetét. Szakfelügyeleti joggal rendelkeznek saját területük felett, de a felügyeleti szervek különbözősége miatt ez még nem elég hatékony. Reméljük, a minisztériumok összevonása változtat ezen a helyzeten.

Az 1970-es évek végére kialakult az ipartörténeti-műszaki jellegű szakmúzeumok hálózata. Az Országos Műszaki Múzeumhoz és az Országos Közlekedési Múzeumhoz 11 országos gyűjtőkörű szakmúzeum tartozik, amelyek egy-egy iparágak, termőterületeknek a gazdái, ilyenek a Központi Bányászati Múzeum, amely maga is egy hálózatot takar, a Központi Kohászati Múzeum, a Magyar Vegyészeti Múzeum, a Magyar Vízügyi Múzeum szintén önálló hálózattal rendelkezik, és az Alumíniumipari- és Textilipari Múzeum. De ide tartozik a Posta Múzeum és a Tűzoltó Múzeum is. A 11 országos gyűjtőkörű szakmúzeumhoz 12 kihelyezett gyűjtemény is tartozik.

A szervezethez kapcsolódik még 6 db szűkebb gyűjtőkörű múzeum is, mint a Kner Nyomdaipari Múzeum, a Csepeli és Ózdi Gyártörténeti Gyűjtemény, továbbá 3 szakgyűjtemény, ilyen például az Egyesült Izzó gyűjteménye. Ezek működési engedéllyel rendelkező közgyűjtemények, és az iparnak mintegy 75-80%-át kiskérő figyelemmel. Ezekben a gyűjteményekben kb. 80 000 tárgyi emléket és mintegy félmillió dokumentációs anyagot őriznek.

A műszaki muzeológia területén 1979-ben egy további nagy fejlődés, előrelépés lehetőségei bontakoztak ki. *Szekér Gyula* vezetésével miniszteri koordinációs értekezletet tartottak, ahol felkérték az érdekelteket a műszaki emlékek védelmére. Az értekezlet hatására a könnyűipar, a KGM és az építőipar területén bontakoztak ki új kezdeményezések. A könnyűipar területén a Könnyűipari Hagyományvédő Bizottság szervezi a munkálatokat, és számos üzemi, szakmai gyűjtemény alapját rakták le, így a fa-, a bőr-, a textil- és a papíripar alakított ki részgyűjteményeket. A KGM területén viszont továbbra is problémát jelent a gépipar. Az értekezlet hatására sorra alakultak, illetve erősödtek meg olyan gyári gyűjtemények, amelyek még nem rendelkeznek hivatalos működési engedéllyel, ilyenek az Orion, a Dunai Vasmű, a Gázművek, Nagykanizsa, Simontornya, Pécs, Szombathely, Szeged, Dunaujváros, Veszprém.

A műszaki muzeológia területén a szakember-ellátottság jelenti az egyik legnagyobb gondot. Nincs szakos muzeológusképzés, és ebből kifolyólag a gyűjtemények nagy része nincs úgy feldolgozva, ahogy ez szükséges lenne. Az anyag tudományos feltárása pedig ezen a területen különösen bonyolult munka. Az eddig elért eredményekben rendkívül nagy szerepük volt a kérdés újant elkötelezett társadalmiaktívahálózatnak. Nélkülük, munkájuk nélkül nem tartana itt a műszaki muzeológia.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeumhoz az 1970-es évek végére 19 olyan fiókintézmény tartozott, amelyeken keresztül tevékenységük ténylegesen országossá vált. Ebben a hálózatban néhány olyan intézményt is találunk, amelyek a megyei múzeumi szervezetekhez tartoznak. Ugyanakkor egy sor olyan gyűjteménnyel, sőt engedéllyel működő múzeuma van a szakágnak, amelyek csak nagyon laza szálal kapcsolódnak a Mezőgazdasági Múzeumhoz. Ilyen gyűjteménye a gabonaiparnak a Gabonaipari Múzeum, a húsiparnak a Vágóhídi Húsipari Múzeum, a Kőbányai Söripari Gyűjtemény, a növényolajiparnak a nyírbátori gyűjteménye, a Kecskeméti Konzervgyár konzervipari gyűjteménye, a tejipar mosonszentjánosi gyűjteménye, de hasonló gyűjteményekkel rendelkezik a szesz-, a bőr-, a cukor- és a dohányipar is.

A Mezőgazdasági Múzeum területén már 1977-ben lezajlott az a miniszteriális koordinációs értekezlet, amely közös rendeletet adott ki az agrártörténeti emlékek védelméről. A rendelet megjelenése óta az or-

szág területéről 292 helyiségből 466 bejelentés érkezett. Tehát ezen a területen is jelentős fejlődés várható, de ehhez javítani kell a szervezethez, és itt növelni kell a szakos muzológusok számát.

Megpróbáltam körképet adni arról, hogy milyen nagy, szerteágazó szervezet foglalkozik hivatalból Magyarországon az üzemtörténeti kutatás ügyével. Természetesen a felsorolásból sokan ki is maradtak, mint például a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszéke, a MTA regionális szervezetei és bővebben lehetett volna beszélni az ügyet kívülről támogató kollektívákról is. De gondolom, így is érzékelték, hogy a 20 év alatt mekkora előrelépés történt ezen a területen. Ebben elkerülhetetlen érdemei vannak a Hazafias Népfrontnak, amely az elsők között hívta fel a figyelmet erre a nagyon fontos területre, és önzetlenül ajánlotta fel ehhez a munkához aktívahálózatát. Jól politizált, mert megsokszorozva kapta vissza a befektetett politikai tőkét.

Az üzemtörténeti kutatás területén minőségi változás előtt állunk, engedjék meg, hogy néhány pontban összefoglaljam, azokat a feladatokat, amelyeket a további munkák szempontjából elengedhetetlenül fontosnak tartok. 1. A különböző részterületek rendelkeznek tudományos ötéves tervekkel, ezeket tájékoztatásul küldjék meg egymásnak. 2. Készüljenek fel arra, hogy az 1986–1990 közötti időre a VII. ötéves tervre összehangolt egységes terveket alakítsanak ki. 3. Növelni kell az egyes részterületek szervezetségi szintjét. 4. Fokozott figyelemmel kell támogatni a komplex üzemtörténeti munkák írását. 5. Össze kell állítani az üzemtörténet ágazati és regionális tudományos bibliográfiáját. 6. Kiemelten kell támogatni a módszertani munkák, útmutatók kidolgozását, megjelentetését.

A Tiszazug történeti-néprajzi kutatása

1981. október 28–29-én jubileumi tudományos tanácskozásra gyűltek össze történész, néprajzos, nyelvész, antropológus, régész, földrajzos és folklorista szakemberek, akik saját szakterületükön összefoglalták egy évtizedes kutatómunka eredményeit, kijelölték azokat az utakat, amelyekre a további kutatásnak még haladni kell. A tanácskozással egyidőben nyílt meg a kunszentmártoni múzeumban a Mozaikok Kunszentmárton történetéből, illetve a Tízéves a Tiszazug kutatása című dokumentumkiállítás.

Ismerve a néprajz hasonló jellegű vállalkozásait, nyugodtan elmondhatjuk, hogy az egyik *legszerzetebb, leghosszabb ideje folyamatosan végzett munkaközösségi kutatásról van szó.* Az összehasonlítás során természetesen az országosan kiemelt nagy vállalkozásoktól (Magyar Néprajzi Atlasz, palóckutatás) eltekinttünk, csupán kisebb tájegységek hasonlóan mutatkozó kutatásával vetettük össze. A szakmai közvéle-

Bálint Sándor a csépai halottlító sírjánál. Csépa, 1979 (Barna Gábor felv.)

Tóth Imre tiszakürti juhász 1977. (Barna Gábor felv.)

mény e vállalkozásról mégis csupán a Honismeretben, Néprajzi Hírekben megjelent kutatási beszámolókból tud, az elvégzett munkához viszonyítva nagyon kevés publikáció jelent meg. Oka pedig ennek az, hogy a kutatás eredményeinek publikálására a Kunszentmártoni nagyközségi Tanács és a Szolnoki Damjanich Múzeum által létrehozott Tiszazugi Füzetek c. sorozatot a Szolnok megyei Tanács takarékosági okokból megszüntette. Mindössze az 1. és a 6. szám látott napvilágot. A 2–5. szám rotaprintes sokszorosítás alá előkészítve hosszú évek óta várja a megjelenést.

A Tiszazug és Kunszentmárton történeti és néprajzi kutatásának olyan előzményei vannak, amelyekre ezt a szervezett formát fel lehetett építeni. Vissza kell tehát nyúlnunk az előzményekre is.

A Tiszazug, kissé tágabban értelmezve a Kunszentmártoni járás településeire vonatkozó leírások sorát *Agoston János* Ötszönek leírása c. munkája nyitja meg a Tudományos Gyűjtemény 1827. évfolyamában. Kunszentmártonról a Vasárnapi Ujságban *Zombory Gusztáv* írt 1863-ban, Nagyrevről pedig *Major Bálint* postamester foglalta össze a jobbágyfelszabadítás utáni életet a millennium tiszteletére kiadott könyvecskéjében (1897). Ezt megelőzően *Rész Ensel Sándor* Magyarországi népszokások c. könyvében olvashatunk a kunszentmártoni mesterlegények farsangi mulatságáról. 1979 telén került Kunszentmártonba tanítóknak a Csík megyei Nagykászonban született *Veress János*. Régi idők fakult írásai címmel megírta kunszentmártoni életének első évtizedeit, a múlt század végi Kunszentmárton életének hiteles krónikáját. 1936-ra elkészült és megjelenik *Dósa József – Szabó Elek: Kunszentmárton története* I. kötete, sok utalással a tiszazugi községek és Kunszentmárton kapcsolatára. Az 1930-as években gyűjti és publikálja anyagát *dr. Gonda Sándor* csépai körállatorvos: Babonák és kuruzslások a Tiszazugban. Ekkor, az 1930-as években gyűrűznek a nagyrevi arzénos pír hullámai, aminek hatására 1931-ben a Népünk és Nyelvünk c. szegedi folyóiratban megjelenik *Szombatfalvi György* szociográfiája, illetve elkészül *Szállási Sándor* máig kéziratban levő szociográfiai írása a Dél-Tiszazug falvairol. Szépirodánk közül *Tömörkény István* említhetjük meg, aki a századforduló körül felkereste a csépai halottlátót, s élményeit megírta, majd *Káddár Lajos* több önéletrajzi vonatkozású regényét, *Szekula Jenő* és *Háy Gyula* írását. A liturgiátörténészként ismert bencés *Radó Polikárp* a Tiszazugban tevékenykedő bencés apácákról írta Tiszazug című regényét, amelyben Berecz Skolasztikának, az apácák vezetőjének állít emléket. *Illés Sándor* 1950-es évekbeli szociográfiai írása már a szocialista átalakulás éveivel foglalkozik Nagyrevén és környékén.

Az 1960-as évekre esik a Szolnok megyei múzeumi szervezet kiépülése, ekkor kerülnek néprajzos szakemberek is Szolnok megyébe. Munkájuk hatására kibontakozik Kunszentmártonban is az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom. Ebben az időben már írja pályázatait *Turcsányi István, Józsa László* és *Barna Gábor* is. *Kakuk Mátyás*nak megjelenik díjnyeretes pályázata, a Kunszentmárton földrajzi nevei. A Múzeumi levelek és a Jászkunság több kisebb írást hoznak Kunszentmártonról és a tiszazugi falvakról. Az 1960-as évek közepén szervezi meg a ma is meglevő, egyre gyarapodó Helytörténeti Gyűjteményt Kunszentmártonban *Józsa László* tanár Turcsányi István és Barna Gábor segítségével. Ez a kis múzeum ettől kezdve nagyon fontos szerepet játszik a kutatásokban, hiszen a begyűjtött tárgyakat, dokumentumokat, kéziratokat, s a gyűjtött anyag egy gépelt példányát mindig itt helyeztük el. A Helytörténeti Gyűjtemény, amely számára *Józsa László* az egykori Nagykun kerületi börtön épületét szerezte meg, ad otthont évről évre a tematikus nagy kiállításoknak és az időszakos kiállításoknak. Az első nagyobb kiállítást 1968-ban, Kunszentmárton török utáni újratelepedésének 250. évfordulójára rendezték. Ezt követően nyílt meg egy állandó régészeti és néprajzi kerámiakiállítás, amelyet 1978-ban bontottunk le. 1971-ben nagy sikerű kiállítás nyílt a szücsmesterségről. Az egy évtizede kezdődő, szervezettebb, Kunszentmártonra és az egész járásra, tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett Tiszazugra kiterjedő kutatások egyik fő célja az volt, hogy a gyűjteményi tájmúzeumunkat fejlessze. Mindeddig sikertelenül.

Az 1972-től több évre előre megtervezett és megszervezett kutatásoknak nemcsak a tárgyi anyaggyűjtés és a múzeumteremtés volt a célja, hanem Kunszentmártonnak és környékének módszeres történeti-néprajzi kutatása. Egy 4 évre szóló történeti, főleg gazdaság- és társadalomtörténeti sorozatot terveztünk, amelynek keretében tudományos tanácskozáson 1972-ben a vidék 18. századi, 1973-ban 19. századi történetének legfontosabb problémáit vizsgálták a kutatók. 1974-ben a két világháború közötti időkkel foglalkoztak, majd 1975-ben a felszabadulás tiszteletére rendezett kutatáson és tanácskozáson az 1945-től eltelt három évtized helyi eredményeit elemezték. Az 1972–1975 között eltelt évek tehát az *összehangolt történeti kutatások* évei voltak. A kijelölt időszak problémáit a kor, a kérdés és a terület legjobb helyi kutatói, valamint országosan ismert szakemberei ismertették minden évben a múzeumi hónapi kunszentmártoni honismereti tanácskozáson. A tanácskozások elnökeinek minden esetben a témakörök és a vidék legjobb szakértőit igyekeztünk meghívni. Ők nemcsak az elhangzottakat tudták országos folyamatokhoz kapcsolni, a helyi eseményeket országosokhoz kötni, hanem értékeltek az elvégzett munkát, s rámutattak azokra a hiányokra, kérdésekre is, amelyeket a későbbi kutatásoknak kell még tisztázni. A tanácskozáson elnöklő jeles néprajzos szakemberek közül kegyelettel kell megemlékeznünk az azóta elhunyt *Bálint Sándor*ról és *Földes László*ról.

E történeti jellegű tanácskozásokhoz igyekeztünk a feldolgozandó korhoz kapcsolódó tematikus kiállítást rendezni. Az 1972. évi tanácskozás – a 18. századot vizsgálván – több előadásban is foglalkozott Kunszentmárton és az egykori kibocsátó anyatelepülés, Jászapáti, s az egész Jászság kulturális kapcsolatával. E problémakört jól illusztrálja a kunszentmártoni kenyér- és kalácsütést bemutató néprajzi jellegű

nagy kiállítás. Hiszen a kenyérsütés munkafolyamatai, terminusai a járszággal mutatnak rokonságot, amely ebben az esetben genetikus kapcsolat a két vidék között.

A 19. század során Kunszentmárton és a Tiszazug életét befolyásoló egyik legfontosabb esemény a Tisza és a Körös folyó szabályozása volt. A tanácskozások természetesen vizsgálták a szabadságharc és a jobbágyfelszabadítás, a kibontakozó kapitalista fejlődés társadalmi és gazdasági hatásait, is, ám a tanácskozáshoz kapcsolódó nagy történeti-néprajzi kiállítás a folyószabályozási munkák során sajátos réteggé ötöződött kubikosság, s a jobbágyfelszabadítás után létrejött agrárproletariátus munka- és életkörülményeit mutatta be. A két világháború közötti időszakot, a Horthy-korszakot vizsgáló tanácskozáshoz kapcsolódó kiállítás a korszak politikai küzdelmeit mutatta be 1974-ben. Vidékünk több községében ugyan már a felszabadulás előtti években megtörtént a villamosítás, lényegi változást mégis a felszabadulás utáni időszak hozott. Ezért az 1945 utáni évtizedek gazdasági és társadalmi elemzésével foglalkozó előadássorozatot a Kunszentmárton és a Tiszazug villamosítása c. kiállítás tette teljessé. Az 1972 és 1975 közötti tanácskozások erősen történeti jellegűek voltak, ám minden témához igyekeztünk megfelelő arányban néprajzi, szociográfiai, képzőművészeti, zenei előadást is kapcsolni, azaz egy-egy korszakot és témakört lehetőleg komplex módon vizsgálni, elemezni. Ezt a komplexitást pedig a különböző tudományágak, tudományterületek bevonásával értük el.

E történeti kutatássorozatra építettük fel 1976-tól kezdődően a vidék *néprajzi kutatását*. Alapelvek továbbra is érvényesnek tartottuk, sőt el is mélyítettük a komplex vizsgálati módot, amennyiben 1976-tól kezdődően földrajz, történelem, társadalomtörténelem, néprajz, folklór, nyelvészet, s – néprajzi témákról, népi gazdálkodásról van szó – napjaink agrárszakemberei végezték a Tiszazugban kutatásokat, s számoltak be a hagyományos őszi tanácskozásokon elért eredményeikről. A tanácskozáshoz mindig a kutatott téma egy-egy részletét bemutató tematikus kiállítás csatlakozott, amelynek anyagát a közös nyári gyűjtőakciók során gyűjtöttük össze. 1976-tól ugyanis azzal egészült ki a Tiszazug és Kunszentmárton kutatása, hogy minden évben kutatótáborokat szerveztünk a közös, intenzív – és így nyilván eredményesebb – gyűjtőmunka érdekében. E kutatótáborokba a szervező *Szabó László* és *Barna Gábor* mellett bekapcsolódtak a Szolnok megyei múzeológusok (*Bellon Tibor, Szabó István, Őrsi Julianna, Gulyás Éva, Bathó Edit*) és nagyobb számban debreceni és budapesti néprajz szakos egyetemi hallgatók (*Bereczki Ibolya, Molnár Agnes, Magyar Mária, Tóth Judit, Zomborka Márta, Kotics József, Országh Mária*), valamint természetesen a helyi tiszazugi önkéntes gyűjtők is (*Benkó József, Csetényi Mihály, Csetényi Mihályné, Botka János, Barna Mária, Baldaszi József, Józsa László, Mohácsi Lászlóné, Németh Margit*). 1978-tól pedig eredményesen kutatnak a gyűjtőtábor keretében a Debreceni Zeneművészeti Főiskola hallgatói *Bencze Lászlóné* vezetésével (pl. *Györfi Katalin*). A tiszazugi gyűjtőtáborok munkájába kezdettől fogva bekapcsolódtak a szomszédos Csongrád, Bács-Kiskun és Pest megyék néprajzosai, s a kutatott témáknak megfelelően más múzeumok és levéltárak szakemberei, (*Sztrinkó István, Novák László, Felföldi László, Niedermüller Péter, Szilágyi Miklós, Viga Gyula, Bodó Sándor, Szabó Zoltán, Havassy Péter, Vidák István, Nagy Mária, Dercsényi László, Faragó Józsefné, Pusztainé Madar Ilona*). Az évek során ugyan több alkalommal is szerveztünk kizárólag néprajzosok részvételével kutatótáborot (Mesterszállás, Őcsöd, Csépa, Kunszentmárton, Tiszakürt), a munka nagyobb részét a nyári, ún. *alkotótáborokban* végeztük el. Ezekben a táborokban, amelyeket *Smuta Kálmán*é, a Kunszentmártoni járási hivatal főmunkatársa szervezett és vezetett – a járási hivatal, a megyei tanács, a Népművelési Intézet, a Művelődési Minisztérium, a Damjanich Múzeum stb. anyagi támogatásából – párhuzamosan több munkacsoport tevékenykedett. Legnépesebb az amatőr festőké volt, de dolgoztak itt faragók, hímzők is. Munkájukat országosan is elismert művészek, népművészek, mint pl. *Erdős Péter* festőművész (Hódmezővásárhely) és *Nagy Kristóf*, a népművészeti mestere, népi iparművész irányították. A néprajzosok – s a többi munkacsoport is, önállóan végezte kitűzött feladatát – igyekeztek ráirányítani a festők, faragók figyelmét a népi díszítőművészet helyi jellegzetességeire, vagy pl. közösen gyűjtöttük a szöveges és hímzéses helyi motívumait. Esténként pedig neves szakemberek beszéltek a táborlakóknak – hogy csak a néprajzosokat említsem – a népi kultúra egyes részterületeiről, problémáiról (pl. *Ujváry Zoltán, Halász Péter, Juhasz Antal, Bodor Géza, Bellon Tibor, Dám László*). Összetételét, célját, eredményeit tekintve ez a tábor országosan is egyedülálló volt. 1980-tól kezdődően – takarékosági okokból – kétévenként kerül megrendezésre.

1976-tól pedig kiegészítettük a vizsgálatokat a kiemelt témakörhöz kapcsolódó járási néprajzi pályázattal, amely minden évben nagyon eredményes volt. A pályázati kérdőívet iskolások, iskolai szakkörök számára *Barna Gábor* írta, ezt felhasználták a felnőtt pályázók is megfelelő kiegészítéssel. E pályázati rendszernek volt előzménye 1976 előtt, amikor egy alkalommal a Gyermek egy napja régen és ma, valamint Gyermekjátékok címmel készültek dolgozatok. A pályázatok közül a jobbak mindig részt vettek a megyei és az országos gyűjtőpályázaton is. Legeredményesebben *Csetényi Mihályné, Csetényi Mihály* és *Mohácsi Lászlóné* szerepeltek. 1978-ban *Csetényi Mihályné* dolgozatával a Tiszazug ethnobotanikájával kiemelt országos díjat nyert. Nagy számban küldtek be dolgozatokat általános iskolás tanulók is, iskolai szakkörök, sőt tsz-tagok is pályáztak. Közülük legeredményesebb *Gergelyics Péter* Mesterszállásról.

A szervezeti formákról tehát ezeket lehet általánosságban elmondani. A kiemelt téma kutatását *gyűjtőtáborban* végeztük, itt tárgyakat is gyűjtöttünk. Munkánkról októberben *tudományos tanácskozáson* számoltunk be, amelyhez egy *kiállítás* és ugyanabban a témakörben járási *pályázat* is kapcsolódott. (Az októberi, mindig két naposra szervezett tudományos tanácskozásokat egynapos tiszazugi kirándulás kö-

vette, amelynek alkalmával a feldolgozott téma látnivalóival ismerkedtek meg a tanácskozás nem helybeli, szakmai vendégei.)

Az 1976-tól kezdődő néprajzi kutatásokat a Tiszazug életében – különösen a filoxera utáni időszakban – meghatározó jelentőségűvé vált *szőlő- és gyümölcskultúrával* kezdtük. A történeti kérdések tisztázásán túl elemeztük a paraszti szőlőművelés formáit, de a mai nagyüzemi szőlészeti és borászati eljárásokat is. Az szőlős területek a Tiszazugnak a középső, homokos vidékeit foglalják el. Ehhez viszonylag nagy kiterjedésű szikes, a folyók mellett pedig vizes legelőövezet csatlakozik. 1977-ben ennek az övezetnek az életével, azaz a tiszazugi *állattartással, pásztorkodással* foglalkoztunk. Ezt is lehetőség szerint komplex szemlélettel végeztük, nem hagytuk figyelmen kívül a téma üzemszervezeti, társadalmi folklorisztikai vonatkozásait sem. A következő, 1978. évi kutatások során földrajzos, régész, nyelvész, történész és néprajzos szakemberek a *Tisza és a Körös szerepét* vizsgálták a vidék nép életében. A tisza és a Körös szerepét elemző kutaatunk fontos és élvezetes része volt a *Szabó László* által vezetett tiszai csónaktúra (a szolnoki vízügyi igazgatóság támogatásával), amelynek során Szolnoktól Tiszazugig a folyó mindkét parti árterületeit és településeit kutattuk.

E témakörben futottak a pályázatok is, s e témák egy-egy területét mutatták be a múzeumi kiállítások is. A tárgygyűjtéseknek fontos rámutatni, hogy évente sikerült összegyűjtenünk egy-egy téma majdnem teljes tárgyi anyagát. Mind a szőlőművelés, mind pedig a vizek szerepét elemző kutatás szorosan kapcsolódott a korábbi, 19. századot vizsgáló kutatáshoz. Mindhárom téma kutatása során részletesen elemeztük azokat a szálakat is, amelyek révén területünk, a Tiszazug és Kunszentmárton a szomszédos vagy távolabbi tájegységekkel összekapcsolódott. Itt csak a borkereskedelemre, a pásztorok migrációjára és a tutajozásra utalok. Bár mindegyik eddigi kutatásban, illetve tanácskozásban helyet kapott a téma folklorját bemutató előadás, szükségesnek látszott, hogy a folklorisztikai kutatásokról külön tematikus tanácskozásokon is számot adjunk.

Igy került sor 1979-ben az *emberi élet fordulóihoz* kapcsolódó szokások, a születés, esküvő, halál szokásait és hiedelmeit elemző tanácskozásra. Ezen *Bálint Sándor* professzorúr elnökölt, akit 75. születésnapja alkalmából a tiszazugi munkaközösség felkészített. Sajnos, 1980-ban, amikor a *jeles nap, ünnepi szokások és vallásos népélet* kutatására és a tanácskozáson bemutatására került sor, *Bálint Sándor* már nem lehetett jelen, a tanácskozást már csak emlékének szentelhetjük. A tanácskozáson *Bálint Sándor* munkásságának elemzését *Erdélyi Zsuzsa* végezte el. Ez alkalommal is elhangzottak a vidék, a Tiszazug határain túlmutató jelentőségű előadások, pl. a jászok és kunok krisztianizációjáról. Kevésbé kutatott volt eddig a 18–19. században tisztelt szenteknek a kultusza, a koldusok népéletben betöltött sokirányú szerepe, némely kántorok hatása egy-egy vidék népéletének kultúrájában. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy megindult a tiszazugi református lakosság vallásos népéletének módszeres összegyűjtése is.

1979-ben a múzeumi kiállítás látványosan bemutatta a születés, a gyermeknevelés, a lakodalom és a temetkezés tiszazugi hagyományait, tárgyi emlékeit. Időben is visszanyúlva, sikerült illusztrálnunk a céhes hagyományokat, a temetkezési egyletek szerepét is 1980-ban pedig a népi vallásosság tárgyi emlékeit: szentképeket, keresztek, szobrokat, búcsúfiákat, imaponyvakat állítottunk ki az ünnepi szokások tárgyi emlékei mellett.

Nagyon vázlatosan, röviden összefoglaltuk az elmúlt évtized, s a még korábbi kutatások menetét, szervezeti formáit. A tiszazugi táborozások, kutatótáborok hasznos tapasztalatait több múzeum átvette, s hasznos forrásnak bizonyult pl. a *kiskunsági mezővárosok kutatásában* is. A tiszazugi kutatásokban formálódott s alakult ki egy közösség, amelyik már évek óta az itteni tapasztalatokra alapozva módszeresen végzi az *Alföld kutatását*. A *nagykőrösi vizsgálatok* eredményeit már publikálták is (1978). Hamarosan várható *Szabadszállás történeti és néprajzi kutatásának* végeredményét bemutató kötet is. A tiszazugi kutatások keretében folytattuk *Csépa* község történeti-néprajzi, antropológiai és nyelvészeti vizsgálatát, amelynek révén a *palóckutatáshoz* is kapcsolódtunk, lévén Csépa 18. századi palócföldi kirajzás. Ez a kiadvány is, mintegy 40 iv terjedelemben sajtó alatt van.

Ezek után sajnálhatjuk igazán, hogy a tanácskozásokon elhangzott előadások nem jelentek meg nyomtatásban. Csupán az 1972. évi tanácskozás anyaga, valamint az 1976. évi szőlészeti tanácskozáshoz Csépa szőlőművelése látott napvilágot. Ugy gondolom, hogy a végzett kutatómunka színvonala, mennyisége és elért eredményei megérdemelnék, hogy a 10 év alatt elhangzott 122 előadás megjelenjen. Ez megfelelő alapot jelentene a további kutatásokhoz is, amelynek végső célja egy alapos, a népi kultúra, s a vidék történetének minden fontos területét feldolgozó monográfia. S ez a kutatás eddig megfelelő intézményi háttér nélkül folyt. Az illetékeseknek érdemes volna megfontolniuk a Kunszentmártoni Tiszazugi Tájékoztató Múzeum fejlesztését, amely majd a Tisza III. vízlépcső bázismúzeuma lehetne. (Ez a vízlépcső takarékosági okokból ugyan halasztást szenvedett, de bizonyára megvalósul.) Ugyancsak egy évtizedes, nagyon sok idős és fiatal, kezdő és neves szakember kutatómunkájának megbecsülését és elismerését jelentené, ha javaslataikat figyelembe vennék, s nem hagynának lebontani pótolhatatlan, műemléki megvédésre méltó, tájháznak kiválóan alkalmas épületeket.

Ilyen előzmények után került sor a jubileumi tanácskozásra *Rácz István, Szathmári István* egyetemi tanárok, valamint *Szabó László* és *Fazekas István* elnökletével. *Szlankó István* a Tiszazug természeti- és gazdaságföldrajzi jellemzését végezte el. A vidék régészeti kutatásának történetével, a feltárt lelőhelyek, kultúrák ismertetésével két előadás is foglalkozott. *Csányi Marietta* elsősorban az őskori kutatások ered-

ményét foglalta össze, míg *Laszlovszky József* a Tiszazug középkori leljóhelyeit ismertette. *Havassy Péter* a tájegység középkori történeti földrajzát vizsgálta. *Szabó István* előadása áttekintette a vidék történetének legfontosabb kérdéseit, problémáit, különös alapossgal a török alóli felszabadulástól századunkig. *Henkey Gyula* összefoglalóan ismertette tiszazugi antropológiai kutatásait, amelyek alátámasztják a vidék népiségtörténeti, néprajzi kutatásának számos eredményét. *Kakuk Mátyás* a Tiszazug és Kunszentmárton környékének nyelvjárási sajátosságait ismertette, *Horgosi Ödön* pedig a földrajzinév gyűjtés helyi tapasztalatairól szólt.

A néprajzi előadásokat erős történeti szemlélet jellemezte, s az előadások összefoglalták témakörüik kutatásának helyi előzményeit is. *Novák László* a 18–19. századi települési viszonyokat ismertette, *Sztrínkó István* pedig a népi építkezést és lakáskultúrát elemezte. A vidék összetett, sok archaikumot is őrző gazdálkodásáról *Bellon Tibor* előadása szólt. Erre is építve *Bereczki Ibolya* a táplálkozás rendjét ismertette. A társadalomnéprajzi kutatások eredményeivel és elkövetkező feladataival *Szabó László* foglalkozott. A népszokások, a hiedelmek és a népi vallásosság kutatása terén elért eredményeket, s a kutatásra váró feladatokat *Barna Gábor* előadása tartalmazta. *Tóth Judit* az emberi élet fordulóinak szokáshagyományáról. *Gulyás Éva* a szövegfolklor, *Bencze Lászlóné* pedig a tiszazugi népzene gyűjtés eredményeiről és további feladatairól beszélt.

A kunszentmártoni honismereti tanácskozások, gyűjtőtáborok és pályázatok rövid történetét még a tanácskozás elején *Smuta Kálmánné*, e kutatás helyi szervezője ismertette. A tanácskozáson elhangzott, fentebb említett előadásokat kézirat gyanánt, sokszorosított formában a Damjanich Múzeum megjelentette. A kötetet *Szabó László* szerkesztette. A tanácskozáshoz kapcsolódó kiállításokat a kunszentmártoni múzeumban *Sztrínkó István* nyitotta meg. A kiállítás rendezői *Bereczki Ibolya*, *Csányi Marietta* és *Szabó László* voltak.

Barna Gábor

A XIV. Országos Honismereti Diáktábor

A tábor szervezésekor igyekeztünk hasznosítani a megelőző országos táborok tapasztalatát. Gyűjtőterületünk Eger város és az Egri járás 15 településére terjedt ki. A munkát 12 szakcsoportban végeztük. A szakcsoportok között – figyelembe véve a táji sajátosságokat – 6 néprajzi, 4 történeti, 1 régészeti és először a táborok történetében 1 természettudományi csoport volt.

A tábor szakmai céljai között szerepelt: Eger és Heves megye táji, történeti és természeti ritkaságainak, értékeinek megismertetése. Ezt a megyei kirándulás, a vetélkedők és a különböző témájú (várostörténeti, néprajzi stb.), szabadidős programra szervezett előadások segítették. Míután a másik fő célunk a gyűjtőmunka volt, a rendelkezésre álló idő alatt igyekeztünk az ország különböző részeiből érkezetteket rövid idő alatt felkészíteni. A tábor azoknak a diákoknak, akik az Országos Diáknapok pályázatain eredményesen szerepeltek, jutalom is volt egyben. A táborozás 10 napjából 6 jutott a szakmai feladatokra, gyűjtésre és kutatásra. A 109 táborozóból mintegy 10% volt helyismerettel rendelkező Heves megyei diák. A megyén kívülről érkezett diákokat tehát már a beérkezés előtt és az azt követő első napokban fel kellett készíteni, hiszen teljesen új és ismeretlen gyűjtőterületre érkeztek. A szakcsoportvezetők kérdőíveket állítottak össze, ezzel is segítve a diákok munkáját. Ezek egyzerre voltak gyűjtési útmutatók és ún. kitöltős kérdőílapok. A gyűjtést segítették az adatközlők névsorának összeállításával.

A diáktábor lakóit a KISZ KB az Országos Diáknapok pályázatain indult és sikerrel szerepelt tanulókból egyéni meghívás útján válogatta ki. A táborlakók visszajelentkezési lapján szerepelt a személyi adaton kívül az is, hogy milyen szakköri munkát végzett, dolgozatokat írt és az egri táborban milyen témában dolgozna szívesen, rangsorolva a kutatási területeket. Így a jelentkezési lapok beérkezése után az igények, az érdeklődés figyelembe vételével készülték el a szakcsoportbeosztások.

A gyűjtőmunkát és a szakcsoportok munkáját az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola 12 hallgatója segítette, akiknek ez a két hét egyben nyári pedagógiai gyakorlat is volt. A hallgatók magyar, történelem, népművelés szakosok közül kerültek ki. A szakmai program lényegét jelentő munkát úgy terveztük, hogy a kistájon koncentrált gyűjtést végezhetünk. Így egy-egy települést több szakcsoport is felkeresett, egymás munkáját segítették. A táborkezdés előtt az érdekelt települések vezetőit (községek tanácselnökeit) írásban tájékoztatta a KISZ KB a tábor céljairól, feladatairól, s kérte a helyi vezetők támogatását is. A táborban való beérkezés után a szakcsoportvezetők a kisközösségek összekovácsolása és a gyűjtőmunka részleteinek megismertetése végett azonnal csoportos foglalkozásokat tartottak, majd ezt kiegészítették a múzeumban, könyvtárban, s levéltárban tartott tájékoztatók, foglalkozások.

A tábor szakmai céljai között olyan feladatokat, kutatási irányokat, kutatási célokat jelöltünk meg, melyeket a tájismeret és a múzeumgyűjtemények ismeretében – a szakma kevésbé kutatott témáknak tart. Ezt azért tettük, mert így reméltük, hogy új és értékes adatokat, tárgyakat stb. sikerül felkutatni.

A diáktábor életéről, a szakszoporok munkájáról készült egy 20 perces 16 mm-es fekete-fehér mozgófilm. A filmforgatást *Kamrás Lajos* az egri múzeum munkatársa végezte. A tábor leglényegesebb gyűjtési eredményeit külön kiadvényban a KJSZ KB gondozásában kívánjuk közzéadni.

A szakszoportok részletes munkája

1. *A tiszai halászat emlékei Heves megye déli részén.* (Szakszoportvezető: *Kriston Vízi József*, Eger, Dobó I. Vármúzeum.) A csoport gyűjtőhelye Poroszló volt, ahol a helyi tsz. üzemágában dolgoznak Poroszló, Sarud, Kisköre és Tiszafüred halásza. A halászat ismeretanyagának gyűjtésén kívül több mint 30 tárgy került az egri néprajzi gyűjteménybe.

2. *A családi élet szokásai Eger környékén.* (*Őrsi Julianna*, Karcag, Györfly István Nagykun Múzeum). A terepmunkát Mikófalván és Bekölcön végezték. Levéltári kutatást végeztek, szakirodalmat, kérdőívet használtak. Megállapították, hogy e területen kevésbé érhető már el, az együttélő, több generációs nagycsalád, mint a szomszédos mátraaljai falvakban. Gyűjtőmunkájuk eredménye 30 tárgy.

3. *Borházak, pincék és egyéb szőlőéptmények Eger környékén.* (*Páll István*, Nyíregyháza, Sóstói Falumúzeum). A csoport a témát Felsőárkányban, Noszvajon, Ostoroson és Andornaktályán vizsgálta. Pincesoronként 2–2 pincét és a hozzá tartozó prэшházakat mérték fel, rajzolták és fényképezték. Felhasználták *Kecskés Péter*: Prэшházak és pincék c. kérdőívet. Néhány tárgyat is gyűjtöttek.

4. *A parasztagazdaságok felszerelési és termelőszövetkezeti mozgalom befejezéséig Észak-Hevesben.* (*Cseri Miklós*, Debrecen, KLTE). Kutatási területük Egerbocs, Bátor, Hevesaranyos. A témát három részre osztották: kollektivizálás, a gazdálkodási mód leírása, eszközök gyűjtése. Munkájuk eredményes volt: rengeteg ismeretanyagot és több tárgyat gyűjtöttek.

5. *Népzene, gyerekdal és gyerekjátékok Heves megye északi falvaiban.* (*Fajcsák Attila*, Eger, Dobó I. Vármúzeum). Észak-Magyarországi népdal-variánsokat, csaknem 700 dalt rögzítettek magánzsalagta, minden műfajból (bányászdal, rabének, koldusének, gyerekjáték stb.). Az adatközlők java 70 év feletti volt.

6. *A novaji parasztagazdaság és tárgyi felszereltsége a XIX. század végén.* (*Káldi Mária és Kecskés Péter*, Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum). A szakszoport tagjai a Szabadtéri Néprajzi Múzeumba áttelepített novaji ház berendezéséhez gyűjtöttek, témánként kis csoportokban. E csoport munkája a gyűjtött anyag mennyiségét, minőségét tekintve kimagaslóan jó volt.

7. *Politikai szokások Egerben a két világháború között.* (*Dr. Balázs Ilona*, Párttörténeti Intézet). A csoport feladata volt, hogy feltérképezze azokat a hagyományokat, amelyek a polgári és munkáskörökben uralkodtak a vizsgált időszakban. A csoport adatközlő jegyzéket (100 nyugdíjas kisiparos) kapott és munkájuk eredményét kitöltő kérdőíven rögzítették. Értékes tárgyakat, iratokat, fényképeket gyűjtöttek.

8. *A hagyományos egri kismesterségek tárgyi emlékei.* (*Dr. Szvircsek Ferenc*, Salgótarján, Nógrádi Múzeum). A hagyományos egri kisiparok közül a kádár, faesztergályos, üveges, kovács tárgyi emlékeit, munkamenetét, munkamódszereit, műhelyét, szerszámkészletét tanulmányozták. Kevés tárgyat sikerült ajándékozással gyűjteni, a csoport munkája mégis eredményesnek tekinthető: igen részletes, precíz műhelyleírásokat, mesterleírajzokat, eszközeleírásokat készítettek.

9. *A nemzeti és földosztó bizottságok tevékenysége és emlékei az egri járásban 1945–1949 között.* (*Varga László*, Eger, Heves megyei Levéltár). A csoport Egerbocs, Hevesaranyos, Bátor községekben gyűjtött. A munkához rendelkezésre állt az adatközlők jegyzéke és címe, s levéltári adatokra is támaszkodtak. Sikerült egy politikus parasztember házikönyvtárából 1922-es és 1945-ös földosztó iratokat gyűjteni, ezen kívül néprajzi tárgyakat, fotókat, sajtó-, és brossúraanyagot is találtak. Sikerült felkutatniuk *Károlyi Mihály* bútorai közül is egy szekrényt.

10. *Életmód-vizsgálat BÉlapátfalván.* (*Havassy Péter*, Eger, Heves megyei Levéltár). Nagy segítségükre volt a BÉlapátfalvi Cementgyár igazgatója, az étkeztetésen és tanácsokon kívül azzal is, hogy másolásra átengedték gazdag fényképgyűjteményüket. Megtekintették a cementgyár korszerű üzezeit. Néprajzi tárgyakat, helytörténeti kiadványokat és fotókat gyűjtöttek.

11. *Nagytálya középkori falú leletmentő kutatása.* (*Szabó József*, Eger, Dobó I. Vármúzeum). A régészeti szakszoport tagjai részt vettek a törökkorban elpusztult Nagytálya faluhelyének feltárásában. A cél egy régészeti feltárás menetének, módszereinek bemutatása volt, hogy a diákok cselekvő részesei lehessenek ezeknek a folyamatoknak. Az ásás során egy XVII. századi és egy Árpád kori ház részletének feltárását végezték el.

12. *A Bükk-hegység legjelentősebb őslénytani lelőhelyének földtani feltárása.* (*Dr. Fukóh Levente*, Eger, Dobó I. Vármúzeum). A munka célja az volt, hogy az ismert „klasszikus” lelőhelyeken célgyűjtéseket végezzenek, valamint a csoport tagjai átfogó képet alkothassanak a Bükk földtani kialakulásáról.

Dr. Csifáry Gergely

A Sarló emléktárgyak gyűjtése Debrecenben

A csehszlovákiai magyar egyetemi hallgatók és fiatal értelmiségiek egykori mozgalmának, a Sarlónak Magyarországon és a szomszéd országokban élő tagjai 1976-ban Budapesten elhatározták, hogy a Sarló megalakulásának 50. évfordulója alkalmából a Debreceni Déri Múzeumban emlékkiállítását rendeznek. A múzeum vezetősége készségesen felkarolta az ügyet és *Dankó Imre* múzeumigazgató, valamint az *Kilián István* muzeológus megszervezte a kiállítást, amelyet 1978. szeptember 21-től, a megnyitás napjától december 31-ig mintegy 14 000 hazai és külföldi látogató tekintett meg. Ez alkalomból a Sarló-mozgalom egykori vezetői elhatározták, hogy a mozgalommal kapcsolatos dokumentumok, kéziratok és mindenemű más tárgyi emlékek gyűjtésére a Déri Múzeumot kérik fel. A javaslat a múzeum vezetősége részéről kedvező fogadtatásra talált, annál is inkább, mert már 1976-ban megvetette a Sarló-gyűjtemény alapjait azzal, hogy megvásárolta *A Sarlóról* című kéziratomat a dokumentumokkal együtt.

Am ezenkívül még más érvek is amellett szóltak, hogy a Déri Múzeum hivatott a Sarló-hagyomány őrzésére. A Sarló-mozgalom Debrecen haladó szellemű fiatalságával és értelmiségével, valamint az Ady Társaság tagjaival szoros kapcsolatot tartott fenn, kiváltképp *Juhász Gézával*, *Gulyás Pállal*, a mozgalomhoz még Losoncon kapcsolódott *Simándy Pállal*, *Dienes Lászlóval* a Korunk folyóirat alapító szerkesztőjével, *Veres Péterrel*, aki a Sarlóval több tanulmányában is foglalkozott.

A Sarló-emléktárgyak gyűjtése és a mozgalom emlékének ápolása 1978-tól a múzeum központi épületében folyt, 1981-ben azonban az összegyűjtött anyagot a múzeumhoz tartozó Debreceni Irodalmi Múzeumba (Debrecen, Borsos József tér 1.) telepítették. A Sarló-gyűjtemény eddig mintegy 800 nyilvántatásba vett és 1500 rendezés alatt álló emléktárgyból állt össze. A munkásmozgalmi és művelődéstörténeti szempontból értékes anyag tematikailag így oszlik meg.

1. A Sarló szerkesztette vagy a közreműködésével szerkesztett mozgalmi vagy ideológiai folyóiratok, röpiratok: *A Mi Lapunk* (1921–1932), *Magyar Diák szemle* (1930–1932), *Vetés* (1928–1929), *Indulás* (1933–1934).

2. A Sarló szellemi irányításával vagy tagjainak közreműködésével szerkesztett sajtótermékek példányai: *Az Út* (1931–1936), *Magyar Nap* (1936–1938), *A Nap* (1928–1932), *Új Szó* (1929, 1932–1933).

3. A Sarlóval foglalkozó napilapok, folyóiratok szórványpéldányai: *Korunk*, *Századunk*, *Munka*, *Erdélyi Fiatalok*, *Új Magyar Föld* (1929, 1930), *Érsekújvár és Vidéke*, *Gömör* (Rimaszombat), *A Reggel* (Pozsony), *Prágai Magyar Hírlap*, *Pesti Napló* stb.

4. A Sarló kiadásában megjelent könyvek: *A sarló jegyében* (Pozsony, 1932), *Balázs Béla: Intellektüel aggályoskodás* (Prága, 1932), kérdőívek: *A magyar szocialista építészek faluépítészeti kérdőíve* (Pozsony, 1932), *Népegészségügyi kérdések – a szocialista orvosok szociológiai füzete* (Pozsony, é. n.).

5. A Sarló budapesti képviselőjének, *Vass László*nak politikai bűnperére vonatkozó iratok. (Az ügyészség a kisebbségvédelmi harc elmélete miatt emelt vádat és börtönözte be Vass Lászlót.)

6. A Sarló meghívói, plakátjai, műsorfüzetei, szemináriumi és vándorlási körlevelei stb.

7. A sarlósok könyv alakban megjelent művei.

8. A Sarló művészeinek alkotásai: *Lőrincz Gyula* grafikája, *Richter Sándor* rajzai a sarlósokról, szlovákiai magyar írókról, fényképek *Tallós Prohászka István* műalkotásairól stb.

9. Fényképek Gombaszögről, a Sarló Pozsony, Lőrincskapu utca 24. sz. alatt levő otthonáról, vándorlási és táborozási képek, *Rosie Ney* szociófotói, felvételek a Vörös Barátság ünnepélyeiről, a ledöntött pozsonyi Petőfi-szobor megkoszorúzásáról, a nemeskösuti sortűz áldozatainak síremlékéről, a sarlósok korabeli arcképei.

10. A sarlósok levelezése.

11. *Fábray Zoltán* könyvei, újság- és folyóiratcikkei, fényképei, a sarlósokkal folytatott levelezése, halotti maszkiája.

12. A Sarló kapcsolatainak, közéletiségének dokumentumai: *Julius Fucik* fényképei és művei, *Zdenek Nejedlý*, *F. X. Salda* és *Ján Ponican* fényképei, *Romain Rolland* fényképe, a *DAV*, *Tvorba*, *Nové Rusko*, *Etické hnutí* Sarlóval foglalkozó írásait tartalmazó példányai.

13. A Sarló és tagjainak utóéletével foglalkozó folyóiratok, újságok, könyvek.

A Duna-medence népeinek szocialista együttélését szorgalmazó egykori mozgalomnak, a Sarlónak személyi és tárgyi vonatkozású emléktárgyai a tudományos kutatás, a mai és jövő fiatalsága számára hozzáférhetővé váltak. Ezzel igazolódott *Győry Dezső*nek jóslata: „lettünk élő, haladó hagyomány”.

Boross Zoltán

A Kiskanizsai szótár ünneplése

A Pécsi Akadémiai Bizottság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és Nagykanizsa Város Tanácsa 1981. október 27-én tudományos ülést rendezett Nagykanizsán a Hevesi Sándor Művelődési Központban, *Markó Imre Lehel* szótárának megjelenése alkalmából. A Dunántúlról és Budapestről összegyűlt szakemberek nemcsak az Akadémiai Kiadó által közzétett színvonalas szótár értékét vitatták meg, hanem a vele kapcsolatos tájnyelvi és regionális köznyelvi kérdések is napirendre kerültek.

Ördög Ferenc mutatta be és méltatta Markó Imre Lehel szótárát, amelynek anyagát a szerző 1951 és 1955 között gyűjtötte össze. A Magyar Nyelvőr 1958-ban meghirdetett anyaggyűjtő pályázatának ösztönzésére fogott hozzá a szerkesztéshez és csak jóval később, barátai biztatására vállalta a nyomdai előkészítést. *Imre Samu* akadémikus előadásában a vidéki akadémiai bizottságok, a főiskolai és egyetemi tanszékek tudományszervező tevékenységének jelentőségét hangsúlyozta. Azt, hogy egyre több feladatot vállalnak a nyelvjáráskutatásban, segítik és támogatják a vidéken élő kutatók, köztük az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők munkáját. A Kiskanizsai szótárról elmondta, hogy műfaja átmeneti jellegű és csak tájszavakat tartalmazó regionális tájszótár és az egy-egy nyelvjárás teljes szókincsét tartalmazó regionális szótár között, amelynek *Csűrű Bólint* volt a kezdeményezője. Azért átmeneti jellegű Markó Imre Lehel szótára a két fő szótártípus között, mert a Kiskanizsai szótárban a szerző a tájszavakon kívül köznyelvi szavakat is közöl, de nem a teljes mennyiséget, hanem csak azokat, amelyeket jelentésükkel együtt négy évi tartózkodása alatt Kiskanizsán feljegyzett. *Imre Samu* előadásának további részében értékes tanácsokat hallhattak a jelenlevők a szógyűjtésről és a szójegyzékek, szótárak szerkesztésének gyakorlati kérdéseiről.

Felkért hozzászólóként *Szabó Géza* a tájszótár és a nyelvjárási régiók kérdéséről beszélt. Azt fejtegette, hogy nagyon sok tájszó nemcsak egy-egy településen él, hanem jóval nagyobb területen, nyelvjárási régiókban is ismeretes. *Balogh Lajos* a tájnyelvi szókincs átalakulását érzékelte, külön figyelmet szentelt annak, hogy milyen típusú tájszavak élnek tovább a paraszti életmód megváltozásával a regionális köznyelvekben. Végül *Várkonyi Imre* a már befejezés előtt álló Somogy megyei (büssüi) tájszótár lexikográfiai problémáiról beszélt.

Az ünnepi ülés tanulságaként egyértelműen megfogalmazódott az a gondolat, hogy a tájban benne élő néprajzi és nyelvjárási gyűjtők igen nagy szolgálatot tesznek a tudománynak áldozatos adatfeltáró tevékenységükkel. Az önkéntes gyűjtők közül pedig többen kiváló szakemberré válnak – mint Markó Imre Lehel is –, akikre egyéb magasabb szintű feladatok megoldásában is számítani lehet.

Balogh Lajos

Helytörténeti források az Országos Vízügyi Levéltárban

A magyarországi levéltárak gyűjtőköriük szempontjából általános és szaklevéltárakra oszthatók. A szaklevéltárak létrehozása az általános levéltárak zsúfoltsága miatt egyre sürgősebb feladat. Főként olyan ágazatoknál fontos, ahol nagy mennyiségű irattári anyag keletkezik, és az állandó megőrzést igénylő dokumentumok – főként térképek és tervek – aránya jelentős. Célszerű szaklevéltárakat szervezni abban az esetben is, ha egy-egy főhatóság felügyelete alá tartozó szervek illetékességi területe nem esik egybe a megyehatárokkal.

Ilyen megfontolásokból került sor a vízügy területén is a szaklevéltár megszervezésére, amely 1977 februárjában, Országos Vízügyi Levéltár (Bp. IV. Dunasor 15.) néven kezdte meg működését, s a kutatóterme naponta az érdeklődők rendelkezésére áll. Az iratanyag terjedelme az alapgyűjtés és az első selejtezés után 1841 folyóméter (14 730 irattartó doboz). A legrégebbi irat 1796-ból való, a legkorábbi térkép 1808-ban készült, és 1822-ben keletkezett a Levéltár legrégebbi terve. A régebbi és újabb iratok között 1948. a vízügyek államosítása jelenti a határt. A gyűjtemény a következő csoportokra osztható:

1. Központi szervek iratai. Ide tartozik az Országos Vízépítési Igazgatóság (1899–1928), az Országos Öntözésügyi Hivatal (1937–1949), Vízérőügyi Hivatal (1942–1948), másrészt a felszabadulás utáni korszakból az Országos Vízgazdálkodási Hivatal (1948–1951), az Országos Vízügyi Főigazgatóság (1953–1968) valamint az Országos Vízügyi Hivatal (1968–1970) iratanyaga., – 2. Területi szervek iratai. Ide soroltuk a folyammérnöki, kultúrmérnöki hivatalok, valamint a nagyobb munkák idején, ideiglenes jelleggel működő kirendeltségek, építésvezetőségek iratait. – 3. Intézetek iratai: a Vízirajzi Intézet (1929–1951) gyűjteménye, valamint a középfokú szakképzés iratai. 4. Társulatok iratai (1846–1948 és 1957–1965) – 5. Egyesületek iratai (1895–1948) – 6. Vállalatok iratai (Legfontosabbak a tervező, kivitelező és beruházó vállalatok gyűjteményei.) – 7. Személyek iratai. (Többek között Lampl Hugó, Medveczky Zsigmond, Töry Kálmán hagyatéka.) – 8. Gyűjtemények. Itt két együttest kell kiemelni: a Levéltár térképtárát és tervtárát.

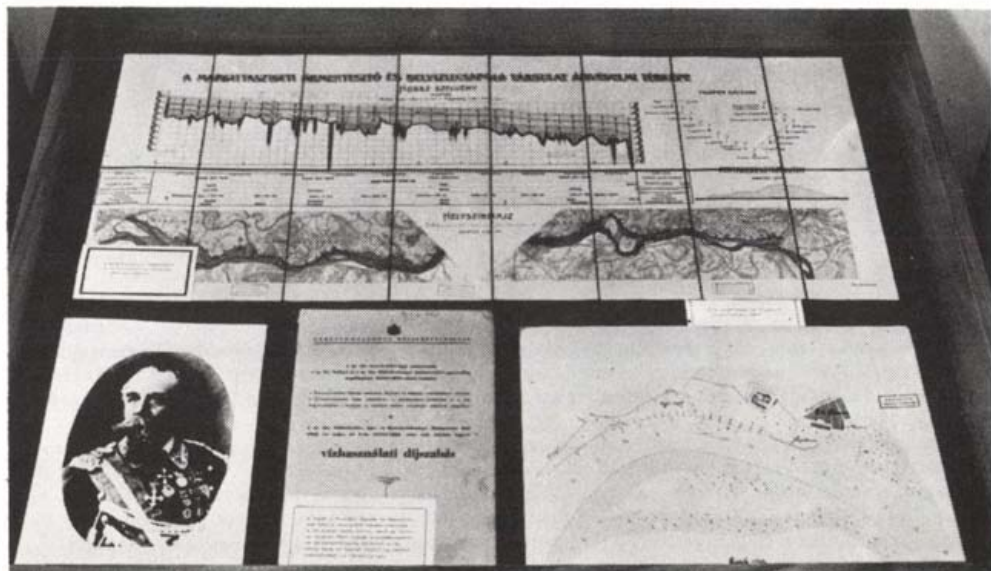
A Levéltár állományában levő iratanyag feldolgozása megtörtént, a kutatáshoz az összefoglaló segédletek, raktári jegyzékek rendelkezésre állnak. A Levéltár alapleltára 1978-ban, fondjegyzéke 1981-ben nyomtatásban megjelent, a tervekhez, térképekhez katalógus készült, a hatósági iratsomagok és egyéb gyűjtemények cédulamutató alapján kutathatók.

Az iratok 1948 előtti része elsősorban a történeti kutatás céljait szolgálja, az 1948 utáni anyag pedig elsősorban a korszerű és gazdaságos műszaki tervezés, valamint a napi igazgatási és hatósági feladatok ellátása érdekében fontos. Helytörténeti szempontból a vízügyi területi szervek, valamint a társulatok irataiban található legtöbb adatot a kutató, de érdemes vizsgálni ilyen szempontból a terv- és térképtárát is.

A területi vízügyi igazgatás legkorábbi szervei a *folyammérnöki hivatalok* voltak, amelyek a kiegészítés utáni években kezdték meg működésüket. Fő feladatuk a vízrajzi szolgálat ellátása, a hajóutak ellenőrzése, és a folyamszabályozási munkák irányítása volt. A Duna szabályozásával és a környező területek ármentesítésével kapcsolatos iratokat a pozsonyi, komáromi, budapesti, bajai, zombori, folyammérnöki hivatalok irataiban találhatjuk. Rendkívül fontosak az egy-egy nagyobb építkezés idején működő kirendeltségek iratai. A Dévény–Gönyű közti Dunaszakasz 1885–1900 között végrehajtott rendezésével kapcsolatban a Felső-Duna Szabályozási Művezetőség iratai érdekesek, a főváros környéki Dunáról a Dunaszabályozási Felügyelőség, és a Soroksári Dunaág Munkálatainak Kirendeltsége fondaiban találunk adatokat. Értékes a Budapesti folyammérnöki hivatal térképgyűjteménye, amely 1893–1895-ből a Kisoroszi–Bezdán közötti folyószakasz mentén valamennyi helységről azonos méretarányú, színes térképet tartalmaz.

A Tisza szabályozására vonatkozó legkorábbi irat a Vízügyi Levéltárban 1845-ből található: *Vásárhelyi Pál* rendezési terve és annak mellékletei. A folyammérnöki hivatalok iratai azonban inkább az általános levéltárakban találhatóak.

Dokumentumok a Duna szabályozásáról (a Levéltár váci kiállításának anyagából)

A kirendeltségek, építésvezetőségek iratai fontosak a víziutak fenntartása szempontjából is. A Tiszán 1892-ben a kritikus folyószakaszok kotrása céljából megszervezték a Tiszai Állami Kotrások Felügyelőségét, az 1920-as évek elején pedig a Dunán és Körösökön is kotrásvezetőség működött. A vízi közlekedéssel kapcsolatban még két iratanyagra szükséges felhívni a figyelmet: az egyik a csatornaépítésekre, a másik pedig a kikötőkre vonatkozik. A meg nem valósult Duna–Tisza-Csatorna tervei 1900–1948 között többféle változatban is előfordulnak a kérdéssel foglalkozó irodák és kirendeltségek irataiban. Már 1878-tól megtalálhatók a tervtári gyűjteményben a Tiszántúl csatornázására vonatkozó elképzelések, amelyek megvalósulása jóval későbbi iratanyagban, az Országos Öntözésügyi Hivatal és a Vízügyi Tervező Vállalat gyűjteményében kiserhető nyomon. A kikötők építésével kapcsolatban a csepeli nemzeti és szabad kikötőről van a legtöbb anyag, ezen kívül az újpesti, ferencvárosi, békési, szolnoki valamint a balatoni kikötőkről találunk dokumentumokat a tervtál és a kikötőfelügyelőségek gyűjteményében.

A vízügyi iratanyagból a helytörténetírás számára a *társulati fondók* a legérdekesebbek. A társulatok feladata a kisebb folyók szabályozása, töltésépítés, az elkészült védművek fenntartása, a belvízlevezetés volt. Az első vízszabályozási társulat 1811-ben alakult a Sárvíznel, majd számuk *Széchenyi* agitációs munkája és a meginduló Tisza-szabályozás nyomán megnőtt. A levéltári iratanyagban a Duna és mellékfolyói mentén legfontosabb a Rába-szabályozó, a Szigetközi, a Csepel-szigeti, a Pest megyei Sárközi, a Dunavölgy Lecsapoló, a Mohács–Margittaszigeti Társulat iratanyaga, a tiszaiak közül pedig az Alsó-Szabolcsi és a Körösök mentén alakult társulatok fondjai.

A társulatok iratai közgyűlési és választmányi jegyzőkönyvekből, számadásokból, alapszabályokból, a gátörök, csatornaörök számára készült szolgálati szabályzatokból, kisajátítási iratokból, tervkéből, ártéri összeírásokból állnak. Az iratanyag jellege a különböző szervezetek munkájának megfelelően változott.

A helytörténeti kutatás számára igen fontosak a *kultúr mérnöki hivatalok iratai* is. E hivatalokat 1886-tól szervezték meg, és feladatuk a kisebb vízfolyások szabályozása, lecsapolási, alagsóvezései, öntözési tervek készítése és véleményezése volt. Alapfeladatukon túlmenően foglalkoztak a malmok ügyével, a községi és városi vízellátással, kompiáratok engedélyezésével. Maguk is terveztek malmokat és vízvezeték-eket.

A Vízügyi Levéltárban a *kultúr mérnöki iratanyag* a történeti gyűjtemény legértékesebb része. A Dunántúl és Észak-Magyarország valamennyi megyéjéről teljes a hivatalok gyűjteménye, és kisebb mennyiségű anyagot találunk a debreceni és hódmezővásárhelyi hivataltól is.

A gyűjteményből elsőként a malmokra vonatkozó iratokat említjük. A Vízügyi Levéltárban kb. 2500 már nem működő malom írásos vagy tervdokumentációja található. Ezek a malmok a kisebb vízfolyások erejét hasznosították. A Dunántúlon a Rábán, Marcalon, Sárvízen, Sión, Kaposon egy sor malom épült, de több patak – így a Gaja, a Koppány, a Váli-víz, a Séd – is szolgáltatott vízenergiát. Az északi területen a Tarna, a Laskó, az Eger, a Gyöngyösi-patakon, a Hernádon, a Sajón létesítettek főként malmokat. A helyi sajátosságoknak megfelelően ezeket a gabonaörlésen kívül fa feldolgozásához is használták. A dunai malmokkal kapcsolatban meg kell említeni a budapesti folyammérnöki hivatal gyűjteményeit, ahol az 1870–1930 közötti időszakból – a tulajdonosok nevének feltüntetésével – rendszeres malomösszeírásokat őrzünk.

A Levéltárban a vizerőhasznosítás korszerűbb formáinak dokumentumait is megtaláljuk. Az 1896-ban épült első hidroelektromos erőmű (Ikervár) dokumentációján kívül a körmenői, a kesznyéteni, a felsődobozsai, a gibárti erőművekről őrzünk dokumentumokat. Szép számmal vannak meg nem valósult tervek, elképzelések is, például a rumi, a nicki, a rajkai, a bökényi tervezett erőművekről.

A kultúr mérnöki hivatalok foglalkoztak patak-szabályozásokkal, kisebb vízrendezésekkel is. A szombathelyi hivatal elkészítette például a Rába felső szakasza, valamint a Kis-Balaton rendezési tervét. A pécsi, a Fekete-víz, a Bükkösi-víz és az Okor medrét rendezte, a komáromi pedig a Conco és az Átalér szabályozására készített terveket. A székesfehérvári hivatal irataiban a Kapos létesítésére, a Sárvíz, és a Sió medrének bővítésére vonatkozó iratok találhatók, a miskolci hivatal irataiban pedig a Szinva, a Bódva és a Hejő-patak szabályozási dokumentációját őrzik.

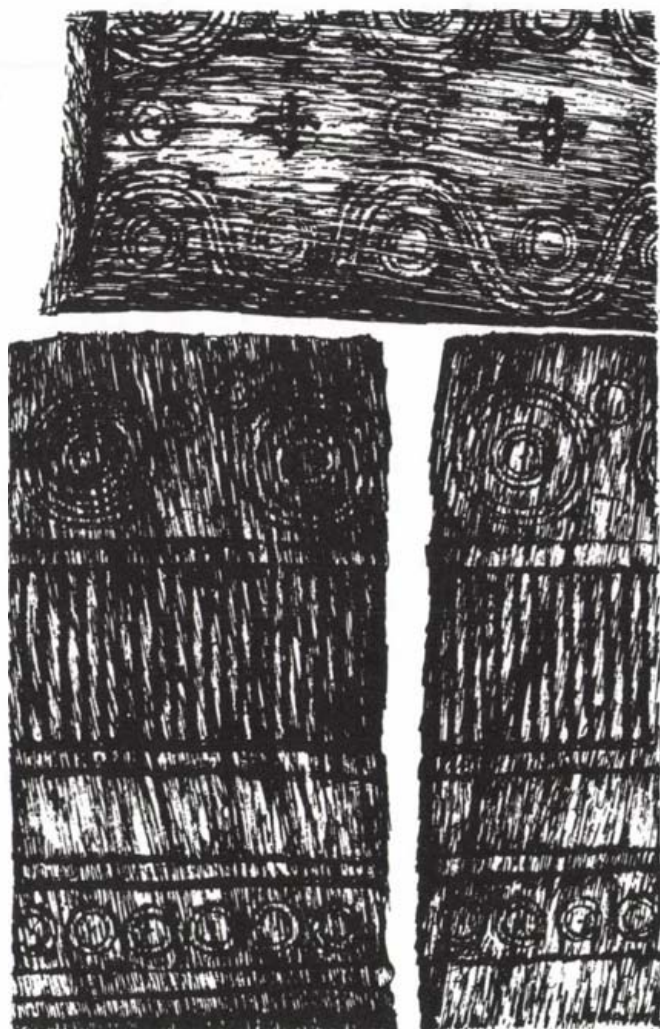
A kultúr mérnöki hivatalok iratai képet adnak a múlt század második felének és a két világháború közötti időszaknak tozadaságairól is. A legtöbb halastavat, úsztatót, kenderáztatót Fejér, Tolna és Veszprém megyében létesítették, elsősorban a nagybirtokon. A századfordulóra lecsapolási munkák is jelentős területeket érintettek, főként a nagybirtokokon. Az 1930-as évekből igen sok a községi lecsapolásra vonatkozó irat, és érdekesek az alagsóvezéssel kapcsolatos adatok is. Magyarországon az első alagsóvezést 1852–1854-ben vезették a Vas megyei Szentlőrincen (Szombathelyi járás), később azonban gyakran előfordult más birtokon is.

A kultúr mérnöki hivatalok iratainak egyik fontos része éppen az öntözésekre vonatkozik. A XIX. század második felében elsődlegesen rétóntözéseket terveztek, legtöbbet a székesfehérvári hivatal területén: Fejér, Veszprém, Tolna megyében. A századfordulótól a nagyvárosok környékén egyre több kertet öntöztek. A dokumentumokból jól lemérhető a technikai fejlődés: a kézzel hajtott bolgárkeréktől kezdve az elektromos meghajtású, mozgatható szivattyúig különféle vízkivételi módokkal találkozhatunk. Az ország leghátrább, alföldi területeinek öntözéséről a Levéltár egyik központi anyagában, az Országos Öntözésügyi Hivatal gyűjteményében találhatunk iratokat. A nagyszabású terv megvalósítása már a felszabadulás utáni korszak feladata volt.

A kultúrmérnöki hivatalok gyűjteményében iratokat találunk a lakosság és az ipari üzemek vízellátásáról is. A községi kutak vízjogi engedélyeiből a falusi vízellátás fejlődése kísérhető nyomon, és az anyagot a városok vízvezetékeinek tervei szerencsésen kiegészítik. (Például 1897-ből Szombathely, 1907-ből Nagykánya, 1911-ből Kecskemét, 1917-ből Debrecen, 1930-ból Vác vízellátási terveit találhatjuk meg.)

Mint a felsorolt példákbl látszik, az Országos Vízügyi Levéltár iratanyaga a helytörténetírás számára fontos gyűjtemény. A vízszabályozásra vonatkozó iratanyagok egy része nem a Vízügyi Levéltárban, hanem a területi levéltárakban található. A társulati iratok, folyammérnöki hivatalok iratai és részben a kultúrmérnöki hivatalok iratai is még 1977 előtt a megyei levéltárakba kerültek (Összesen 365 fm). Ezért egy-egy téma feldolgozásakor indokoltnak tartjuk a kutatást e levéltárakban is. Külön felhívjuk a figyelmet a területi levéltárak könyvtáaira, ahol gazdag irodalom található a vízszabályozó társulatokról is. Különösen a Békés, Hajdú-Bihar és Szolnok megyei Levéltár őriz sok vízszabályozásra vonatkozó iratot. A különböző területek teljes anyagának feltárásához, magasabb szintű kutatásához azonban a közel eső megyei levéltárak mellett célszerű felkeresni a Vízügyi Levéltárt is.

Dóka Klára

Hornyák László rajza

Kiss Géza emlékezete

1891. február 26-án született *Kiss Géza*, a kákcisi lelkész fiaként. Heten voltak testvérek. Anyai nagyapja *Munkácsy Albert* volt, *Táncsics Mihály* lelkes híve, a szabadságharc idején a dráventi nemzetőrök egyik vezetője. Ősei közt még két ormánysági papot ismerünk név szerint, s az ő élete is szorosan összeforrott e tájjal. Néhány tanulóévet leszámítva, sohasem szakadt el attól. Gimnáziumba Kunszentmiklóson és Pápán járt, és Pápán végezte el a teológiát is. Két félévet tanult Lipcsében, s rövid egy esztendeig volt a budapesti egyetem bölcsészeti karának hallgatója, de aztán szülei és szűkebb hazája segítségére kellett sietnie, 1915 őszén lépett édesapja örökébe, ő is Kákcison lett lelkész – haláláig.

A szó legigazabb értelmében vezetője népének. Nemcsak kicsi gyűlekezetének lelkészi gondjait vállalja, hanem az egész Ormányság sorsáért, jövődjéért érez felelőséget. Ezért kezdi el sokoldalú kutató-, feltáró munkáját, amelyről kisebb cikkekben és előadásokban számol be már az első háború idején. Természetesen az Ormányság legjellemzőbb, legsúlyosabb kérdésének szenteli legtöbb írását: az egyházésnek. Magyarazatot keres arra, miért pusztul el itt a török háborúk idejét átvészelt magyar nép. Csendes, hivatástudattal áthatott, eltökélt munkájára egyre több szakember, író és fiatal figyel fel. *Kiss Géza* nem őrzi féltékenyen kutatásainak eredményeit, hiszen éppen abban látja munkájának értelmét, hogy általa a valóság riasztó képe ismertté váljon. Az ő szerepe: a kiáltó szó, mennél többen hallják és adják tovább, annál többet ér, annál nagyobb a remény a lelkiismeret megmozdulására, a kegyetlen végzettel való szembeszegülésre. Így kerülnek bele eredményei közvetve a magyar valóságot feltáró szociográfiai és irodalmi művekbe. Így lesznek vendégei, barátai és segítő társai *Csúry Báltint* a nyelvész Debrecenből, *Csikész Sándor*, rövid ideig csányoszarai lelkésztársa, mignem 1924-ben egyetemi katedrára nem hívják, *Fülep Lajos* zengővárkonyi pap, művészettörténész, *Féja Géza* és *Kovács Imre*, a magyar szegényparasztság szószólói, a Viharsarok és a Néma forradalom szerzői, *Mészöly Gedeon* szegedi nyelvészprofesszor, *Gunda Béla* és *Ortutay Gyula* néprajzkutatók, *Vaszy Viktor*, *Veress Sándor*, *Farkas Ferenc* népzenekutatók és zeneszerzők, *Talpassy Tibor*, *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, *Kodolányi János*, *Móricz Zsigmond*...

Néprajzi, népnyelvi megfigyeléseinek, szociográfiai-statisztikai kutatásainak eredményeit 1937-ben az Ormányság című kötetben foglalta össze, tette közzé. Különös mű ez. Népeletrajz, amelyet átszó a valóság rejtett és nyilvánvaló szépségeit érzékenyen felfedező-átélő és a jövőért aggódó, féltő költői vallomás. A valóság részecskéit és ugyanakkor történelmi távlatokat is feltáró könyv egyike a legolvasmányosabb, széles tárgy körű néprajzi leírásoknak, ugyanakkor a szűkebb szaktudomány határain túl – főként a kor súlyos társadalmi kérdéseivel foglalkozó irodalomra – legnagyobb hatású ilyen jellegű írás. Ebben a művében szól az Ormányság településtörténetéről, szállásáról, lakásáról, a táj sokoldalú haszonvételeiről, a nők házi foglalatosságairól, szövésről-fonásról, népviseletről, a minennapok és ünnepek szokásairól, a néphit, népköltészet és tánc világáról és válogatott szögyűjteményt közöl az akkor már készülöben lévő ormánysági tájszótárból. (Ez utóbbi csak halála után jelenhetett meg önálló kötetben.) A részleteket a maguk összefüggésében is láttatni kívánta, ezért sokféle megközelítést választott. A valóság egyediségét, sajátos helyzeteket, tényleges párbeszédet idézett fel a könyvében, hogy a nép jellegzetes lényegre-világító szavait a hagyományos nyelvjárásban szóról szóra idézhesse. Költői erővel írta le a táj, a falu, egyes emberi találkozások hangulatát, de ezzel nem hamisította meg a valóságot, nem tévesztette meg a

¹ *Kiss Géza* életrajzi adatait a szerző *Achs Károlyné Kiss Gizella* művéből vette. (Szerk.)

szakmatatót, adatainak hitelessége kétségen felül áll. Ez merész módszer volt akkor is, s azoknál, akik nem rendelkeznek Kiss Géza hatalmas tudásával, igazságra törő szigorú mértékével, könnyen válhatott és válhat ma is irodalmiaskodó közhelygyűjteménnyé az efféle megközelítés. Legfőbb célkitűzését e szavakkal foglalta össze műve befejező fejezetében: „A népről, annak fejlődéséről vagy sorvadásáról akarok változatos rajzot adni biztos és megfogható adatok és kútfők alapján. Előfőának nézem. Miből fejlődött? Mi törte le koronáját? Hogyan bocsátott a csonka fa új ágakat? Hol és mi akasztotta meg fejlődését? Miért sorvad és pusztul gyorsuló ütemben? Van-e megállás a halál útján?”

A mű megjelenése nagy vihart keltett. Szabó Dezső „mozdító példá”-nak, Kovács Imre „a magyar történelem legszörnyűbb vádiratá”-nak nevezte. Kodolányi János a magyar művelődés jelentős eseményének tartotta a könyv megjelenését. Móricz Zsigmond leánya esküvőjét követő napon már sietett is le Kákicsra, hogy szemtől szembe láthassa azt a népet, melyről Kiss Géza szólt. Később megírt regényében, Rózsa Sándor-jában ráismerhetünk Kiss Géza feljegyzéseire, ekkora hatással volt rá nem csak a nyelv ereje, hanem az ormánysági népélet jelenetei. Kodolányi János nem egy drámájának anyagát és szereplőit is Kiss Géza a valóságot hűen rögzítő leírásaira építette.

A sok nagynevű barát és biztató szó mellett van része támadásban is elég, elsősorban a hatalom részéről. Erre számíthatott is, hiszen nyíltan hirdette a földreform szükségességét, nyíltan figyelmeztetett a hitleri veszedelmre.

Kiss Géza ott lenn Kákicson végeredményben magára maradt, magányosan vívta reménytelennek látszó harcát. A barátok messze voltak, néhány látogatás, néhány levél, ennyi ami ebből jut a nehezen megközelíthető kákicsi paplakba: nem kétséges azonban egy pillanatra sem, hol a helye: népe mellett. 1946-ban, amikor Illyés Gyula felkérését elküldi hozzá, hogy vállalja el a Csányoszóban létesítendő, parasztdolgozók intézetében a néprajz tanítását, faluszeminárium vezetését, múzeum alapítását, a kórházi ágyon is igent mond és csak váratlan halála akadályozza meg abban, hogy ennek az általa is megálmodott kezdeményezésnek kudarcában is részes legyen.

Még 1934-ben, amikor Kodolányi János Baranyai utazása történt, Bajcsy-Zsilinszky ezt mondotta a kákicsi papról: „Kiss Géza olyan, mint Petőfi vagy Shelley a költők közül. Nincs más számára, csak amire feltette életét... Így szeretnék kötelességet teljesíteni, így szeretnék meghalni én is.”

Andrásfalvy Bertalan

Megkésétt emlékezés Vasady Nagy Gyulára

1981-ben volt egy évszázada annak, hogy 36 éves korában elhunyt *Vasady Nagy Gyula*, a Székely Nemzeti Múzeum első öre. Küzdelmes életének nevezetesebb állomásai *Szinnyei József* bibliográfiájából¹ és abból az emlékkönyvből ismertek, amelyet a szóban forgó múzeum 50 éves jubileumára, 1929-ben Sepsiszentgyörgyön megjelentetett.²

Vasady Nagy Gyula 1845-ben született Gyulafehérváron. Orvos apja három évvel később hunyt el, röviddel azt követően, hogy új állomáshelyére a kolozsvári kórházhoz megérkezett.

A felserdült Vasady Nagy először a nagyszombeni katonai intézetben tanult, majd anyja döntése szerint a kolozsvári Stein János-féle könyvkereskedés szolgálatába állt. Innen Győrbe került, miután anyja *Finály Henrik* felesége lett. Közben régészeti ismereteit gyarapította és a városban antikváriumot nyitott. Üzletével azonban nem boldogult. Egyidejűleg a városi tűzoltóság szervezésével is foglalkozott. Győrből Bécsbe költözött át, és banktisztviselőnek szegődött el. Később a br. Derra családnál nevelősködött. Kolozsvár, majd Csúcsa volt hányatott életének következő stációja. 1872-től pedig Brassóban tanította magyarra a Spitzer és Burches-féle magánintézet növendékeit.

Az 1876-ban Velencében napvilágot látott Gyakorlati örmény nyelvtan előszavában *P. Verthanesz Jakutgán* szerzőtársáról, Vasady Nagy Gyuláról egyebek között ezeket írta: „Mint hogy a magyar nyelv tökéletes birtokában nem vagyok, kénytelen voltam egy olyannak a segítségét igénybe venni, ki a magyar

¹ *Szinnyei József*: Magyarok írók élete és munkái, XIV., Budapest, 1914. 973–974. old.

² Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk.: *Csutak Vilmos* Sepsiszentgyörgy, 1929.

nyelvet teljesen bírja, egy ilyen embert találtam, könyvem címlapján nevezett úrban, ki nekem munkám elvégzésében segítyt nyújtani szíves volt. Azonban a nevezett úr kénytelenítvén egy magasbb állás elfoglalása végett eltávozni, munkám csaknem bevégetlen maradt.”³

Vasady Nagy 1875. június 8-án szegődött el nevelőnek az imecsfalvi Cserey-házhoz. Ezzel megkezdődött a Cserey-múzeum története, amely „eszméjének hordozója” a budapesti egyetemen filozófia „cursus”-t végzett tanár, a régiségek, a történelmi és etnográfiai emlékek gyűjtésében szakértő Vasady Nagy Gyula lett.⁴ Brassóból egy érmészeti és természetrajzi tárgyakból álló kis gyűjteményt vitt magával Imecsfalvára. Az így kiegészült Cserey-családi emlékek a műértő és régiségkedvelő nevelő rendező keze alatt a házimúzeum becses darabjaivá lettek.

Az eredetileg csak az imecsfalvi kúriában megforduló barátok okulására rendezett kiállítást az 1875 szeptemberében éppen közelben ülésező magyar orvosok és természetvizsgálók is meglátogatták. Az ezzel nyilvánosságot kapott családi múzeum, és Vasady Nagy Gyula talán ekkor részesült először (és sok vonatkozásban utóljára is) a szakemberek egyöntetű elismerésében és további munkára serkentő buzdításban.⁵

Miközben Cserey Jánosné, született Zathureczky Emília Imecsfalván a családi múzeum közgyűjteményéi területének módosításait fontolgatta, Vasady Nagy elsősorban a Nemere c. lap hasábjain megjelenő írásaival terjesztette a háromszéki Múzeum létrehozása szükségességének eszméjét, és széles körű levelezésével is szorgalmazta az imecsfalvi Cserey-múzeum anyagának gyarapítását.

Kossuth Lajos Vasady Nagy kérésére ajándékozta 1876-ban a „Háromszéki múzeumnak” a Nagyszében bevételéért egykor Bem tábornoknak adományozott Magyar Katonai Érdemrend nagykeresztjének csillagjelvényét, amelyet Kossuth mint a rend nagymestere, Bem halálát követően, a főnök kormánytól kapott vissza. A csillagjelvény ajándékozása ügyében 1876. december 24-én, Collegno (al Baraccone)-ban kelt Kossuth-lévíl szövegét Kossuth Ferenc tette közzé.⁶ Szépséghibája, hogy a kiadó Vasady Nagy helyett címzettként „Váradi Gyula tanár – Imecsfalvát” jelölte el. Az alábbi részletek Vasady Nagy Gyula egyik leveléből valók:

„Nagyrabecsült Uram! Nemzetünk atyja! . . .

Hogy mily jó téremény egy múzeum, kivált e vidéken, nyelvünk kifejtésére és megállapítására, irodalmunk gazdagítására, alapos, komoly és gyakorlati irányú tudom[ány] meghonosítására, mindenek felett pedig a történe[lem] és természetudományokbani előhaladásunkra – azt a Nemzet Atyja jól tudja, mert Erdélynek ezen része csak most kezd ébredni, művelődni!

Mután pedig az ilyen intézmény támogatás nélkül létre nem jöhet, a szegény Háromszék együgyűségében nevezetesebb tárgyaiból majd kifosztatot, – jó lelkekre számít, támogatást remél – s épp ez célja soraimnak a Nemzet Atyját egész alázattal felkérni, ki is a tudomány iránti jelét adta, a Magyar Nemzet javára atyailag nagylelkűségét tanúsította, – e születőben levő múzeumot, mely annyi javadalommal kínálkozik a szegény székely nemzetért, bárminemű múzeumi tárgyaival hozzájárulni, valamivel támogatni, hogy büszkén említhesse e Székely Nemzet, a Nemzet Atyjától adományát, az utókornak felmutathassa iratát, könyvét, kedvenc darabját, melyet erektyle gyandnt őrizend a kegyeletért!

Istentől és egy Nemzettől veendi egykoron gyermeki háláját, áldását – s a történet ezek után kegyelettel emlékezik meg jó lelke és nemes tettjeért, az utókor javáért, haladásáért a Székely Nemzetnek!”⁷

Az 1976. november 13-án Imecsfalván kelt levélre – mint arról már a fentiekben szó esett – Kossuth gyorsan válaszolt. Ajándékával a gyarapodó, szerveződő gyűjtemény a maga nemében valóban „történelmi beccsel” bír, valóságos unikumhoz jutott.

A küldemény Orbán Balázs közvetítésével jutott Sepsiszentgyörgyre. Orbán ismerve az 1848/49-es honvédsereg rokkantjainak sanyarú és a számukra alapított honvédmeház szorult anyagi helyzetét, a menház javára fordítandó bevétel reményében, a pesti Arany Sas fogadó egyik helyiségében, rögtönzött kiállításon mutatta be a főváros közönségének az érdemrendet.⁸

A szerzeményezés mellett Vasady Nagy Gyula továbbra is gondot fordított a gyűjtemény rendezésére, jegyzékelésére és arra, hogy annak értékesebb darabjai a szaktudósok kezébe is eljussanak. 1878. március 17-én Szinnyei József tájékoztatására 4 oldalas jegyzékbe foglalta a Székely Nemzeti Múzeum nevezetesebb

³ P. Verthanesz Jakutgián – Vasady Gyula: Gyakorlati örmény nyelvtan. Velence, 1876. 5. old.

⁴ Századok, 1881. XV. évf. 640. old.

⁵ Lósy-Schmidt Ede: A Székely Nemzeti Múzeum célja, feladata és alapításának rövid története.

Sepsiszentgyörgy, 1943. 4–5. old. A Sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum történetéről. lásd: Csoma Zsigmond: Százéves a Sepsiszentgyörgyi Múzeum c. írását, Honismeret 1979. 4., 15–19. old.

⁶ Kossuth Ferenc: Kossuth Lajos iratai IX., Bp. 1902., 121–122. old.

⁷ Országos Levéltár, Kossuth-gyűjtemény. R 90. I. 5665

⁸ A Hon, 1877. febr. 9.

magyar, latin és német nyelvű nyomtatványait.* Nem egészen egy évvel később – egy másik levélben – már meghűléséről panaszkodott – „hallatlanul rosszul voltam – vérköpésben szenvedve”.¹⁰

Az irányában csak nagy ritkán megnyilatkozó szerencsekívánók elismerését és buzdításait halás szívvel fogadta. „Alázatos” köszönetnyilvánításából azonban – tartózkodása ellenére – feltört az ezeryi objektív nehézség mellett a gáncsoskodókkal is dacolni kénytelen ember leplezhetetlen keserősége. Erthető, ha ezek mellett tudományos ambíciói valóra váltására már nem maradt ideje. „A mi pedig a kiadandókat illeti, azokból Tinódy Sebestyén versei nekem megvannak másolatban, mivel a dél magyar országi régészeti értesítő számára készítettem, de félben hagytam”.¹¹

A Nemere 1879. július 14-i száma hírt adott arról, hogy a gyűjteménynek Sepsiszentgyörgyön helyet kereső múzeumőr megélhetését a jövőben Háromszék megye tanalapjának kamatai biztosítják. A Vallás- és Közköztartásügyi Minisztérium úgy hagyta jóvá ezt az elhatározást, hogy Vasady Nagyt egyelőre az „ideiglenes” minősítéssel „tisztelte” meg.

Az imecsfalvi kúriát szerencsésen kinőtt gyűjtemény Sepsiszentgyörgyre költöztetésének gondja is a betegeskedő múzeumőrre maradt. 1879 novemberében – minden bizonnyal egzisztenciális okokból – a múzeum kényszerű elhagyásának gondolata is megfordult fejében, miután a megye két évet meghaladó munkálkodásért mindössze 61 forint fizetésben részesítette. Elképzelése az volt, hogy mint az Akadémia és a budapesti múzeumok ügynöke, megtalálhatja majd számításait. Előtte akkor annak az embernek a példája lebegett, aki – a hírek szerint – havi honorárium ellenében, faluról falura járva szedegette össze a régi pénzeket.¹²

Az őt ért támadások közül a legotrombább talán a Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet választmányától származó badarság volt, amely szerint a Székely Nemzeti Múzeum anyaga „nem egyéb mint tudatlanságból összegyűjtött romhalmaz!”¹³ Vasady Nagy a Múzeum és a maga mentségére a Magyar Nemzeti Múzeum akkori elnökének, a tekintélyes *Pulzky Ferenc*nek Cserey Jánosnéhoz intézett, 1879. november 24-én kelt, a személye vonatkozásaiban és a Múzeum ügyében egyaránt objektív levélet tárta a nyilvánosság elé.

„Ami az őt illeti nagyságod Vasady Gyula megtartását szinte kikötötte alapító levelében, s méltán, mert ő a múzeumi tárgyak felkeresésében s megszerzésében ritka szerencsével, s tárgyismerettel járt el, s tetteleg bebizonyította, hogy az őri állomást megérdemli. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy ő minden szaktudományokban, melyek egy múzeum igazgatásánál szükségesek egyformán járatos... én azonban alig ismerek vidéki múzeumot, amelynél ez nem fordulna elő, s ezért nagy igazságtalanság, ha ezt ellene valaki felhozna.”¹⁴

A kisitűli intrikák között születő és gyarapodó múzeum gyűjteményeit 1879. szeptember 15-én vette birtokba a három székely megye közönsége. Egy nappal később *Potsa József* főispán a napilapokban is közzétette, hogy őv. *Cserey Jánosné* múzeumát a székely nemzetnek adományozta. A Múzeum tényleges, leltár szerinti átadása Vasady Nagy Gyulára várt.

Az új, idegmorzsoló körülmények között mindinkább elhatalmasodott a tüdőbaj Vasady Nagy felett, és a súlyos betegség 1881. június 6-án végzett vele.

A magyar irodalom és nyelvtörténet három kódex felfedezését köszönheti neki. Közülük az egyiket róla, Vasady-kódexnek nevezték el. Rövid életében számos hírlapi cikket írt, és a már említett örmény nyelvtanon kívül Háromszékről egy monográfiát. Mások mellett a Tűzoltás kézikönyve című munkája is kéziratban maradt.

Vasady Nagy Gyula küzdelmes pályájára tisztelettel tekint vissza a múltira figyelők értékmentő emlékezete.

Kálnoki Kis Tamás

Egy találkozó évfordulójára

Hét esztendővel ezelőtt Budapesten a Kálvin tér 8. szám alatti háznál, *Pintér István* történész és *Sebestyén László* újságíró emlékbeszéde után emléktábla-avatásra került sor. A ház templom felőli oldalán lévő tábla az Országos Ifjúsági Bizottság és a Kabay Márton Kör szervezésében létrejött, 1942. februári munkás-paraszti-értelmiségi találkozó emlékét hirdeti.

A ház – mely ma is a református egyház tulajdona – már 1942-ben a Magyar Református Diákok Szövetségének otthona volt. A Soli Deo Gloria Szövetség 1921-ben alakult Siófokon. Kezdetben a református teológusokat tömörítette, majd 1925-ben felekezeti alapon szerveződő diákszervezetté alakult

* MTA Kézirattár, Ms 794/94–95.

¹⁰ MTA Kézirattár, Szilády-levelezés, 1879. febr. 28.

¹¹ Uo.

¹² MTA Kézirattár, Szilády-levelezés, 1879. nov. 19.

¹³ Nemere 1879. dec. 11. és 14.

¹⁴ Uo.

ét. A református középiskolás diákokat, főiskolai és egyetemi hallgatókat kívánta összefogni, hivatalos ideológiai alapelve az ún. „történelmi kálvinizmus” volt. A diákmozgalomban résztvevők jórésztnek azonban a spirituális célok és eszközök csak formát jelentettek – a mozgalmi szervezet pedig keretet és lehetőséget arra, hogy a kor legégetőbb társadalmi kérdéseit baráti közösségekben megvitathassák. E körök, csoportok (collégiák) a központilag javasolt programok mellett nagy szabadsággal alakíthatták saját életüket. Ezért vezetőiktől, problémaérzékenységüktől függően kerestek és találtak kapcsolatot a kor haladó, antifasiszta szellemi irányzataival, köztük is elsősorban a népi írókkal, Szabó Dezsővel, de eljutottak József Attila megismeréséhez is.

1940 körül a Szövetségnek jelentős létszámú tagsága, Balatonszárszón üdülőtelepe, saját lapja (Református Diákmozgalom), a Kálvin téren menzája, Budapesten több internátusa volt. Ekkortájt vetődött fel a végzett diákok mozgalmi munkája megszervezésének gondolata. A Szövetség vezetése a végzett fiatalokból álló Kabay Márton Köröt bízta meg az országos szervezőmunka elindításával. A munka 1941 tavaszán be is indult, a Szövetség szokásos virágvasárnapi konferenciáján a végzetteknek külön tanácskozást szerveznek. A Kabay Kör havi körlevelet ad ki, kapcsolatba lép a népi írókkal, vándorkönyvtárakat indít. Munkakapcsolatot alakít ki a Táj- és Népkutató Intézettel.

A Kabay Körben, a diákszövetségben és az ország érdeklődő és józanul gondolkodó fiataljai között egyre többen ismerik fel: a németekkel való szövetség katasztrófa a magyarság számára. A társadalmi változás égető szükségességét érezve arra törekcsenek, hogy a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben keresessen szövetségeket. Somogyi Imrén, a Kertmagyarország felé c. könyv szerzőjén keresztül, kapcsolatba lépnek Somogyi Miklós révén az illegális kommunista párt ifjúsági bizottságával.

A Batthyány-örökmécsésnél 1941. október 6-án rendezett tüntetés, majd Kossuth és Táncsics sírjának november 1-i megkoszorúzása után, a Népszava karácsonyi számát követően – mind határozottabban körvonalazódik a közös fellépés szükségessége és lehetősége. Párhuzamosan a Magyar Történelmi Emlékbizottság szervezésével, jött létre a munkás-paraszti-értelmiségi fiatalok között eddig még hasonló jelleggel és létszámban nem szervezett konferencia

A tanácskozás-sorozatra 1942. február 15–22 között kerül sor az SDG Szövetség székházában. A résztvevő 60 munkás, 52 paraszt és 40 értelmiségi legkülönbözőbb eszmei alapokon álló előadókát hallgathatta. Előadást tartott: *Veres Péter, Nagy István, Darvas József, Karácsony Sándor, Kovács Imre, Somogyi Imre, Büky Béla, Muharay Elemér, Püski Sándor*. A vita felszólalói voltak (többek között): *Apró Antal, Bodnár István* (az újságíró), *Csera Lajos, Farkas Ferenc, Gyenes Antal, Havas Gábor, Illés Ferenc, Illyés Gyula, Jobbágy Károly, Kis Sándor* (a lelkész), *Kovács Barna, Kutrucz Gizella, Marosán György*, az egyik *M. Csikai testvér, Molnár József, Nagy Imre* (a költő), *Nyers Rezső, Sipos Gyula, Somogyi Imre, Soos Géza, Szamosközy István, Sz. Szabó Pál, Szűcs Ferenc, Tőkés Ottó, Vas Antal*.

A záróbeszédet *Veres Péter* tartotta, az utolsó estén *Németh László* is bekapcsolódott a munkába. A találkozó alapvető jelentősége, hogy a különböző rétegeket képviselők közvetlenül megismerhették egymás nézeteit és ütköztethették fenntartásaikat, előítéleteiket. A politikai nézetkülönbségek fennmaradása az adott történelmi szakaszban természetes volt és nem akadályozta közös cselekvési program kidolgozását.

Miközben az országgyűlés az ifjú Horthy kormányzóhelyettesessé választásával, a „dinasztia-alapítással” van elfoglalva, a találkozó résztvevői a három réteg képviselőiből összekötő bizottságot választanak. A bizottság részt vesz a Petőfi-szobornál rendezendő március 15-i tüntetés előkészítésében. Tervezett lapindításukat a cenzúra megakadályozza. A kezdetben még gyakran üléselő összekötő bizottság sorai megriktnak, az év közepére, a kommunisták ellen újra fellángoló terror a működést lehetetlenné teszi. A kommunista párt képviselői az 1943-as szárszói találkozó szervezésekor kerülnek újra kapcsolatba a Szövetséggel.

A Szövetség felett sem múlik el nyomtalanul a konferencia. Befejezése után 4 nappal, február 26-án este a rendőrség razzliát tart az országos központban. Feltűrják az irattárat, igazolják a jelenlévőket. Soos Géza, a Szövetség elnöke (külgyminisztériumi tisztviselő), nem győz felfelé „magyarázkodni”, lefelé, a Kabay Kör irányába, atyaian „dorgálni”. Ezt követően a nyári éves balatonszárszói konferenciát örömmel szervezik úgy, hogy a mündér egyik felét a Püski Sándor-féle Magyar Élet Könyvkiadó viselje. Ez a tanácskozás lesz az 1943. évi szárszói konferencia egyik szellemi előkészítője.

A februári eszmecsere visszhangja az egyházi és polgári sajtón túl az illegális Szabad Népből is megtalálható. A beszámoló leszögezi, hogy bár „nem lehet egy évtizedes szakadékot áthidalni nyolc nap alatt”, az „ifjúsági szabadságront gyakorlatilag a megvalósulás útjára lépett.”

Ily módon vált a Kabay Kör, s az általa kezdeményezett 1942 februári ifjúsági találkozó a Márciusi Front örökségét hordozó, az antifasiszta hagyományok közé számító történelmi eseményé.

Dobos László

Forrásgyűjtek

A fényes szelek nemzedéke I.–II. Népi kollégiumok 1939–1949 Akadémiai Kiadó, Bp. 1980.
Az SDG „Kabay Márton” Köre tevékenységével kapcsolatos dokumentumok kigyűjtött, montírozott anyaga és tartalomjegyzéke. Kézirat. Összeállította: *Havas Gábor* (Bp.) 1978.
Havas-Ohati Nagy Sebestyén: A 43-as szárszói találkozó előzményeihez. Valóság, 1973. 8 sz.

A balatoni úthálózat kiépítésének története

A rómaiak útépítései

A mintegy 70 km hosszúságú, átlagosan 8 km szélességű tó kedvező természeti környezetében az emberi kultúra már az idősámítás előtti évszázadokban kifejlődött. Először a kelták telepedtek le, később a rómaiak építették hadi, gazdasági útjaikat a csaknem 250 km-es partvonal mentén.

A rómaiak több útvonaláról tudunk. A két legfontosabb Sopianae-ba, a mai Pécsre vezetett. Az egyik Savariából – Szombathelyről –, a másik Aquincumból indult ki. A savariai főút a tó északi partján, a hegyoldalakon haladt, míg Aquincumból az utasok, a kereskedők és főleg a légiók az egykori Gorsiumon át érték el a Balaton déli partját, s kerülték meg az akkor még hatalmas kiterjedésű, élő vízfelületű öblözeteket.

A kiépült kitűnő utak karbantartása a római birodalom széthullása után megszűnt. A népvándorlás évszázadaiban a burkolatszerkezeteket építőanyagként elhordták, a föld, a növényzet befedte őket, és kevés kivételtől eltekintve emléküik is lassan feledésbe merül.

A szántódi rév a századfordulón (A felvétel a Közlekedési Múzeum tulajdona)

A feudális állam fontosabb útjai a Balatonnál

A közlekedési – és a vele szorosan összefüggő hírközlési-hálózat építése mindenkor kapcsolódik a szilárd, központi hatalom jelenlétéhez, annak céljait szolgálja. A magyar törzsek állammá szerveződése során – a központosuló feudalizálódó hatalom irányítási, gazdasági, katonai érdekeinek megfelelően – előtérbe került az állandó nyomvonalú, ellenőrzött utak szükségessége. A Balaton térségében – eltekintve a Csopak környékén kivételesen épen maradt útszakaszról – a földrajzi adottságoknak, a lakosság letelepedésének tulajdonítható, hogy a fokozatosan kialakuló és állandósuló kereskedelmi-közigazgatási-katonai vonalak csapásai megegyeznek vagy csaknem párhuzamosan haladnak az egykori római utak vezetésével. Mindez jellemző a kor egyik legjelentősebb útjára, a segesdi Dráva-átkeléshez vezető útra is.

A XII–XIII. században már megvolt a „nagy magyar hadiút”, amely Budát az Adriai-tengerrel kötötte össze. Többé-kevésbé állandó, helyenként karbantartott vonala a Bakony fennsíkján vezetett. A XIV–XV. századból fennmaradt feljegyzések már kiterjedt kereskedelmi hálózatról, rendszeres építésről és fenntartásról, s természetesen élénk forgalomról emlékeznek meg. A legfontosabb „vásáros” és „sós” utak Veszprém–Tapolca–Keszthely, valamint Székesfehérvár–Siófok–Kanisza irányban vezettek. Utóbbi Siófok után – a kiterjedt lápvídek miatt – messze elkerülte a Balaton partját.

A térség útjainak szerepe a XIV. század közepétől a XIX. század első harmadáig

A török uralom, a budai központú államvezetés megszűnése, a dunántúli végvárrendszer kialakulása sajátos katonai „úthálózatfejlesztési koncepciót” hozott. A tavon keresztül lebonyolódó termény- és építőanyag-szállítás megszakadt. A partokkal párhuzamos, korábban kialakult és funkcionáló távolsági fővonalakat a végvárakhoz vezető, ellátó utak váltották fel, melyek Északon a Bakony völgyeiben, a déli parton a lápvídek szárazulatain vezetnek a magyar, illetve a török hátország erősebb váraihoz. A törökök ezek mellett különösen a Pécs–Szigetvár–Kanisza útvonal fenntartására fordítottak gondot, stratégiai jelentősége miatt.

A Balaton térségében a török hódoltság az 1600-as évek végén szűnt meg. A meg-megújuló katonai felvonulások mellett a lakosság elhurcolása, kipusztulása is közrejátszott abban, hogy a minimális fenntartás is megszűnjék, és az utak járhatatlanná váljanak.

A helyzet lényegében nem változott a Rákóczi-szabadságharc kezdetéig. A Bottyán János vezette felkelő sereg dunántúli sikerei tették lehetővé, hogy a fejedelem szolgálatában álló *De la Riviere* francia hadmérnök irányításával megkezdődjék a Balaton-felvidék várainak erősítése. Ennek érdekében a kőbányákhoz vezető utakat ismét üzembe helyezték, és megindult a Duna vonalától a déli partokig vezető, utánpótlást biztosító földútrendszer alkalomszerű, kezdetleges fenntartása.

A szabadságharc hanyatlásának éveiben a kurucok fokozatosan kiszorultak a Dunántúlról. Az alig megkezdett építési, fenntartási tevékenység ismét abbamaradt.

A felvilágosult abszolutizmus közlekedésfejlesztései

A majtényi fegyverletétel után a konszolidáció viszonylag gyors. Útépítések kezdődnek a Balaton környezetében is. A munkálatok az 1700-as évek második évtizedétől átfogó tervek, műszaki követelmények szerint folytatódnak. A balatoni fejlesztésekre közlekedésföldrajzi szempontból meghatározó, hogy a hagyományos, természetes úthálózatot a Balaton nem jelentett egységet, a mocsaras, vízborította terület nem célpont, hanem akadály volt. A lassan ismét benépesülő települések háttal fordítottak a víznek, és az összekötő utakkal együtt a magaslatokra húzódtak.

Először a Bécsbe, Pozsonyba vezető legfontosabb északi parti utakat erősítették meg, majd 1723-ban megkezdtek a Balaton somogyi térségét is feltáró Buda–Trieszt postaút építését. Vonala Lepsény–Siófok–Szemes között, a tópart közelében haladt. Szemes után az út elhagyta a partot, és Szőlőgyörökön, Marcalin, Komárvároson, Kanizsán, Csáktornyán át vezet Pragerhofba, majd onnan Triesztbe. A postaút jól kiépített, lényegében egész évben járható, útjelzésekkel, postaállomásokkal ellátott szakaszokból állott. Némely később felhagyott szakaszain a vöröskő pályaszerkezet maradványait még századunk elején látni lehetett, például Rádupusztá és Szőlőgyörök között. Az útmaradványokból ítélve a pálya 6–7 m széles lehetett.

Mária Terézia uralkodása idején szervezték meg az úthálózat rendszeres ellenőrzését és fenntartását. A fejlesztő tevékenység II. József koncepciózus államvezetése idején folytatódott.

Tervek, munkák a reformkortól az 1867. évi kiegyezésig

A XIX. század első évtizedeitől – döntő mértékben éppen az úthálózat, a javuló közlekedés hatására – a Balaton északi partján fekvő települések fejlődése felgyorsul. A fellendülés megnyilvánul az üdülő- és fürdőkultúra első hullámaiban, de a tájegység központi elhelyezkedésénél, a viszonylag kedvező utazási feltételeknél, a hagyományos szőlőkultúránál fogva a térség politikai-társadalmi-gazdasági súlyának növekedésében is. Széchenyi közlekedéfejlesztési terveiben tárgyalja a tóköznyék útját. Programjában az első- és másodrendű utak között szerepel – a korábban kiépített trieszti postaút mellett – a Balaton megközelítését is szolgáló Székesfehérvár–Veszprém–Szombathely és a Tolna–Kaposvár–Kanizsa útvonal. Sajnos, az 1848-as forradalom és szabadságharc küzdelmeinek időszakában a megvalósítást meg sem kezdhették.

A Habsburg-kormányzat 1849 után az elnyomó apparátus zavartalan működése, a nyersanyagok és a mezőgazdasági termékek osztrák feldolgozó területre szállítása érdekében nagyarányú úthálózat-fejlesztésbe kezdett. Az 1867-es kiegyezésig a birodalomnak a Kárpát-medencét magában foglaló területein évente 500 km hosszú út épült ki, állandóan járható burkolattal. A Balatonnál évente csaknem 40 kilométerrel növekedett az úthálózat a szilárd (kő, kavics, kerámia) pályaszervezetű szakaszok hossza. Az építésekre jellemző, hogy az északi parton kőből rakott pályák épülnek, míg Somogy vármegyében – mivel a kőbányák távol esnek, és a szükséges több ezer tonna mennyiséghez a tavi szállítás sem megoldható – túlégetett „klinker” („kongó”) téglából korszerűsítik az útvonalakat. Így a déli térséget feltáró Kaposvár–Kanizsa út hosszabb egységei is téglaburkolatot kapnak az 1850–1860 közötti években.

Ez a nagyléptékű munka megkívánta a legfontosabb közutak állami felügyelet alá helyezését. A vármegyék kezelésében csak a kevésbé jelentős vonalak maradtak.

A térség két nagyobb vízfolyása a Zala és a Sió. A Sión – Siófoknál – már a török idők előtt is erős fahíd állt, míg a Zalán 1839-ig – Fenékpusztánál – komppal oldották meg az összeköttetést, s csak ekkor épült meg az első híd, szintén faszervezettel.

Az utakon elérhető legnagyobb sebesség illusztrálására a múlt század első felének közlekedéstörténeti érdekessége hozható példának: a füredi Anna-bálokra a gyorskocsik Pest-Budáról reggel öt órakor indultak a bálzókkal, és nagyjából a mai M-7-es autópálya és a 71. sz. főút nyomvonalán haladó kavicsolt, illetve részben kővel burkolt utakon este hat óra érkeztek meg Balatonfüredre.

A századforduló építései

A kiegyezés után Veszprém, Somogy és Zala vármegyében is megszervezték az Államépítészeti Hivatalt. Ezek látják el a különböző építésekkel kapcsolatos mérnöki, hatósági teendőket, így irányítják a tájegység akkori mintegy 2000–2500 kilométeres úthálózatának bővítését és fenntartását is. Állami út – szilárd, kiépített burkolattal – körülbelül 250, vármegyei kezelésű (törvényhatósági) – kavicsolt, részben szilárd szerkezetű – út mintegy 800 km.

Az állam és a vármegyék részvétele a fejlesztő-fenntartó munkában eltérő. A közvetlen, saját kezelésű úthálózaton a karbantartás viszonylag magas színvonalú. Jellemző, hogy itt 1 kilométernyi út fenntartására évente átlagosan 70 m³ követ és kavicsot használnak fel. Az elterített kő- és kavicsrétegeket fél tonna súlyú, lövönatású eszközökkel hengerlik. A többi út ugyanakkor minden fenntartást nélkülöz, és az év csapadékosabb időszakában lényegében járhatatlan.

A szilárd burkolatú utak kiépítésének üteme a múlt század hetvenes éveitől a monarchia egész területén lelassul, mert a tőkebefektetések az akkor sokkal korszerűbb, gépi vonóerővel működő vasútra összpontosulnak. Mivel a vasút mind az áru mennyiségét, mind pedig a szállítás gyorsaságát tekintve minőségi változást jelent, érthető, hogy a vasútvonalakkal párhuzamos utak postaforgalma és távolsági teherszállítása csakhamar elsorvad. A buda–trieszti postaút is így veszti el jelentőségét. A Déli Vaspálya Társaság – a lassan feltöltődött, déli parti mocsarakat, berkeket végleg elvágva az élő vízfelülettel – a Balaton somogyi partszegélyén néhol közvetlenül a parti homokturzásokra építve vezet vonalát az Adriai-tenger felé. A nagy kiterőkre kényszerítő távolsági út alárendelt helyzetbe került.

A visszaesés a balatoni vármegyék úthálózat-fejlesztésénél nem tart sokáig. Az építés a XIX. század utolsó évtizedében újra fellendül. Oka a mezőgazdasági fejlődés, a fürdőélet terjedése, de szerep jut a dualista állam adriai – gazdasági, katonai – terjeszkedésének is. A Balaton környezete közbenső pihenőhelyet, erősödő mezőgazdasága – a hagyományos bortermelés mellett – ipari árufelvevő, mezőgazdasági termékkibocsátó helyet kínál. Kialakulnak az állomási fuvarkapcsolatok és megkezdődik – ha igénytelenül, földutak formájában is – az áruelesztő termékbegyűjtő-hálózat kiépítése.

Az útépítéseknel elsődleges szemponttá válik a vízpartokhoz való eljutás. A partoktól távolabb elhelyezkedő községek, halászfaluk, uradalmak mellett megjelennek a partszegélyre épített üdülőtelepülések első, néhány villából álló egységei. A közutak szerepe kibővül az ófalu és az üdülőtelep, valamint az üdülőtelepek egymás közti, partszegélyi kapcsolatának megteremtésével. A parti utak fokozatosan össze-

függő láncolattá fejlődnek. Forgalmuk csakhamar meghaladja a régebben kiépített, évszázadokon át működő „felső” utakét. Az új összeköttetésekre épülnek rá az üdülőtelepek főutcai, ami később számtalan településfejlesztési, közlekedésrendezési probléma okozója lesz.

Az északi parton a századfordulóig évente 15–20 kilométernyi új utat építenek, illetve földutat erősítenek meg kő- és kavicszórással. Mindez magát a mennyiséget tekintve nem jelentős, jóval elmarad az ötvenes-hatvanas évek ütemétől, de ez az építés mind minőségében, mind technikájában fejlettebb. A pályaszerkezet erősebb, az építésnél gőzhengert is használnak, gondot fordítanak az egyelőre még főutakon sem portalanított burkolat víztelenítésére.

Az 1900-as évektől az úthálózat fejlődésére a balatoni hajózás kiterjesztése is kedvezően hat. Megkezdődik a kikötők építése a somogyi part nagyobb településein. A munkálatokhoz az építőanyag-szállítás, a kikötők forgalma szilárd burkolatú utat kíván. A hajóállomásokra vezető utak sétányszerű külsőt kapnak, mely ismét csak előnyösen befolyásolja Fonyód, Boglár, Földvár, Siófok üdülőhelye fejlődését.

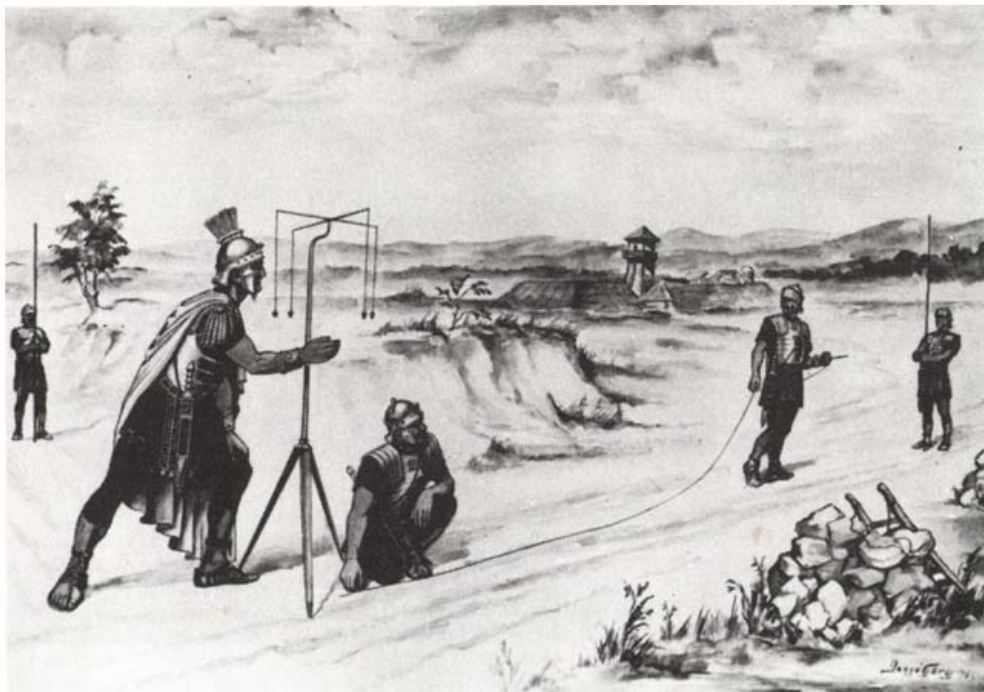
Földvárhoz és Siófokhoz egy nevezetes magánkezdeményezés is fűződik. A néhány éve elhunyt híres Afrika-kutató, Széchenyi Zsigmond apja, Széchenyi Viktor kőröshegyi birtokán 1912-ben igen nagy teherbírású, 4 m széles makadámpályát épített, mely a Siófok–Balatonföldvár kapcsolatot, a mezőgazdasági szállításokat szolgálta.

Az I. világháborút követő építések és az üdülőélet fejlődése

A háború idején nem folyt számottevő útépités, az elvesztett háborút követő mélypontról pedig csak igen lassan mozdul ki az ország. A Balatonnál 1923-ban épül ismét út. Makadámpálya létesül mintegy 7 km hosszban Boglár és Lelle között. Vonalát a vasúti töltés oldalán, a lágymaradványokból kiemelkedő háton vezetik.

Az 1920-as évek második felében az üdülő- és fürdőélet fejlődése nagymértékben felgyorsul. A maguk zárt világát élő, elszórt kis parti villatelepek a déli öblök mentén is fokozatosan egységes településláncollá kapcsolódnak. Az időszaki forgalom megjelenésével a partok élete fordulópontjához ért. A folyamat nem elhanyagolható tényezője, mely hozzájárult a térségben a motorizáció kibontakozásához, hogy a

Útjaikat mérnöki módszerekkel kitzűző rómaiak. Dongó György munkája, 1961. (A felvétel a Közlekedési Múzeum tulajdona)

felbomlott monarchia déli területeit Jugoszláviához csatolták, s így a gazdagok sem juthatnak el olyan könnyen hagyományos adriai fürdőhelyeikre, mint korábban. Érdeklődésük – és az őket követő „úri középosztályé” – a Balaton felé fordult.

A Kereskedelemügyi Minisztérium – amely akkor az állami közutak ügyeit is intézte – 1925-ben elhatározta, hogy a fokozódó közúti közlekedési igények kielégítésére a Balatont körülvevő közutakat légszerű elvek szerint kiépítteti. A program megvalósítására az államépítészeti hivatalok mérnökeiből létrehozták a „Balatoni Körutat Építő Kirendeltséget”. A „körút” 1929-ben készült el. Összesen 220 km pályát építettek, s így a partot mindenütt kiépített, 4–4,5 m széles makadampálya ölelte körül. Néhány igényesebb szakaszon – főleg községi átkelésekben – kátrányos vagy bitumenes felületi bevonással igyekeztek pormentessé tenni a burkolatot.

Meg kell említeni a „körúthoz” csatlakozó egyéb utak építését is. Összesen mintegy 100–150 km burkolat épült, általában 3 m széles, hengerelt makadampályaként, 15–20 cm vastag rakott kő alappal. A Kaposvár–Balatonboglár út 1927–1928-ban, a Keszthely–Balatonederics összeköttetés a következő években kapott időjárástól függetlenül járható pályafelületet. Utóbinál a pályaszerkezet alaprétegeire mészkő-zúzalékot terítettek el, és ezt – kísérletképpen – a hengerlés előtt vízűveg oldattal itattak át. Ez a „strassil” burkolat – bár a kísérlet eredményesnek bizonyult és a burkolat a tíz évvel későbbi átépítéséig jó állapotban maradt – nem terjedt el.

Az útépítésekkel függ össze, hogy a Szántód–Tihany közötti kompot, mely Somogy és Zala vármegye tulajdona volt, és a tihanyi Benedek-rendi apátság szántódi gazdaságának kezelésében működött, 1926-ban átvette a Balaton-tavi Gőzhajózási Társaság. A régi, evezős kompot modernebb, bár igen kis befogadóképességű, motoros üzemű eszköz váltotta fel.

A Kereskedelemügyi Minisztérium közlekedésfejlesztéssel foglalkozó szakemberei a gépjárműközlekedés kezdeti tapasztalatai alapján felismerték, hogy a járműforgalomnak – a gumibroncsok szívó hatása miatt – a portalanítást, a felület lezárását nélkülöző makadampályák, kavicsolt utak nem felelnek meg. Ezért 1200 km állami út pormentes burkolatú kiépítésére tettek javaslatot. A fejlesztési terv 1929-ben emelkedett törvényerőre, és szerepelt benne a Budapest–Dinnyés–Székesfehérvár–Siófok–Balatonszentgyörgy–Keszthely utvonala is. Építését még jóval a fejlesztési terv jóváhagyása előtt megkezdik. A munkálatok a súlyos gazdasági válság idején nagy tömegeknek jelentenek szerény megélhetési lehetőséget. Az építés az akkori legkorszerűbb módszerekkel, az 1926. évi milánói nemzetközi útügyi kongresszus ajánlásai alapján folyik. Az útpálya 5,5 m széles, a településeken belül a kőalapot 5 cm vastag aszfaltbeton réteg, vagy kockakő burkolat zárja le, míg a külsőségi szakaszokon a makadám alapra bitumént permeteznek és az így nyert felületet zúzalék-szórással érdesítik. A fővárosi kapcsolat korszerűsítése alig egy évvel később fejeződik be, mint a balatoni „körút” kiépítése.

Arra, hogy a járművek útpályára gyakorolt hatásának figyelembevételében, kiszámításában a „legkorszerűbb módszerek” alkalmazása mellett régebben is előfordultak hibák, példa a hazai autózás hőskorának eseménye. Amikor az 1920-as évek végén túráversenyt rendeztek a Budapest–Balaton útvonalon, az éppen csak kész pálya a néhány tucat autó – igaz, koncentrált – igénybevételétől jó néhány helyen tönkrement.

Közútfejlesztések az országos főközlekedési hálózat kijelölésétől a felszabadulásig

Az országos főközlekedési hálózat útvonalait 1934-ben jelölték ki. A hálózatba felvett vonalakat egységes elvek alapján, számozással látták el. A Balaton déli partján húzódó út a 7-es, az északin vezetett út pedig a 71-es számot kapta.

A közútépítésekben is megnyilvánuló gazdasági fejlődésben az 1930-as évek közepétől nem kis szerepet töltött be a háborús készülődés. A harci járművek, nehéz tehergépkocsik várható felvonulási iránya, ellátó, hadipari bázisok telepítése a Balaton közelében fokozottan befolyásolta a közutak fejlesztését, hatott a magassági és a vízszintes vonalvezetésre, a pályaszerkezet erősségére, szerkezeti kialakítására. Különösen Zalában és Veszprém megyében folyt élénk építési tevékenység. Előbbi a kezdődő olajkitermeléssel, utóbbi a Fűzfő környéki vegyipari központ létrehozásával, valamint a bauxitbányászattal függött össze. Az ipari létesítmények építési munkái, majd termékeik szállítási igényei megkövetelték az úthálózat megerősítését is. Példának említhető, hogy a kor követelményeihez képest igen erős ún. „kétrétegű” betonpályával épült meg a Litér és Fűzfő községek közötti 7 km-es összeköttetés, és külön szinten, felüljáróval oldották meg a közút és a vasút keresztesét Balatonakarattyan.

Ezekben az években építették át beton- és „kiskő”-burkolatúra a stratégiaileg is fontos Grács Budapest között is kapcsolatot teremtő 8. számú főutat, valamint a Balaton északi partján vezető 71. számú főutat. Az Aszófő–Dörgicse szakaszt 1936–1937-ben, az Akarattya–Fűzfő–Balatonalmádi–Aszófő pályát pedig 1938–1939-ben korszerűsítették. Az északi parti út átépítése a Dörgicse–Badacsonytomaj–Keszthely szakasz elkészültével már a háború alatt fejeződik be. Nem sokkal előbb, szinte kapkodó sietőséggel erősítik meg és szélesítik 9 m-re (!) a 7. számú főút néhány éve épített pályáját Siófok belterületén.

A II. világháború éveiben mind kevesebb erő jut útépitésre, útfenntartásra. 1944 nyaratól lényegében a rendszeres karbantartási tevékenység is megszűnik. A hadműveletek rendkívüli károkat okoztak az ország egész közlekedési hálózatán. Ez a megállapítás különösen érvényes a Közép-Dunántúl úthálózatára. A légítámadásokon kívül a Balaton természetes akadályvonala mentén, 1945 tavaszán folyt igen heves harcok is használhatatlanná tették az utak túlnyomó többségét.

A helyreállítás eseményei

1945 első hónapjaiban az Északi-part egésze még a német csapatok kezén volt, amikor Somogy megyében az útfenntartó szervezet jelentős részét munkába állították. Tevékenységükkel segítették a szovjet műszaki alakulatokat. Mivel az építőgépeket, a gépkocsialományt a visszavonuló Wehrmacht a nyílások aktív közreműködésével elhurcolta, eleinte csak talicskák, lapátok és kordék segítségével lehetett a tönkretett utakat javítani.

A szervezett helyreállítás 1946-ban indult meg. Használhatóvá teszik a felrobbantott hidakat, kijavítják a rombolt útszakaszokat. Megindítják a természet a kőbányákban. Az elhurcolt útépitő gépek egy részét ismét üzembe helyezik. Ugyanis a nehéz úthengereket, földgyalukat – megfelelő vasúti szállítóeszköz és idő hiányában – a németek csak Sárvárig tudták vinni. Így itt „csak” az ország minden tájékáról összezsúfolt gépalomány kisebb részét robbantják fel, illetve zúzzák használhatatlanná.

Az ország igen szűkös lehetőségei között a cél a meglévő burkolatok állagromlásának lassítása, illetve az utak járhatóvá tétele volt, nehogy az úthálózat akadályá legyen az újjáépítésnek. A nélkülözhetetlen fontosságú útszakaszokon, melyek annyira tönkrementek, hogy a bombatölcsérek betemetése és a szerény karbantartás nem volt elegendő, kényszerűen nagyobb építéseket is végeztek.

Építések 1950-től a közúti motorizáció kibontakozásáig

A háború okozta károk nagyobb hányadát az első öt éves terv kezdetére (1950) lényegében kijavították. Úthálózati fejlesztésekre, jelentősebb új építésekre azonban nem került sor. Kivétel a 7. számú főút déli szakasza. Ez a 47 km-es, nagyrészt új nyomvonalon vezetett, széles betonburkolat számottevően megjavította a Budapest és Nagykanizsa közti kapcsolatot. Kiiktatta az út korábbi kitérőit. Építésével egyidőben, részben ahhoz kapcsolódva fejeződik be a fenékpusztai Zala-híd újjáépítése is. A korszak anyagi lehetőségei, iparpolitikai megfontolásai és forgalmi jellemzői között a döntésben feltehetően a Jugoszláviával támadt feszültségből származó katonai szempontok játszottak nagyobb szerepet.

A közúti szállítási igények kielégítésére a háború előtt épült hálózat alkalmas volt. A háború előtti években megközelítően 3000 km-re fejlődött Balaton térségi hálózaton nyoma sincs az üdülőforgalomnak. A háború pusztításait éppen csak kiheverő, túlzó iparosítási célokat hajszoló országban az életszínvonal stagnál, vagy csak igen lassan emelkedik. A motorizáció ekkor még alacsony színvonala miatt nyári üdülési igény alig volt hatással az utak forgalmának nagyságára, járműösszetételére. A hétvégeken megnövekvő terhelés a tóhoz vezető utakon az ötvenes évek első felében ismeretlen jelenség.

Némi változás csak az ötvenes évek végén tapasztalható. A szerény mértékű utépítések már megmutatják a tájegység megycine és az üdülőkörzetnek a fejlesztésében a kölcsonösszget, a fokozódó kötődést. A hétvégeken Somogy, Veszprém, Zala és Fejér megye településeiről a partokhoz áramló forgalom fokozatosan növekszik és mind többen vállalkoznak Budapestre is a közúti megközelítésre. Mindez megköveteli a jobban igénybe vett utakon a forgalmilag legveszélyesebb helyek megszüntetését és az egyelőre még helyi jellegű átépítéseket.

A fejlesztéseket meghatározó tényezők

Közúti közlekedési szempontból az 1960-tól 1980-ig terjedő időszak az országban forgalomban levő személygépkocsik számának milliós nagyságrendre történt növekedésével, a tranzitszállítások, az idegenforgalom rohamos növekedésével jellemezhető. A Magyarországra látogatók száma 1970-ben több mint tizszerese, 1980-ban mintegy húszszorosa volt az 1960. évi forgalomnak. A közutakon hazánkba látogató és átutazó külföldiek együttes száma 1980-ban 8 millió fő körül alakult, és az autós turisták mintegy harmad-negyedrése hosszabb-rövidebb időt töltött a Balatonnál.

A tájegység az 1960-as években fejlődött az ország legfontosabb (és leglátogatottabb) üdülőterületévé, a nemzetközi idegenforgalom kedvelt – közbenső pihenőhelyet, vagy célállomást jelentő – központjává. A tájegység befogadóképessége meghaladó milliós üdülő- és turistatömeg időnyenként 70–80 napon át lepi el a partokat, mert a látogatóforgalom „széthúzására”, elosztására irányuló eddigi törekvések lényegében hatástalanok maradtak.

*Útépítő kubikosok
(A felvétel
a Közlekedési
Múzeum tulajdonja)*

A tó környékének állandó népessége csak mintegy negyede a nyári hónapokénak. Így a közúthálózaton a forgalmi terhelésnek, a forgalom megoszlásának jellege az év háromnegyed részében hasonló az ország más tájegységeihez, míg az idegenforgalmi szezonban attól lényegesen eltér. A terület személygépkocsi-ellátottságára, a szélsőséges terhelésre jellemző, hogy az 1960-as évek elején az üdülési szezonban az 1000 főre jutó gépkocsimennyiség kétszeresével, 1980-ban – az autós turizmus rendkívüli fejlődésének megfelelően – 3,5–4-szeresével haladta meg az év más hónapjait.

A fentiek mellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a tó déli partján a 7. számú főút egyben fontos egysége az Európát átszelő egyik Észak–Dél irányú tranzitvonalnak. A terhelés a júliusi hétféteken a legnagyobb. A tó körüli utakon az egybefüggő „járműfolyam” lépésben halad.

Az M-7-es még nem készült el teljesen. A csúcsszezonban a túlterhelt úton rendszereznek a torlódások, és a hétféteken ez ellen csak az egyirányúsítás nyújt némi segítséget. Ugyancsak gond, hogy a szükségletektől és a lehetőségektől messze elmaradt a szolgáltató hálózat bővítése, a pihenő-, parkolóhelyek létesítése is. Az M-7-es autópálya fokozatosan 2 x 3 sávossá fejlesztett bevezető szakaszán a vasárnap esti forgalom az óránkénti 5000 járművet is eléri.

Dr. Kovács Árpád

A felhasznált szakirodalom: UTAK 1945–75 (A KPM Közúti Főosztály kiadványa) – A műszaki tervezés időszerű feladatai a közlekedésben (dr. Ábrahám Kálmán UVATERV Műszaki Közlemények 1970/2) – UTAK (dr. Ábrahám Kálmán) Műszaki Kiadó – Útépítéstan (dr. Nemesdy Ervin) Egyetemi jegyzet. – Az országos úthálózat fejlesztési elvei és eddigi gyakorlata (dr. Kozáry István, UVATERV Műszaki Közlemények 1971/1.) – Somogyi utak (Karoliny Márton, a Kaposvári Közúti Igazgatóság kiadványa 1975.) – A Fejér megyei Közúti Igazgatóság beszámolója Székesfehérvár alapításának ezredik évében, 1972.) – Magyarország útállapot térképe (A KPM kiadványa, 1950) – Országos közutak főbb adatai (KPM Közúti Főosztály, 1970, 1975, 1980) – 1013/1979 (VI. 20) MT. sz. határozat a Balaton üdülőkörzet Regionális Rendezési tervéről.

Népesedés és életmódkutatás

A Honismereti mozgalomban már sok szó esett az életmódkutatás fontosságáról, módszereiről. Az életmódkutatás fokozottan bekapcsolhatná vizsgálódása körébe azt a problémát, hogy a gyermek, a gyermekek száma a családban milyen befolyást gyakorol a család életkörülményeire, a család életmódjára. E kérdés vizsgálatának szomorú időszerűsége van: 1981-ben Magyarország népessége fogyni kezdett. A következő években, évtizedekben a tudomány, a politika figyelmét ennek az igen összetett kérdésnek a megoldására kell, hogy fordítsa. Ma már a hivatalos előrejelzések is azzal számolnak, hogy 2000-ig, pontosabban 1995-ig 300–400 ezerrel fog az ország népessége fogyni.

A közvélemény elég tájékozatlan ebben a kérdésben. Hírközlő szerveink inkább demográfiai hullám-ról, demográfiai robbanásról írnak, arról, hogy emiatt kevés a bölcsődei, óvodai, iskolai férőhely. 1974–1976 között valóban annyi gyermek született, amennyi az ország lassú népességnövekedéséhez szükséges. Ezek számára most – különböző okok miatt – kevés a hely. Ennek elemzése messzire vezetne. Intézményeink helyszűke azonban nem terelheti el a figyelmet a megoldandó súlyos gondról, a népesség fogyásáról. A jobb életmód, a magasabb életszínvonal kialakításának egyik tényezője az volt, hogy a családok – országos méretekben – évtizedről évtizedre kevesebb gyermek nevelését vállalták. Ma a termelési időszerkezetben levő nők majd 20%-a nem nevel gyermeket, igaz, sokszor önhibáján kívül. A megszületett gyermekek 45–46%-a elsőszülött – egyke, s az is marad, a megszületett gyermekek 39%-a másodszülött, 10% azoknak a családoknak az aránya, akik 3 gyermek nevelését, gondját vállalják: 5–6%-ot alig haladja meg a negyedik és további születés. A gyermektől való tartózkodás következménye, hogy az időn megkezdődött a népesség fogyása. Az év első négy hónapjában, mindegyikben több volt az elhalálozás, mint a születés. A mai népesedési tudat mellett – számításaim szerint – még 14–15 évig fogyásra kell számítani.

A magyar népesedési viszonyok egyik sajátossága, gazdasági szempontból kedvezőtlen jellemzője a hullámzás, a ciklikusság. A születési arányok csökkenését országos méretekben 100 év óta ki lehet mutatni, némely kisebb területeken még régebről. A csökkenő irányzatban belül a születések alakulásában az *első törést* az első világháború hozta. A mai Magyarország területére számítva 250 ezer volt a hősi halott, de félmillió a meg nem született gyermekek száma. A *második hullámvölgy* az 1930-as évek közepén mutatkozott meg. Az ország sorsáért aggódó, távlatokban gondolkodó emberek (népi írók) közül többen felfigyelnek erre. Ez a hullámvölgy nem oly mély, de elhúzódik, amit a második világháború véráldozata még súlyosbít. A második világháború után néhány évig a születések száma emelkedik, majd amikor újra folytatódik a születési arányok csökkenésének folyamata, akkor erőszakos eszközökkel, a művi terhességmegszakítás szigorú tilalmával egy időre ennek határt szabnak. Az adminisztratív intézkedések ellenére is 1955-ben már csökken a születések száma. 1956 júniusától, amióta a művi terhességmegszakítás teljes szabadságot nyert, a csökkenés rohamos. Ez a *harmadik hullámvölgy* 1973 decemberéig tartott. Akkor átmenetileg kedvező változás következett, ugyanis az 1950-es évek elejének magasabb létszámú korosztályaitól valamivel több gyermek született. Ezenkívül az 1973-as párt- és kormányhatározatok is kedvező légkört teremtettek, számításom szerint ha ezek az intézkedések nem mérsékelik a születéscsökkenést, már 1978-ban bekövetkezett volna a népesség fogyása. Tehát van az intézkedéseknek, a családokkal való törődésnek hatása, csak nem olyan mértékben, mint ahogy ezt várják.

1975 augusztusától hónapról hónapra csökken az ezer lakosra jutó születések száma. Most vagyunk a *negyedik hullámvölgyben*, azonban nem tudjuk, hogy ebben a hullámvölgyben milyen mértékű lesz a népesség fogyása, hogyan alakul a *társadalom népesedési tudata*. Ha most sikerülne a fogyást 300 ezerre mérsékelni, akkor ez már a tudat javulását is jelentené, s várható lenne, hogy 2000-től 2020-ig már csak 200 ezer lenne a fogyás, tehát a népesség nem csökkenne 10 millió alá. E népességfogyásnak számtalan negatív következménye van. A munkaerőgondokról már bőven olvashatunk, de az is gond lesz, hogy a népességen belül csökken a produktív korosztályok aránya, s növekedni fog az idős korosztályúaké. Nő az eltartandók aránya.

A kérdés megoldása igen összetett. Nagyon sokat várok a párt és a Hazafias Népfront tanácskozásától, amelyen a VI. ötéves terven belül az anyagi erőket, a tartalékokat át kívánja csoportosítani a nagyobb családok érdekében. De már most kell gondolkoznunk azon, hogy a hetedik ötéves tervben megvalósítsuk a nemzeti jövedelem új elosztási rendjét. (Családi pótlék többszöröse emelése, nagyobb kedvezmények a családosok számára a lakáskiutalásnál, lépeszözetes kiutalási rendszer a gyermekek számától függően, több bölcsődei hely, ingyenes óvodai, iskolai napközi ellátás, gyermekruházati cikkek önköltségi áron való árusítása, utazási és üdülési kedvezmények és így tovább.) A tudat átforgalmazásában a munkahelyi vezetők, az írók, a művészek is segíthetnek, de a tudat átforgalmazásának alapját az anyagi tényezők jelentik.

A szocialista társadalmi rendet képesnek tartom a nemzeti növekedem új elosztási rendjének megvalósítására. Ezzel az írással az életmódkutatással foglalkozók figyelmét szerettem volna felhívni a népesedési problémákra, hogy feltérásainkkal mi is a megoldás útját egyengessük.

Dr. Kováts Zoltán

Berzsenyi Lénárd, az olműtzi várbörtön „rajzolója”

Több mint 10 évvel ezelőtt szakadozott, alig olvasható írások, alig kivethető és felismerhető rajzok, festmények kerültek iskolánk birtokába. Rábukkantunk a *Berzsenyi Lénárd homvéd ezredes rajzolta „börtönképek”-re*, amelyeket az *olműtzi várbörtönben* készített rabtársairól 1850–52-ben.

A leltre a tető javítása közben akadtak rá a celiidőmölki Építő Ktsz dolgozói. *Somogyi Zoltán* ácsmester néhány megviselt, gyűrött, megrongálódott papírra rajzolt szakadozott képet magához vett, és átadta fiának, vigye el az iskolába. Zoli gyerek meg is mutatta, hogy mit találtak „aptyáék” a posta padlásán. Szerintük ott még több képek is kell lenni. Rögtön érintkezésbe léptem *Németh Sámuel* postafőnökkel, a hivatal vezetőjével és engedélyt kértem, hogy a padlásan kutathassak.

Gadl Irén tanárnő, *Zongor Ferencné* tanárnő és jómagam megkezdjük az izgalmasnak ígérkező munkát. Velünk tartott *Németh Sámuel* is. Mindjárt a padlásfeljáró pihenőrészen limlom és szeméthalmaz, sáros föld és homok között heverték szakadtan, gyűrötten, a felismerhetlenségig bepiszkolódva az első megtalált rajzok. Továbbkutattunk és a kémény melletti szemétrakásban por, mész, fátörmelék, hamu és korom között újabb képekre bukkantunk. Egy-egy képért alaposan megdolgoztunk, turkálni kellett a szeméthalmazban. Összeszedtünk minden fellelhető képet és a széttépett papírdarabkákat, még a képroncokat is elraktuk. Aktatásukra való mennyiség gyűlt össze.

Ugyancsak a padlásról került elő egy – valószínű a *Berzsenyi család valamelyik leszármazottja által írt* – jegyzék is a képekről. Ez a kézzel írott feljegyzés, amely szintén szakadozott, hiányos, de azért támpontul szolgálhat a Berzsenyi-portrék számbavételéhez, 126 képet sorol fel. Pontosan megjelöli, melyikről készült másolat is, és melyik kép hova kerülhetett: „múzeumnak szánva”, „magamnak maradt példány” bejegyzések olvashatók.

A megrongálódott rajzokat féltő gondossággal tisztítottam. Majd két hétig tartott, amíg üveg alá kerülhettek. A celli tanács 41 db képet – ami felismerhető, és amelyen a hátsó oldali szöveg is olvasható – bekereteztetett, egyenként két-két üveglap közé. A leletet a járási művelődésügyi osztálynak bejelentettük, a megyei múzeumi szervek hozzájárulásával helyi leltárba vettük. A bekeretezett 41 db képből 38 darab iskolagyűjteményünkben található, 3 kép pedig az osztályszobájai Petőfi emlékszobába került.

Az iskolagyűjteményben elhelyezett 38 db képből *Szlávy* képét levonom, mivel ebből a portréból két példányt rajzolt Berzsenyi. A képek közül ceruzával készült 13, ceruzával és szénrel 10, ceruza, szén és vízfesték keverésével pedig 1. Ceruza és vízfesték színezéssel 12, ezenkívül két olajjal festett kép is található a gyűjteményben.¹

¹ 1. Berzsenyi Lénárd ezredes (18 év), 2. Czintula Antal alezredes (16 év), 3. Dobay József ezredes (7 év), 4. Eduard Bömeheš lovaskapitány (10 év), 5. Fodor Antal pap (12 év), 6. Forró Elek ezredes (6 év), 7. Frantisek Duraz (cseh, 12 év), 8. Frumer Antal alezredes (14 év), 9. Haczeji Márton kormánybiztos (6 év), 10. Hazay Ferenc kapitány (8 év), 11. Hunyadi Göttmann Eduárd őrnagy (10 év), 12. Jankó Ferenc nemzetőr százados (12 év), 13. Keresztes Imre őrnagy (6 év), 14. Kossuth Sándor alezredes (16 év), 15. Kökényesi Szaniszló ezredes (18 év), 16. Kutzelmann Anton lengyel légió parancsnok (8 év), 17. Lezsák Lajos őrnagy (10 év), 18. Lukáts László nyugalmazott főhadnagy (6 év), 19. Máriassy János ezredes (18 év), 20. Markovits Vincze huszárkapitány (4 év), 21. Mezey Károly ezredes (18 év), 22. Mircse Dénes százados (6 év), 23. Mircse Ferenc őrnagy (12 év), 24. Molnár József székyei százados (16 év), 25. Nagy Jenő őrnagy (18 év), 26. Papp Károly ezredes (3 év), 27. Paulovits Imre huszár ezredes (10 év), 28. Pfeiffer Josef pap (5 év), 29. Adam v.

A képeknek a művészi értéke nem nagy, habár Berzsényi ezredes mestere volt a ceruzának. A képeknek inkább történelmi, hadtörténelmi értékük van, mivel több portré hátoldalán életrajzi és hadtörténelmi adatok olvashatók a megrajzolt személyekről. Példának idézem *M. Gyerő Monostori B. Kemény Lajos* magyargyermónostori báró, honvédtiszt arcképének hátlapjára írt szöveget: „Erdélyi születésű 1799-ik Evben September 29-ik napján. Házas – két fiú, két leány gyermek atya, lakik a Hunyad Megye Felpestes nevű helységében. 1848-ik Evben a Magyar Minisztérium által Honvéd főhadnagynak neveztetett ki, s a Debretzeni Térparancsnoksághoz alkalmaztatott. – 1849-ik Evben ugyancsak a B. Ministerium által Dévára Térparancsnoknak által tétetett. – S a Rögtyön ítélő székek rendezésével azon szék Elnökévé neveztetett – ugyanez év a szerencsétlen bukás után September 16-ik napján bé fogadtatott, – s azóta hol Fejérvárt, hol N. Szebenben szenvedett. 1851-ik év július havába Szebenbe az ott működő Katonai büntető szék által Kötél általi halálra ítéltetett 1852-ben Fejérvárt Július 2-ik napján az ítélet közhírré tétetett, s kegyelem útján a halálos büntetés 15 évi várfogságra szelídítetett. Fogság helyül Olmütz rendeltetett.”

Bírálata a rajzról: „Jónak találtatott.”

Berzsényi Lénárd ügyes kezű rajzoló volt, a személyek keresetlenül természetes megjelenítésére törekedett. Nem restellte saját magát senkiben sem abban a kis kötött fejmelegítőben megörökíteni, amelyben társai naponta láthatták.

A bíráló rá is került a legtöbb kép hátsó oldalára, pl.: „Igen jelesen van találva”, „Tökéletes”, „Igen jó”, „Meglehetősen találva” mellett néhol a „Nem ösmerhető”, „Kevés hasonlatosság van benne” szavakat is rá hagyta jegyezni. A Berzsényi rajzolta arcképek legtöbbször elítelt honvédtiszteket ábrázol, de vannak itt „civil” foglalkozású rabokról készített rajzok is.

Idézet két szakadt, hiányos portré épen maradt hátsó oldalának darabjáról:

„*Szivós János* oskola Mester és *Jegyző* született 1822-ik évi Pünkösöd Hétfőjén Somogy Megye Csehi Helységben – Jelenleg hivatásának helye Zalamegye vitai helység. – s ugyanezzel szomszédos Tamaj Helységben 850 évi július 26-án az ottani mesterhez Egyházi névnapra össze sereglett s jó Kedvünkűl Kossuth dalt (: mely egyéb eránt bunkossan hatott Felsőnek személyes megsértésére:) danoltunk – ezen dalért a Kerületi Hadnagy által Pestre kísértettem s ottan 850-ik évi november 8-án egy évi várfogságra Vasban elítéltettem s egy részét ugyanitt, nagyobb részét pedig Olmütz-Várában töltvén ki.” „Igen jól van találva.”

Egy másik kép épen maradt oldaláról:

„*Buday Sándor* született 1828 Május 11-én Keszthelyen Zalamegyei mezővárosban, és ugyanitt végzett hat iskolát. Pályája és három évig iskolai tanító ismeretek tanulásában gyakorlása után iskola mester és jegyző Halápon. Zalamegyei helységben 1847 Április 14-én innét ment Badacsony-Tamajra szinte Zalamegyei helységben, hol léte alkalmával 1850-ik évben július 26-án ugy nevezett Lesencze-Tamaj helységben esett Butsú alkalmával az Ottani mester s jegyzőhöz több társaival összejövén, ezen mulatás közben el zengett Kossuth s felségsértő dalért Kránitz Gáspár vitai plébános által feladatván Pestre vitetett, hol egy évi vasban kitöltendő várfogságra elítéltetett. November 8-án 1850-ik évben, Pestről pedig idejének kitöltése végett 1851-ik évi Április 18-án Olmützbe vitetett. Olmütz Június 5-én 851.”

A Berzsényi képek között akad egy női képmás is, mely *Tóth Ágostonné* ábrázolja. „Önkéntes Rab”. ként kísérte el a golyó általi halálra ítélt *Tóth Ágoston* honvéd ezredesét Olmützbe, aki ugyan „kegyelmet” kapott a 18 évi vasban töltendő várfogság kiszabásával. Tóth Ágostonné 21 éves volt akkor és menyasszony, majd felesége Tóth Ágostonnak. Érdekesként jegyzem meg, hogy Tóth Ágostonné, mint idős asszony, 1901-ben látta újra a róla készült képet. Fel is jegyezte rá. – nem jó, mert ő abban az időben sokkal szebb volt.

Berzsényi Lénárd a nem magyar szabadsághősöket is lerajzolta. Lett legyen az svájci, horvát, lengyel, német vagy cseh születésű, vagy éppen hivatásos osztrák császári tiszt, ha a magyar ügyért szenvedett rab-ságot, megörökítette arcását.

A továbbiakban hadd szóljak Berzsényi Lénárd ifjú koráról és katonai pályafutásáról

Kemenesalján, fent a Sághegyen aranylik *Berzsényi Dániel* költőnk egy mondata a Honismereti Emlékfal oldalán: „Int a dicső táj; – Járd zengő ajakkal!”

Ugyancsak jöleső érzéssel olvashatjuk Búcsúzás Kemenesaljától című versében: „Ti láttátok az én bölcsőmnek ringását”. Igen, Kemenesalja és Vas megye népe, de mondhatom már: az egész ország is – ma-

---

Poplansky százados (8 év), 30. Psotta Mór tüzérezredes (12 év), 31. Ruhwerthi Rapaich Dani ezredes (18 év), 32. Saladin Heinrich huszárkapitány (6 év), 33. Sebestyén Gábor pap (10 év), 34. Szente Pál kapitány (12 év), 35. Szilágy József kormánybiztos (5 év), 36. Tóth László főügyész, honvéd (10 év), 37. Ziké János alezredes (16 év).

gáénak tekinti a költőt. Róla tudunk, még ha panaszkodott is a múlt század végén a tudós *Váczi János*: „Egy harmad-, negyedrangú költőről is többet tud irodalmunk története, mint róla a pályadíjnyertes költőről” – állapította meg keserűen. Majdnem hasonló értelemben szól – három-négy évtizeddel később – *Németh László* is: – „Apró irodalmi ajtónyitók több életrajzi nyomot hagytak, mint a költőkirály.” Ma, a felszabadult országban Berzsényi Dániel is elfoglalhatta méltó helyét az irodalomban.

De vajon, tudunk-e *Berzsényi Lénárd*ról – a költő rokonáról – annyit, amennyit megérdemelne? Vagyis: ki volt Berzsényi Lénárd?

Berzsényi Lénárd nagy költőknnek, Berzsényi Dánielnek harmadfokon unokatestvére. Nemesmagasiban (ma Kemezesmagasi része), Vas megyében született 1805. november 6-án. Atyja, *Berzsényi Gábor* ügyvéd, táblabíró, anyja *Endresz Katalin*. Tízéves korában, 1815-ben iratkozott be a soproni evangélikus liceum grammatikai osztályába. Nyolc évig, 1823-ig ennek az iskolának diákja. Mint tanuló a „középhadban helyezkedett el” – állapította meg róla *Pröhle Jenő*, a liceum jelenkori nyugalmazott tanára.³ A két felső évfolyamban a jogászok közt szerepelt, azonban ebben az iskolában minden diáknak latin stíluszgyakorlatul egy-egy tételt is ki kellett dolgoznia. Berzsényi Lénárd tagja volt az iskola önképzőkörének, a Magyar Társaság-nak is. Itt szabadon választott témákra írt dolgozataikat olvashatták fel, a „dolgozó tag”-ok. Az akkori önképzőköri gyűlésekről fennmaradt, és felvett jegyzőkönyvek tanúsága szerint Berzsényi már 1822-ben „munkás társ” lett. Magyar Társaság-beli szereplésének csúcspontja az 1823. július 13-i záróülés volt, ahol nyilvános gyűlésen „szájtolt”, azaz szavalta saját versét.

Úgy látszik Berzsényi Lénárd nemcsak a tollai bánt jól, de a ceruzát és ecsetet is jól kezelte. Verselő ügyességének igazolására álljon itt e néhány sor egyik verse végéről:

„Meghalt, meg, de azért mégis meg nyerte jutalmát,

Meri új fénybe derül minden nap tette nevével

S áldó könnyektől zöldül sír dombja porának.”

(*Zrinyi Miklós*)

Berzsényi Lénárd két éve az iskola elhagyása után döntött: ~ toll vagy kard? A kardot választotta. 1825 szeptember 18-án katoná lett, a Miklós cár nevét viselő császári és királyi 9. lovasezred svadronyos kapitánya, majd az orosz Szent Anna rend 3. osztályának lovagja. A morvaországi Prossnitzból hazatért 1848-ban, hogy ezrede 56 tisztje közül tizenketted magával – a magyar oldalon harcolja végig a szabadságharcot.³

Az október 12-i horpácsi csata után századának vitézsége dicséretet kap. Berzsényi Lénárd őrnagy lesz. Vidos Márton huszár főhadnaggyal együtt szervezi Sárvárott a magyar Radetzky-huszárezredet. 1849 januárjában a 8. Koburg-huszárezred ezredese. Júniusban *Pölsenberg Ernő* tábornok hadseregében lovashadosztály-parancsnok.

A katonai ranglétrán állandóan emelkedett, holott nem tört a magas posztokra, szerény magatartású volt. „Berzsényi nem akar hadtestparancsnok lenni” – írta róla *Vidos Géza*. Szerénységének jellemzésére – Vidos nyomán – idézem azt a levelet, melyet *Görgey Artúr*nak küldött, aki Budán, 1849. június 26-án kelt hadseregarancsában a 2. hadtest parancsnokává nevezte ki Berzsényi Lénárdot.⁴ A német nyelven kiadott parancsra Berzsényi az alábbi magyar (de német nyelvű is írt) levélben válaszolt. Idézem a magyarul írt levelet:

„Mélyen tisztelt Hadügy Minister és Fő vezér Úr!

Tegnap, folyó hó június 27^{én} volt szerencsém Peltenberg Tábornok Urnál a 2^{ik} Hadtest parancsnokává történt ki neveztetésemet olvashatni.

Hazámnak hű fia kívánván lenni 's maradni, ezen ki nevezés, mellynél fogva tevékenységemnek olly szép 's nagy tér nyitattik, különös örömmel 's büszkeséggel töltött volna el, ha eróm, tehetségem 's belátásom tsekélységénél fogva azon meg győződés nem foglalna helet nálom, hogy mi után ezen fontos hivatalnak viselésére elegendő ösmeretekkel, tapasztaltsággal 's ennél fogva képességgel nem bírok, annak el foglalásával, a' szolgálatnak hazámnak, 's nemzetemnek, több kárt mint hasznot okoznék: ugyan is

Még ezelőtt néhány hólnapokkal mint kapitány az ellenségeskedések alig történt meg kezdése után lovak be vásárlására küldetvén, később mint őrnagy 's alezredesnek is (: a' tavasz kezdetekor el betegeskedvén:) kevés alkalmam volt tsekély hadi ösmereteimet a' tapasztalás mezején bővítetni, 's különösen, nem is említvén azon sok tudni valókat, mellyek egy vezérnél multhatatlanul szükségesek, a' gyalogság 's tüzérség hatása körével nagy részbe ösmeretlen vagyok, továbbá

már egy pár évek olta gyakrabban Rheumába szenvedvén, egészségembe a' hivesebbire változó idő szakokra annál kevésbbé bízhatok mivel még utolsó nyavalám következésébe meg genyesült bal artz tsontom még most sem gyógyult meg tökéletesen: miután további koronként Máj daganatokba is szenvedek, a' beteges testbe pedig lehetetlen egyforma kedélyt 's erélyességet fel tetelezni:

³ Dr. Pröhle Jenő, *Vasi Szemle* 1977. 3. sz. 400–434. old.

⁴ Vidos Géza dolgozta fel Berzsényi Lénárd katonai pályafutását. *Vasi Szemle*. 1938. 1–2. sz.

⁵ Hadtörténelmi Levéltár. Berzsényi ezredes levele. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc iratai 35/60. sz.

kérem a' mélyen tisztelt Hadügy minister fő vezér Urat, méltóztasson fellebb elől adott okoknál fogva a' nékem szánt poltzra, értelmesebb 's tapasztaltabb egyént választani, engemet pedig jelenleg még mostani tsekélyebb hatás körömbé meg hagyni.

Ha talán katonai tekintetből ovakodásom rendkívülinek tetteznék, mi után él bennem azon meg győződés, hogy valaki egy alá rendeltetett Rendfokozatba igen a helin lehet anélkül, hogy valamely felsőbb poltzot be tölteni képes volna, ezen meg győződésnél fogva fellebb tett kérésemet minden rang és érdek vadászástól ment hazám javát ohajtó tiszta szándékomnak méltóztassék tekinteni.

Ki is további parantsait el várva maradok mélyen tisztelt Hadügy Minister és Fő vezér Úrnak Győrött Junius 28^a 849

engedelmes mély tisztelője
Berzsenyi ezredes⁷

Berzsenyi Lénárd nem a feladat elől hátrált meg, nem kibüvőt keresett, csak volt bátorsága önmagát bírálni. Becsületés nyíltsággal vetette fel a kérdést: mennyiben szolgálna hazájának, a nemzetének, „ha tapasztalatlansága” és „képeségei” hiányában vállalná a nagy felelősségű beosztást. A levél Győrött kelt, dátuma 1849. június 28-a a város számára szomorú nappá vált. Berzsenyi ugyanerről a napról ezt a néhány szót jegyezte fel: „Junius 28^{án} történt a győri tsata 's visszavonulás Gönyőre 29-én Átsra . . .”⁵

Valószínűleg ennek a csendben induló napnak délelőttjén irathatta segédtsítségével Berzsenyi az idézett lemondó levelet. Vidos Géza megállapítása szerint, ha Berzsenyi elfogadja Görgeytől a kinevezést, talán ő tett volna a 14. aradi vértanú. Persze a halálos ítéletet így is kiszabták rá.

Az aradi „Szabadságharc Ereklyemúzeum”-ban az ARADI ELÍTÉLTÉSEK táblájáról sok (472 fő) szomorú ítélet olvasható le. Az első oszlopon felsorolt elítéltek között olvasható: „Berzsenyi + 18 o” – neve és ítéletének foka is. Ez a jel: +, a „bitófára” ítéletet jelentette, a legmegalázóbb halálbüntetést. A + utáni szám, a 18-as, a „kegyelemképpen” kapott várfogság éveinek száma. A o jel a „vasban” töltendő börtönt jelölte, amelyből Berzsenyi Lénárd is letöltött több évet *Olmützb*en.

Berzsenyi Lénárd fogságából hazatérve magányosan élt, Vidos Géza szerint „előbb Somogy, azután Vas megyében Kemenessömjében”, *Berzsenyi J. Miklós* szerint Kemenesmagasiban. Ünérzetes, ráterti ember volt, rá jellemző módon visszautasított minden anyagi támogatást, amit a volt honvédtiszteknek felajánlottak az akkori kormányok.⁶

1886. szeptember 17-én halt meg, a kemenesmagasi családi sírboltban nyugszik. A pontos anyakönyvi adat *Tóth János* ev. lelkészétől származik.

Berzsenyi Lénárd „non omnis mortuus est” – nem halt meg egészen –, hisz fogolytársairól készített arcképei fennmaradtak . . .

Záróakkordként hadd idézzem *Vasvári Kovács György*: A HALÁLRA ÍTÉLT 48-as HONVÉD AZ OLMÜTZI BÖRTÖNBEN című verses könyvecskéjéből *Az élő fa* c. vers egyik szakaszát:

Ezredéves élő fa vagy, szép hazám!

Mi fiaid egy-egy levél az ágán.

Mi elhulunk, mint a levél sorjába,

De te élni fogsz, magyarok hazája.

Zongor Ferenc

⁵ Pröhle Jenő i.m.

⁶ Berzsenyi J. Miklós nyugalmazott mérnök, celldömölki lakos közlése.

Melehetősen találva. Haczel Márton Született Szikszón Abaúj vármegyében Febr: 12^{ik} 1801 ezernyolcszáz Negyven Nyolczadik évig Jóság Igazgató azon évben Nyír Egyház Városa részére Polgár Mesternek – mint ilyen előbb Pétervárad utóbb Bács Megyei Kormány biztosi minőségben működött. – A forradalom után October 9^{ik} 849^b el fogattatott. Október 1° Napján 1851^b Kötél általi halálra szóló ítélete ki hirdettetett – 's hat évi Várfogságra változtatott. – Olmütz Martius 17^{ik} 852. –

Máriássy János Szül: Iglón Szepes megyében 1822. Június 22^{én} Katona lett 1841. Wasa nevű gyalog ezred: – 1842^{től} 1847^{ig} magy. testőr. – Innen 2^{ik} sz. gy.ezredhez mint hadnagy beosztatott. 1848 márcziusba főhadnagy lett – 1848 június 1-től honvéd százados a 2^{ik} h.z. alj-nál. Ugyan ez év September 1^{től} őrnagy, s' a tiszántúli önkéntes m.őrsereg vezére, s' Később az aradi várat cernírozó sereg parancsnoka. 1848. nov. 1^{én} alezredessé nevezetett – 1849. Januárius havától hadosztály parancsnok az 1° hadtestbe. U. év ápril havába ezredes lett. – 1848 Július 17^{én} Tisza-Földvárnál történt éjjeli megtámadás alkalmalmi működéséért a 2^{ik} osztályi érdem jellel díszesítetett a magyar Kormány által. Az O. azért bitófára ítéelve Kegyelem útján 18 évi várfogsággal vasban – ajándékozott meg. – Olmützi bástya úr Januárius 8ten 1851.

igen jó Lezsák Lajos volt cs. k Százados Született Gyergyón Szt. Miklóson 06, Katonai pályája kezdődött 821 a reocupatio után fogságában 16 Január 850 nyugalmaztatott a Magyar erdélyi seregben volt Őrnagy – vagyon elvesz tése mellett a Szebeni hadi törvény Szék által akasztófára ítéltetett s Kegyelem útján 10 évi vár fogságra könnyebbitetett.

Berzsenyi Lénárd,
az arcképek raj-
zolója.

Kossuth Sándor „keveset hasonlít Alezredes
s a 7-ik hadosztálynoka. Golyó általi halálról
16 évi vasbani várfogságra kegyelmezve.”

Mezey Károly. Született
Borsod-megyébe Mis-
koltzon Szolgált a 10^{dik}
huszárezredbe 25 évig
mint fő hadnagy a ma-
gyarhadseregnél ezredes a
10^{ik} sorszerezd parantsno-
ka: Golyóáltal halálra
ítélve. 18 évi várfogságra
vasba megkegyelmezve.

Czentula Antal Van
találva. Amnestoroz-
tatott Június 25én
852. Bácsmegyében
Nemes 'Milititsen...'

Tökéletesen van találva Zike
János született Zimonyba
1806–1848 Osztrák nyugal-
mazott Fő Hadnagy Csaszar
Dsidasokbul, Kessőbb ma-
gyar Alezredes, az Aradi
osztrák Katonai Törvénynek
által ítéltettek agyon lövésre
T: sz. Haynau által 16 évre
Var fogságra vasba Kegyel-
meztetett.

(A képek Barsy István műtermében készültek)

A néprajzi kutatások első korszaka Tolna megyében

A néprajzi érdeklődésnek Tolna megyében is voltak figyelemre érdemes előzményei (a Sárköz néprajzi vázlatát pl. a költő *Garay János* már 1833-ban publikálta a Tudományos Gyűjteményben), a *kutatómunkáról* – a szó szoros értelmében – azonban csak a Tolnavármegyei Múzeum megszerveződésétől – az 1890-es évek második felétől – beszélhetünk. *Wosinsky Mór* (1854–1907) – jóllehet ő maga az ősrégészetnek volt Európa-hírű művelője – a megye néprajzi kutatásait is elindította. A komplex megyei múzeum nagyvonalú koncepcióját vázolta fel, s múzeumszervező programjának szükségszerűen része volt a „néprajzi osztály” is. Elsősorban a tárggyűjtést igyekezett megszervezni, de emellett (*Vikár Bélával* egy időben!) a fonográfus népdalgűjtésnek, a dokumentációs célú néprajzi fényképezésnek is kezdeményezője volt. Néprajzi tervai megvalósításában jól felkészült, szorgalmas segítőtársakra talált az ekkortájt még segédlevéltáros *Kovács Aladár* (1860–1930) és a gimnáziumi rajztanár, festőművész és iparművész *Ács (Auerbach) Lipót* (1868–1945) személyében, akik – autodidakta indulásuk ellenére – a szaktudomány jeles úttörői, a néprajzi muzeológia és néprajzi gyűjtés megbecsült munkásai voltak. A következőkben háromjuknak a szekszárdi múzeum szervezésével egybefonódott néprajzi kutató-munkájáról szólnak.

Múzeumi néprajzi gyűjteményt létrehozni – pedig ekkor már több országos kiállítás és a millenniumi „múzeumi falu” sikerei után vagyunk! – az 1890-es évek második felében még nem volt magától értetődő, szükségszerű múzeumszervezői feladat. 1897-ben csak 9 vidéki múzeum kapott államsegélyt, s ezek közül egyedül a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum őrzött néprajzi anyagot. A következő évben a 20 segélyezett múzeum és könyvtár közül 6 számolt be hivatalos jelentésében számottevő néprajzi anyagról. Ezek között a néprajzi gyűjteménnyel elsőként rendelkező vidéki múzeumok között ott volt a Tolnavármegyei Múzeum (a továbbiak: Sepsiszentgyörgy, Déva, Kecskemét, Kolozsvár, Turócszentmárton).

A néprajzi muzeológia kialakulásának a kezdeteinél vagyunk! *Bárky Zsigmond* (1874–1939) manapság is sokat emlegett, a néprajzi muzeológia „alapműveletének” tekinthető Utmutató néprajzi múzeumok szervezésére című – koncepcionális értékű, s mégis rendkívül gyakorlatias – kézikönyve is csak 1906-ban fog megjelenni. „A tolnavármegyei múzeumi bizottság” 1898. március 8-án keltezett, Tolnavármegye néprajza érdekében címmel közlé tett felhívását ezekhez a *kezdetekhez* kell mérnünk.

A „néprajzi osztály” megszervezésének legfőbb indoka – ez jellegzetesen *Wosinsky* érvelése! – a *teljes-igény*: a múzeum „mely tulajdonképpen vármegyénk történelmét az Ősidőktől kezdve a mai napig akarja bemutatni, a néprajzi osztály nélkül nem lenne teljes.” A tárgyak összegyűjtése – hangsúlyozza a felhívás – rendkívül sürgető, mert „a művelődés fokozatos haladásával... az emberek szokásai, öltözetük, házi szereik és eszközeik is átalakulnak, a civilizáció terjedésével a nép is kivetkőzik külső és belső jellegéből.” Hadd hangsúlyozzuk: nem „szakembereknek”, hanem a falvak vezetőinek fogalmazták meg a néprajzi muzeológia célját. A „hazafias buzgóságra” hivatkozó múzeumszervezést, a néprajzi gyűjtemény létrehozását a közelgő (ekkor még ideiglenes helyen: az új gimnázium épületében tervezett) ünnepélyes megnyitás sürgette, ezért kellett igénybe venni a múzeumigazgatásnak a községi előjáróságok és önzetlen magánsejtemények anyagi támogatásának legkülönbözőbb formáit. Nemcsak egyes tárgyak ajándékozására buzdították a *Wosinsky* és munkatársai által fogalmazott, a helyi lapokban közlé tett, illetve az előjáróságokhoz postázott felhívások. A népviseletes bábuakat pl. a községi előjáróságok költségén öltöztették fel a falu jellemző viseletébe. (Ennek az akciónak, mint minden más kezdeményezésnek, eléggé mérsékelt volt a sikere, csekély az eredménye.) Elkelt a sokoldalú társadalmi segítség, mert az államsegély (csak ezt fordíthaták a gyűjtemény fejlesztésére) meglehetősen szerény volt.

Feltűnően gyors ütemű az első évek tárggyarapodása: 1899-ben 1296, 1900-ban 1858, 1901-ben pedig 2168 tárgyat tartottak számon néprajziként. Mai kategorizálásunk szerint azonban ide számítható lenne az „iparművészeti osztály” majdnem teljes gyűjteménye is. Az „iparművészeti” (más forrásokban „iparinak”) emlegetett osztály gyűjtötte ugyanis a céh-emlékeket és az akkori „élő népművészet” tárgyait. *Ács Lipót* azt is megszervezte, hogy a népművészeti tárgyak készítőit árusítással vagy megrendelések szerzésével érdeklétté tegyék a múzeumi bemutatásban. *Steig Flórián* fazekasmester például *Ács Lipótnak* – legfőbb patronusának, szerény műhelye fellendítőjének – „tervei szerint, magyar motívumokkal díszített és készített egyszerű, de usinos anyagedényekkel” mutatkozott be a múzeumban (ezt követően hazai és külföldi kiállításokon is), s fogadta a múzeum munkatársai által közvetített megrendeléseket. A sárközi falvak jegyzőit körlevélben kereste meg a múzeumigazgatóság (a fogalmazványt ugyan csak *Ács Lipót* írta), hogy készítenek-e szegény sorsú asszonyokkal szőttes kollekciókat, amit kiállíthatnának a múzeumban. „Ez által a múzeumot látogató közönség azon része, mely a sárközi szőtéssel

még nem ismerős, itt azt megismerve, célszerű és díszes voltának tudatára ébredve, minél több megrendelést tehessen s így ezen speciális vármegyei háziiparunk általánosabb keresletnek örvendhessen nemcsak, hanem maguk az ezzel foglalkozók anyagilag is segítve lennének." Ezeket az akkori piac igényei szerint, a polgári ízléshez valamelyest alkalmazkodva készített „népművészeti tárgyakat” ma már alighanem „klasszikus” daraboknak, a hagyomány példaadóan szép megnyilvánulásainak gondolnánk.

Akkor 1902-ben a jelenlegi, múzeumi célra épített palotában megnyílhatott a közönség előtt az akkoriban az egyik legjelentősebbnek tartott vidéki múzeum, a részletes „kalauz” tanúsága szerint a megye egészéről vázlatos, a Sárköztől pedig reprezentatív képet adó, változatos anyagú és néhány ügyes múzeológiai ötletet is megvalósító volt a két néprajzi terem.

A népművészet bemutatására szánták a legnagyobb teret, de a halászat, az állattartás, a földművelés jellemző tárgyait – tehát díszítetlen munkaeszközöket is – elhelyezték az első teremben. A másutt is kedvelt (pl. a soproni múzeum első kiállításán is alkalmazott) enteriőr-szerű bemutatásnak – egy mai napig korszerűnek tartott kiállítás-technikai ötletnek! – az elfogadását és „továbbfejlesztését” jelzi a sárközi parasztszoba, amelyet „életképpel” színesítettek.

Már az 1902-es avatáskor figyelemre méltó darabszámú, tudatosan az egész megyét mutatni törekvő és tematikailag is változatos volt tehát a székszárdi múzeum néprajzi gyűjteménye, pedig az intenzívebb, módszertanilag is megalapozottabb gyűjtéseit csak ezután kezdte meg Kovách Aladár és Ács Lipót. 1904-ben 2843, 1907-ben 3629, 1914-ben 4505 volt a néprajzi gyűjtemény darabszáma, illetve minden esetben annnyal több, amennyit az „ipari osztály” tárgyai közül ide számíthatnánk. A világháború kitörésekor sajnos megszakadt ez a töretlen fejlődés: 1915-ben már egyetlen tárggyal sem gyarapodott a néprajzi osztály.

Hozzátehetjük, e feltűnően gyors ütemű fejlődés tudománytörténeti jelentőségét kiemelendő, hogy a Néprajzi Múzeum (akkor: a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya) Tolna megyére vonatkozó gyűjteménye is ezalatt a másfél évtized alatt alapozódott meg, s ez a gyűjteménygyarapodás sem volt független a helyi kutatók – Kovách Aladár és Ács Lipót – tiszteletreméltó buzgalmatól. 1900-ban a Néprajzi Múzeum mindössze 44 tárgya származott Tolna megyéből (Baranyából 213, Somogyból 560, Zalából 377), és egyetlen Tolna megyei fényképfelvételt sem tartottak számon. 1900–1907 között 658 darabbal gyarapodott a Néprajzi Múzeum Tolna megyei gyűjteménye, amiből 144 darabot Kovách Aladár ajándékként nyugtázott a hivatalos jelentés. Később Ács Lipót magángyűjteményének jelentős része is az országos múzeumba került (1912-től Ács Budapestre költözött és a Néprajzi Múzeum tisztviselője lett).

A Tolnavármegyei Múzeum „néprajzi osztályának” létrejötté és az országos szakmúzeum ugrásszerű gyarapodása a két intézmény és vezető munkatársai sokoldalú kapcsolatának következménye volt. Jankó János (1858–1902) osztályigazgató 1900-ban – Wosinsky Mór meghívására – huzamosabb ideig Szekszárdon tartózkodott, és gyűjtött a Sárköz községeiben, a múzeumi munkatársakkal közösen, megismertetvén pl. a helyi kutatókat az antropológiai adatfelvétel módjával is. 1903-ban Bátky Zsigmond tett hosszabb gyűjtőutat a megye délkeleti részén (pl. Döbröközben, Iregen, Nagykönynyiban, Szakályban és Szakcsón), e falvakból kiváló fényképfelvételeit is ismerjük, valamint a sárközi községekben (a sárközi „szemeskályhát” ez évben be is mutatja a Néprajzi Ertesítőben!) és Váralján. Erre a gyűjtőútra Kovách Aladár kísérte el Bátkyt, s közös munkájuk eredményeiről részletesen be is számolt a helyi újságban (Tolnavármegye, 1903. május 10.).

A közös gyűjtőút meghatározó jelentőségű lehetett Kovách Aladár néprajzi érdeklődésének szélesedésében és elmélyülésében. Ettől kezdve hangsúlyozta Kovách minden hivatalos jelentésében a néprajzi felkészítés fontosságát, s készítette maga is a kiváló felvételeket. Feltűnően kiszélesedett – térben is, tematikailag is – tárgygyűjtése: olyan értelmű teljességre törekedett, mint amelyet – eszményiként – Bátky vázolt fel „útmutatójában”. Alkalmassint Bátkytól eredeztethető Kovách Aladár népi építkezés iránti érdeklődése is.

Amit eddig a Tolna megyei néprajzi kutatásokról elmondottunk, egy vonatkozásban akkor is vitathatatlan, ha ez a vázlat korántsem lehet mentes a nagyvonalú általánosításoktól: a múzeum-szervezés évtizedében a magyarországi néprajzi múzeológia élvonalában volt a Tolna megyei néprajzi kutatómunka. Ez az állításunk, tudománytörténeti állásfoglalásunk azonban majdnem teljesen ellenőrizhetetlen, igazolhatatlan! A jelentésekből – a tárgygyarapodások tételes felsorolása, az ajándékozások névvel-helységnévvél történt nyugtázása ellenére – csupán sejtethetjük, milyen is lehetett a tárgyi anyag, hiszen a hajdani gyűjtemény java része a II. világháború viszontagságai közepette szétkallódott. Mivel a tárgy- és témagyűjtések csak kis részben realizálódtak egyidejűleg publikációkban is, napjainkra – és tudománytörténeti szempontból – olyan látszat alakult ki, mintha Tolna megye – kivéve a népművészete révén elhíresült Sárközt – kevésbé kutatott lenne, mint Somogy vagy Zala, ahonnan Gönczi Ferenc több monográfiányi néprajzi anyagot publikált. Egy ilyen látszat felületes és igazságtalan sztereotípiák megfogalmazására csábítja az utókor, például ilyenekre: Kovách Aladár „a Sárköz szerelmese” volt, s ezért a néprajzi kutatás „fehértöltja” maradt a megye többi része – alighanem elaprózódott ideje és energiája a hivatali munkában, ezért írt olyan keveset. (A vármegye főlevéltárosa volt, s csak mellékállásban a múzeum igazgatója, Wosinsky halála után, lehettek tehát hivatali teendői is bőségesen).

Az ilyen általánososító cáfolatnál – legalább tériszerűen – hadd fogalmazzam meg Kovách Aladár tisztes erőfeszítései értékelésének lehetséges szempontjait. Ehhez jó lehetőséget ad az, hogy a múzeumtör-

téneti (publikált és irattári) dokumentumok mellett Kovách Aladárnak a Tolna megyei Levéltárban őrzött, eddig a legcsekélyebb figyelemre sem méltatott kéziratok hagyatékát, valamint a helyi sajtó rendkívül gazdag múzeumi híryanagyát tanulmányozhattam.

1. A Sárközbén gyűjtött a legtöbbet Kovách Aladár, a központi folyóiratokban publikált anyagok közlő dolgozatai (főleg a népviseletről és a népi építkezésről szólóak) a Sárköz-kutatásnak maig „alapművei”, a tervezett összefoglalásnak azonban így is csak töredékeit készítette el. Egy részét ezeknek sem publikálta, illetve szétszórta – tárcacikként – a helyi újságokban, s ezekről az „ismeretterjesztő”, máskor „novellisztikus” formában megírt adatközléseiről a néprajzi bibliográfiák sem informálják az érdeklődőt. Csak-hogy: a Malonyai-féle vállalkozás dunántúli kötetében a Sárközre vonatkozó részek eredeti szövegezése jórészt Kovách Aladár és Ács Lipót munkája, a képanyag pedig kétségteljesen kettejük gyűjtésének eredménye! Kovách – úgy látszik – csendeszen tudomásul vette gyűjtött anyaga „eltulajdonítását”, Ács Lipót élete végéig háborgott (ismerjük egy öregkori önéletrajzát!), de a vérmérséklet különbsége ellenére mindkettőjüket kikököntette a külön-külön is, közösen is tervezett monográfia megírásának természetes üteméből Malonyai nem éppen korrekt eljárása.

2. Kovách Aladár ismerté és tanulmányozta az egész megyét. A hivatalos múzeumi jelentésekkel igazolhatóan majdnem mindegyik Tolna megyei településen megfordult: tárgyakat gyűjtött, fényképezett, s feljegyzett publikációjá vá soha nem formált, hagyatékában is csak töredékesen megőrződött, esetenként igen archaikus népeleti adalékokat. Nem az ismerethiányt, az egyoldalú tájékozottságot rögzíthetjük tehát, sokkal inkább az a feltűnő, hogy a befejezettnek, megnyugtatóan lezárhatónak tetsző kutatásai sem realizálódtak tudományos publikációkban. Nem készült el pl. a Kezdetleges épületek Tolna vármegyében című tanulmányának a folytatása, pedig több évet szánt e munkára, s félmegegyeni területet beutazott. A „miért nem készült el” kérdésére megtalálható a valószínű válasz a kéziratok hagyatékban: Kovách Aladár aggályos, tudományos publikációt nehezen, már-már kínosan érelelő kutató volt. Nagy gonddal tanulmányozta, jegyzetelte a népi építkezéssel foglalkozó tanulmányokat, igyekezett egyeztetni a „házfelfedéssel” kapcsolatos elméleteket, nemcsak a magyar, hanem a kortárs német (osztrák, svájci) etnográfusok elméleti értékű megállapításaira is figyelemmel volt. Amúgy megismert, ahhoz hozzájárította a maga (esetenként sajnos délibábos, nyelvi adatokkal viszont sokszorosan megtámogatott) „őskereső” elméleteit – mindezt azért, mert értelmezni szerette volna Tolna megye népi építkezésének „evolúcióját”. Sokkalta nagyobb igényű és jobb felkészültségű volt tehát, mint jó néhány, magát etnográfusnak nevező kortársa, a nagyobb igény viszont kikerülhetetlen csapdát is jelentett számára: az olykor két-három változatban megfogalmazott kéziratát ezért nem tekintette soha végérvényesnek. Ha energiáit „leíró néprajzi” közlemények, monográfiák készítésére fordította volna, alighanem az egyik legszorgalmasabb nuzéológus-előd-ként emlegetnénk. Abban az esetben is alapvetően más – kedvezőbb – lenne az utókor ítélete, ha legalább a tárcacikkeket egységes kötetű formálta!

3. Nemcsak néprajzi kutatóként, de jeles (és kivételesen szorgalmas) helytörténészként is számon kell tartanunk Kovách Aladárt. Sokrétű érdeklődését és levéltári adatgyűjtésének megszervezését azonban – sajnos – ugyanolyan aggályosság jellemezte, mint néprajzi munkálkodását. Rövidebb – tárcacikként, alkalmi adatközlésként közlése telt – helytörténeti dolgozatait még a helyben élő kutatók is elfeledték. Nagyobb igényű és alapvető fontosságú kéziratok helytörténeti tanulmányai (illetve „egy az egyben” feldolgozásra érett levéltári jegyzetanyagai) alaposabban, elmélyültebben látszanak, mint a jóval későbbi, azonos témájú, publikált dolgozatok. Megfoghatatlan, miért érezte mégis szükségét, hogy újra meg újra megírja ugyanazt a tanulmányt, s végül miért nem publikálta mégsem. (Ilyen kéziratai, illetve adatgyűjtései

---

Irodalom. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Történeti Dokumentációs tárában és a Tolna megyei Levéltárban őrzött iratokat és kéziratokat, a Tolnavármegyei Múzeum századeleji nyomtatott jelentéseit, a Néprajzi Múzeum Értesítőjében közzétett hivatalos dokumentumokat, múzeológiai dolgozatokat használtam, minden adat és következtetés dokumentálására ez alkalommal nincsen mód. – A szekszárdi múzeum történetére 1.: *Haug Béla*: Wosinsky Góré életrajza. Szekszárd, 1908., *Mészáros Gyula*: A szekszárdi múzeum hetven éve. Szekszárd, 1966., *Már Attila*: Tolna vármegye múzeumának megalakulása és közművelődési tevékenysége a század első évtizedeiben. *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve*, VI–VII. Szekszárd, 1977. 3–28. *Gaál Attila*: Adalékok a fonográfus népdalgyűjtés történetéhez. *Dunatáj*, II (1979) 1. sz. 59–63., *Szilágyi Miklós*: Múlt és jövő a szekszárdi múzeumban. *Dunatáj III* (1980) 15–21. – *Jankó Jánosról* 1.: *Balassa Iván*: Jankó János 1868–1902. Budapest, 1975. (A magyar múlt magyar tudósai) – *Bátky Zsigmond* 1.: *Gunda Béla*: *Bátky Zsigmond*, Budapest, 1978. (A múlt magyar tudósai) – *Kovách Aladár* néhány fontosabb tanulmánya: Adalék a Tolna megyei Sárköz régi halászatához. *Népr. Ért. V.* (1904). 299–309. A tolnavármegyei Sárköz nyelvjárása. *Magyar Nyelvőr*, 33 (1904) 267–271, 333–338, A Tolna megyei Sárköz népviselete. *Népr. Ért. VIII.* (1907) 71–94, 201–221. Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. *Népr. Ért. XIII.* (1912) 207–239., Tolna megye Múzeumának Néprajzi Osztálya. *Népr. Ért. V.* (1904) 147–157. A Tolna megyei Múzeum néprajzi osztálya (Múzeumrendezési tanulmány. Különös tekintettel a vidéki kis múzeumokra). *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, III (1909) 124–131.

maradtak pl. Tolna megye XVIII. századi benépesedéséről, a Mercy család telepítési akcióiról, a Tolna megyei református egyházközségek történetéről, a sárközi földrajzi nevekre vonatkozó történeti adatokról.) Publicisztikai igényű írásai egy lendületből, lényegi javítás nélkül papírra vetett fogalmazványai azt bizonyítják, hogy megfogalmazásbeli, stílusi gondjai semmiképpen sem lehettek. A Közérdek című újság főmunkatársaként is feltüntette, s igen sok, név nélkül közölt, helytörténeti és néprajzi információ megfogalmazójának őt valószínűsíthetjük. Mi bénította tehát, ha tudományos igényű dolgozatot akart megformálni?

A fentiek elsősorban pszichológiai – de nyilván gazdasági-társadalmi, (hiszen, hátha úgyszem volt mód a publikálásra?) – hátterének tüzetes felderítése azonban már más dolgozat témája lenne.

Szilágyi Miklós

Medgyessy Ferenc hősi emlékműve Sárospatakon

Sárospatak méltó emléket akart állítani az I. világháborúban meghalt csaknem kétszáz katonájának, ezért határozta el az emlékmű elkészíttetését. A szoborbizottsági elnök a pénzügyítés eredményéről a városi képviselőtestületi ülésen 1934. március 2-án számolt be „hogy társadalmi úton eddig 4968 pengő folyt be... a Bizottság 8000 Pengőben javasolja a létesítendő emlékmű költségeit.” Kivitelezési ajánlása pedig: „... Az emlékmű helyéül a Mudrány utcának a Rákóczi utcába való betorkolása, az a háromszög alakú terület állapították meg, mely a déli saroknak egyenes vonalú levágás által keletkezik... kivételre fogadtassék el a Medgyessy Ferenc budapesti szobrászművészől származó... kicsinyített alakban és rajzban bemutatott mű, mely egy 6 méter hosszú és 3 méter magas rusztikusan kiképzett faragott kő falazatból áll, s mely az említett utcasarkot elmetező egyenes vonalban épül és mindkét oldalon egy-egy faragott kő oszloppal csatlakozik a régi kerítésvonalhoz. A falazat két szárnyán egy-egy márványtábla volna rozettákkal felerősítve s a táblán Sárospatak hősi halottainak neve lenne megörökítve. A falazat középső része két lépcsővel 50 cm mélyen visszalép, amelyben a kicsinyített szoboralakban bemutatott egy koszorút kötő magyarruhás leány bronzból öntött életnagyságon felüli alakja áll, s az egész mű előterét egy félkör alakban alacsony kerítéssel elhatárolt előkert képezi.”

A kivitelezésre vonatkozó javaslat, a terv ellen több felszólalás történt. Kifogásolták, hogy a „leányalak nem kifejező”, „katonalak kívántatik”, mások az elhelyezési területet nem találták megfelelőnek, a katonai lakánya melletti téren szerették volna elhelyeztetni.

Az 1934. okt. 9-i ülésen úgy döntöttek, hogy Dr. Medgyessy Ferenc szobrásztól az emlékműhöz egy katonaalakot, egy mintát kérnek. A művész ezt a katonaalakot rajzban el is készítette, elküldte és már november 23-án testületi ülésen megnézhetők. Így a megrendelők és a művész között megállapodás jött létre, a főalak egy kézigránátoló dobó katona lett. December 12. előtt a következő szerződésben rögzítették a feltételeket:

„Szerződés, mely egyrésztől Sárospatak nagyközség képviselőtestülete, másrésztől Medgyessy Ferenc szobrászművész budapesti lakos között a hősi emlék felállítása tárgyában az alábbi feltételek mellett kötöttet: 1. Medgyessy Ferenc szobrászművész kötelezi magát, hogy a bemutatott és a sárospataki szoborbizottság által kiválasztott terv és fénykép szerinti emlékművet, az országos képzőművészeti tanács hősi emlékbizottságának jóváhagyása után Sárospatak község részére elkészíti. 2. A terv szerint a hősi emlékmű alépitménye és falazata világossárga színű szerencsi nyers kőből készül. A két oldalsó pilléren lévő írástáblák ruszka márványból, bronzozottával ellátott csavarokkal erősítettnek fel. A cirka 200 hősi halott neve ékveséssel, valódi laparany aranyozással, avagy platinázással készül. Az emlékmű főalakja a szerződés mellékletét képező fénykép szerint katonaalak, mint életnagyságon felüli szobor a legjobb bronzból öntve, cizellálva és patinázva készül. 3. Az emlékmű teljesen készen, elsőrangú kivitelben Sárospatakon átadva 8000 P. azaz Nyolcezer pengőbe kerül. 4. Fizetési feltételek: 1. részlet: 1600 pengő a szerződés jogerőségekor. 2. részlet: 1700 P. a teljesen kész agyagmintának a 247000/1924. B. M. sz. körrendeletben előírt hivatalos bírálóbizottság jóváhagyása és ezen okmány megküldése után. 3. részlet: 1700 P. az emlékmű teljesen kész átadásakor. 4. részlet: 1000 P. legkésőbb 1935. évi december hó 31-ig. 5. részlet: 2000 P. részletfizetés legkésőbb 1936. évi január hó 31-ig. 5. Az emlékművet tartozik a vállalkozó szobrászművész olyan időben teljesen készen átadni, hogy az 1935. évi május hó utolsó vasárnapján, mint hősök napján leleplezhető legyen. 6. Az emlékmű felépítése felett a felügyeletet a képviselőtestület által választott bizottság gyakorolja, mely bizottság hatáskörébe tartozik a mű lényegét nem

értintő kérdés intézése. 7. Az emlékműért Medgyessy Ferenc szobrászművész jelen szerződés aláírásával 30 (harminc) évig jótállást vállal, erőhatalmak esetét kivéve. 8. A jelen szerződésben lefektetett jogügyletből származó minden néven nevezendő kincstári illeték a vállalkozó szobrászművést terheli. 9. A jelen szerződés a vállalkozó szobrászművészre azonnal, a községre azonban csak a törvényhatósági jóváhagyás után válik kötelező erejűvé. 10. Peres eljárás esetén a budapesti Központi kir. Járásbíróság kizárólagos illetékessége köttetik ki. Kelt Sárospatakon, 1934. évi december hó. Medgyessy Ferenc szobrászművész. A község képviselőtöbbsége: Dr. Izsó Bertalan bíró, Rátz Jenő főjegyző." Az eredeti szerződésre rávezetve: „Elfogadtatott és jóváhagyott Sárospatak nagyközség képviselőtestületének az 1934. évi december hó 12-én tartott közgyűlésében hozott 101. kgy. határozatával. Sárospatakon 1934. évi december hó 13-án Rátz Jenő főjegyző". Rávezették a megyei jóváhagyást is.: „Jóváhagyott 594/1935. Zemplén Vármegye Törvényhatóságának Sátoraljaújhelyben 1935. évi február hó 11-én tartott kisgyűlésében. Bernáth Aladár alispán."

A terv a község lakosságának tetszésével és meglegedésével találkozott, elhelyezése is maradt az eredeti, hiszen „... a főiskola monumentális épülete, a főiskolai park, mint környezet alkalmas a művészi összhatás érvényesülésére... ez a hely bármely irányból jövő idegenforgalomnak a központjában fekszik."

1935. július 23-án a művész az alábbi meghatalmazást adta a szoborbizottságnak, a pataki kőműveseknek a kivitelezésére:

„Meghatalmazás, melynek értelmében alóírott felhatalmozom a Sárospataki Hősiemlék Szoborbizottságot, hogy az általam vállalt hősi emlék építészeti részének kiviteli munkálatait a rendelkezésre adott tervrajzok és költségvetés alapján Zambon-Nyitrai építési vállalkozóknak kiadják, egyben felkérem a nagybecsű szoborbizottságot, hogy az építés vezetését és ellenőrzését eszközöljék, a vállalkozók kifizetését pedig az én terhemre belátásuk szerint intézzék. Budapest 1935. júl. 23. Medgyessy Ferenc szobrász m."

A szobor elkészült és 1935. október 6-án nagy ünnepség keretében adták át.

Dr. Hőgye István

Mikecs László emlékezete

„Bizzunk és tartsunk ki helyünkön, munkával, vággyal: derekabb sorsot, jobb életet tartogat számunkra az idő." Külön bekezdésben ez a mondat a befejezése *Mikecs László: Csángók* című összefoglaló, sommázó kötetének. Az egybefüggő szöveg utolsó lapján, a 329. oldalon írta le ezeket a látnoki szavakat huszonnégy évesen a szerző, Bihardíószegen, egészen pontosan ahogy az útravaló előszavát végzi: „Diószegi szőlőhegy, 1941 nyárelő" idején!

Az Érmellék gazdag televénye küldte őt is, miként *Adyt* és *Kazinczyt* Az észak-bihari dombok, lapályok gyümölcsérlelő gazdasága. Népeinek legértékesebb tulajdonságaival vétezetten érkezett már kisdíáként az Alföldre, Ceglédre, majd Aszódra, ahol gimnáziumi tanulmányait végezte. 1935-ben az aszódí evangélikus Petőfi gimnáziumban érettségizett kitüntetéssel. *Mályusz Elemér* professzor volt érettségijén az egyik prezidense (a kormány képviselője), s nyilván az ő támogatásával már elsőéves bölcsészhallgatóként, a II. félévben bejutott az Eötvös Kollégiumba, a magyarországi középiskolai tanárképzés fellegrárába. Visszaveszi ősei megbecsült családi nevét – a „magyarosított" Mikes-ről ismét *Mikecs-re* és rövidre mért hátralevő esztendeiben ezen a néven vonult be a magyar művelődés történetébe, sőt, halhatatlanjai sorába! Az 1940-ben megjelent Románia című kötete után, 1941-ben – ismétlem – 24 évesen tette le a nemzeti művelődés asztalára fő művét, a már fentebb megnevezett *Csángók* című vaskos kötetét.

Ezt követően is szakadatlanul dolgozott. Egészen fiatalon: kolozsvári „gyakorló gimnáziumi" tanárként – tehát nem hivatásos kutatóként – folytatta ezután is mintegy „versenyt az esztendőkkel!" tudományos munkásságát. 1944-ben két munkája is napvilágot látott az EME (Erdélyi Múzeum Egyesület) kiadásában Tudománytörténeti vonatkozású dolgozatai közül az utolsó (A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása) nyomdai datálása már valóban válságos időkre esik: 1944. szeptember 15-i sajtó keltezéssel! Bevezetőben idézett soraiiban vallottakkal volt tehát azonos – helytállása is! Élete, munkássága, hűsége, embersége, készülődése egy kimagaslóan tudományos életpályára már mostanság – 1944-ben – is kivételesen beváltott ígéret volt a valóságban. Ki hitte volna, hogy az utolsóként nyomtatott betűk dátuma után, nem is egészen két és fél hónap múlva – már halott?! A messiási Tagarog-ban, hadifogságban pusztult el élete 27. esztendejében – 1944. december 2-án! Csupán valamivel volt idősebb Petőfinél! Csak ámulni tudunk alkotásai mennyiségén és mélységén. Igényessége, értékelése maig érvényes voltán és időszerűségén! „... marxista tájékozottságú kritikai gondolkodásá"-t *Szabó T. Attila* már 1945-ben kiemelte.

Egyik lexikonunk így ír róla: „Tudományos eredményeit a nyelvészet, az irodalomtudomány, a művelődéstörténet és az ethnográfia” őrzi. Besorolni, beskatulyázni egyaránt lehetetlen. Rövid élete és munkássága mennyire teljességgel egész, mégis egyetemes.

Magyar–német tanári szakján kívül beszéli és műveli az olasz, francia, bolgár, román nyelveket és filológiát is. 1938 nyarán két hónapon át Romániában volt, hol közben részt vett egy Gusti-féle észak-moldvai szociológiai táborban. 1939-ben az Eötvös Kollégium ösztöndíjával beutazta Óromániát és még *Iorga Nicolae Valeni de Munte-i* szabadegyetemének hallgatója is volt (Így született meg a gyors egymásutánban két kiadást megért Románia (Útjegyzetek) című első könyve. „Ez a könyv 1940-ben szokatlan hangon szólt, merőben másként, mint a hivatalos Magyarország.” – „A szomszéd népekkel az egyenlő félként való megbékélést hirdette, a kölcsönös megismerés szükségességét, mely nélkül lehetetlen a közös célokat rendezni.” – írja róla egyik méltatója. Így igaz! Kész programmal a tarsolyában kezét nyújtott a kibéküléshez vagy legalábbis a kölcsönösen elvesztegetett békesség megkereséséhez! Tiszta szívvel és felhőtlen homlokkal, közös kincseinket kereste, ami összefűz, s nem azt, ami elválaszt bennünket a románságtól. Az egymás mellett élő különböző népek tudatos, testvéri együttéléséről álmodott! És minden leírt

Gajcsána-Magyarfalu-ból való csángómagyar házaspár az 1930-as évekből.

sorával dolgozott is érte. Nemesen, bátran, belátóan és nagylelkűséggel. Az engesztelés és a kiengesztelődés alázatával, odaadásával. Közös holnapunkért, a jövőödéért! A melynek megérése neki, az élet tavaszát élő fiatal embernek már mégsem adatott meg!

Ma, a nemzeti önismeret aléltóságából serkenés óráján, ideje hát Mikecs László ébresztése is! 1945 óta a kolozsvári Szabó T. Attila és a hazai Kósa László méltató cikkein kívül egy-két lexikon ha ír róla. Neve a céhbeliek között is alig-alig ósmert!

Amikor a csángókról Kallós Zoltán, Beke György és az egyik úttörő, Domokos Pál Péter, valamint a fiatalok legjobbjai részvételével ismételtén és sűrűbben szó esik, nem hallgathatjuk el Mikecs László nevét sem! Neve, életműve idézése számunkra több mint kötelesség!

A Csángók címmel megjelent tanulmánykötet tulajdonképpen a Kárpátokon kívül lakó magyarság teljes történetét foglalja magába. Az eredeti tisztán tudományos igényből – a kiadó (Bolyai könyvek sorozat) kívánságára – engedve, a szélesebb olvasók és érdeklődők táborát is figyelembe vette. „Mikecs László könyve nem nélküli az érzelmi attitűdöt, de hangja tárgyilagos, törekvése tudományosan objektív. Kiszúrta a moldvai magyarok ethnogenesiséből a romantikát és a mítoszt...” írja róla egyik méltatója. Majd a továbbiakban: „... kultúrájuk, múltjuk és jelenük teljes egészét számba vette könyvében a szerző, s ezzel máig legjobb összefoglalását adta a kérdésnek...” Szabó T. Attila professzor pedig így ír a Csángók-ról: „Hátározott céltudattal, a szükséges tudományos fegyverzet teljes birtokában vágott neki a csángó-kérdés bonyolult rengetegének...” Könyve a téma egész irodalmának fölényes ismeretérőli tanuskódó hatalmas összefoglalás is” És mindezzel – nem győzőm ismételni – 24 évesen ajándékozott meg bennünket!

„Valójában nehéz eldönteni, mi is volt ő, a szép prózai ambíciókat melengető, tudománypolitikai cikkeit író fiatal tudós? Történész vagy ethnográfus? Úgy maradunk leghívebbek szelleméhez, ha nem nevezzük egyiknek sem. Ő a legnemesebb értelemben vélt magyarságtudományt művelte.”

Mai, divatos kifejezéssel így mondhatnánk: hungarológus volt! „Népének jelenével és múltjával, kultúrájának egészével foglalkozott, sokféle terjedő figyelemmel, szeretettel, odaadással, felelősséggel. S mind-azt a legzordonabb időben ószinte szándékkal Közép-európa népeire tekintve, a magyarság dolgait nem elszigetelten, hanem a szomszédos népekhez kapcsoltnak szemlélve.”

Az összesen 412 oldal terjedelmű könyv „példátlan nagy bibliográfiája kronológikus rendben, hosszabb-rövidebb magyarázatokkal ellátva, kritikával kísérve bibliographie raisonnée rendszerrel van összeállítva” – írja róla Kósa László az Ethnográfia 1969. évi 4. számában „De szerzőnek... nem volt szándékában könyvében végső eredményeket kimondani, inkább a szakirodalom teljes feltárásával a további kutatások számára kívánt fermentum lenni” – fejezi be ezt a gondolatsort fentebbi s kései méltatója.

Mikecs László, mint annyi millióan mások, a háború áldozatává lett! Valami végzetes bábjáték kegyetlenül sete-suta botladozása során veszett el! Ha alig 27 évesen ennyit áldozott fel népe, nemzete s a tudomány oltárán, elgondolkozhatunk mit s kit veszítettünk el benne. Ha élne, még csak most volna 64 éves! Éppenséggel itt járhatna köztünk!

Most, 40 év múltán gondolatban köréje seregltünk ott az Érmelléken újra, a diószegi szőlőhegyen, a nyárelő és a nyárhó hetei tündöklő kék sátora alatt és a barna éjszakában! Vele együtt egyaránt keressük, kutatjuk, szítjuk, őrizzük tovább a messzi moldvai véreink, a csángók őrtűzeit! Vigyázzuk a házitűzhelyek épségeit, nyelvük-nyelvünk 2–300 évvel korábbi szinten megmaradó ékességeit, archaikus valóságát, daloló, muzsikáló tegnappaink szívdertítő közelségét az elkövetkezendőkre... Leszped, Szabófalva, Rekecsin, Karácsonyó, Csüség, Forófalva, Klérse, Husz, Csöböröcsök, Somoska, Kövespatak, Gyoszen (Diószén?), Bakó, Meggyeske, Terebes, Vöcsök, Szászút, Nagypatak, Bogdánfalva és megannyi más települést odakint Moldvában, aholis vagy 50–80 000 csángó-magyar beszéli még nyelvünket.

Mikecs Lászlót idéztük... az élő! „a kiművelt magyart”, „akiben a lelki haladás, a szellemi és közösségi emelkedés emberét” ismerhettük meg. Egy kicsit talán – az ő révén – legnemesebb énünket is, és a megmaradásra elszánt megtartó önmagunkat!

Dr. Csiksz Ferenc

Csángó ing szedetttes himje

A magyarországi történelmi emlékhelyek nyilvántartása

1. A magyarországi történelmi emlékhelyek számbavétele hagyományörző munkánk legsürgősebb feladatai közé tartozik. Ennek fontosságát ismerte fel a Magyar Partizán Szövetség, amikor 1978-ban országos felmérést készített a Magyarországon található, már megjelölt emlékhelyekről. Kiadványával – A forradalmi események és a felszabadító harcok emlékét őrző létesítmények hazánk területén – egy jelenlévő igénynek kívánt eleget tenni.

Az országban különböző megyék is kiadtak hasonló munkákat. A szerzők kiadványukban a megye területén található szobrok, emléktáblák, emlékparkok, épületek stb. adatait gyűjtötték össze, olyan emlékhelyekét, amelyek a magyarországi történelmi eseményekhez és személyekhez kapcsolódtak. Ezek a kötetek egymástól függetlenül jelentek meg, különböző adatszolgáltatási módszerrel és szerkesztési elvek szerint.

A Művelődési Minisztérium e korábbi példák nyomán felismerte a feladat jelentőségét és megbízta a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumot az országos történelmi emlékhelyek egységes nyilvántartásának elkészítésével. A munka elvi irányítására az e célból alakult szakbizottságot kérte fel, amely az alábbi intézmények képviselőiből áll: a Művelődési Minisztérium, a Minisztertanács Tanácsi Hivatala, az Országos Műemléki Felügyelőség, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a MTA Történettudományi Intézete, a Magyar Partizán Szövetség, a Hazafias Népfront, Budapest Főváros Tanácsa Képzőművészeti Igazgatósága és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum.

A kutatás megindulása előtt a szakbizottság első, 1981. április 21-én megtartott tanácskozásán meghatározta a munka fő irányvonalát, célját, és kijelölte a történelmi korszakhatárokat, amelyeken belül a vizsgálódást végezni kell. Állást foglalt a nyilvántartás elvi és gyakorlati kérdéseiben, s tisztázta a történelmi emlékhely fogalmát. Ezek alapján elsődleges feladatként jelölte meg a magyar politika-történelem körébe tartozó országos jelentőségű eseményekkel, személyekkel, szervezetek és intézmények működésével kapcsolatos emlékhelyek adatainak összegyűjtését, elsősorban azokat, amelyek jelölése – emléktáblával, szoborral, emlékkövel stb. – már megtörtént.

A kutatás a magyar történelem 1832–1962 közötti korszakára vonatkozóan a történelmi események színhelyére terjed ki. Az emlékhelykutatás Magyarországi területén folyik a teljesség igényével. Az ország területén kívüli magyar történelmi emlékhelyek adatai új adatgyűjtés nélkül, a meglévő források alapján kerülnek be a nyilvántartásba. Az adatfelvétel az 1980. december 31-ig elkészült létesítmények számbavételével zárul.

2. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, a Magyar Partizán Szövetség által korábban összegyűjtött adatok birtokában, a szakbizottság által kialakított szempontok szerint kezdte meg a munkát. Tisztában volt azzal, hogy a feladattal csak a megyék tudományos, politikai és társadalmi szervezeteivel kialakított együttműködés segítségével tud csak megbirkózni. Ezért a Minisztertanács Tanácsi Hivatala, a Művelődési Minisztérium, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a Hazafias Népfront felhívással fordult a megyei tanácsokhoz, a megyei múzeumokhoz, pártarchívumokhoz és a HNF megyei szervezeteihez, gyűjtsék össze a megye területén található emlékhelyek adatait, s a megyei múzeumok útján juttassák el a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumnak.

3. Az adatgyűjtés lezárása után a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum elkészíti majd a *magyarországi történelmi emlékhelyek nyilvántartását*, amely az 1832–1962 közötti időszak magyarországi haladó társadalmi-politikai irányzataival, mozgalmaival, harcaival, ezek jelentős eseményeivel és résztvevőivel (személyekkel, szervezetekkel, intézményekkel) kapcsolatos emlékhelyek és az emlékhelyeken létesített emlékművek fényképét, történelmi, topográfiai, művészeti és bibliográfiai adatait tartalmazza. A nyilvántartás összeállítása előtt a kapott adatok történeti leírásának hitelességét a MTA Történettudományi Intézete, a MSZMP KB Párttörténeti Intézete, a Hadtörténeti Intézet és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum ellenőrzi. A művészeti és műszaki adatok szakszerűségét az Országos Műemléki Felügyelőség vizsgálja felül.

Az emlékhelyek fényképeit a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum készítteti el megadott egységes szempontok szerint. A kataszter elkészítésének határideje 1983. december 31. A teljes anyag a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum adattári gyűjteményében kap majd helyet.

4. A hasonló témát feldolgozó külföldi kiadványokat figyelembe véve a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum a történelmi emlékhelyek kataszterét publikálni kívánja. (A tartalmi és szerkezeti szempontokat a szakbizottság a kataszter teljes anyagának ismeretében alakítja ki.) A kiadvány megjelenését 1985. április 4-re tervezzük. A kötet a legjelentősebb emlékhelyek fényképeit is közli, s a történeti leírásokkal kiegészített adatgyűjtemény tudományos igényű kialakított témaregisztert, névmutatót és irodalomjegyzéket is tartalmaz majd.

A jelenlegi ötéves tervben megvalósuló emlékhelykutató és az adatokat tartalmazó kiadvány munkálatait mindvégig a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tartja kézben. A kutatás és adatgyűjtés anyagi fedezetét – a kiadvány költségein kívül – az 1981. évben a Művelődési Minisztérium 1982–1985-ig a Tudományszervezési és Informatikai Intézet biztosítja.

5. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum az egész országra kiterjedő kutatómunkához a Honismereti mozgalom munkatársait is szeretné megnyerni. Sok segítséget vár az iskoláktól, miután a KISZ KB által meghirdetett vetélkedőjének egyik pontja – az „Együtt a mozgalom útján” – éppen a történelmi emlékhelyek felkutatására buzdítja az ifjúságot. A felhívásnak nagy jelentősége abban van, hogy a már ismert és megjelölt emlékhelyeken kívül az eddig homályban maradt történelmi események színhelyének felkutatására is buzdít. Így a fiatalok, akik részt vesznek a vetélkedőn, sok, eddig ismeretlen személyt, vagy helyet is felfedeznek majd, akik, illetve amelyek eddig elkerülték a helyi kutatók figyelmét.

A múzeum, számítván a fiatalok új adatokat feltáró munkájára, a már megjelölt emlékhelyeket magába foglaló kataszteren kívül külön nyilvántartást vezet az új feltárásokról. Ugyanakkor felhívja a megyei szervezetek figyelmét, hogy a további kutatás során csatlakozzanak ehhez az adatmentő munkához.

A magyarországi történelmi emlékhelykutató másikkal szembeni eredménye lesz az a *személyi katalógus*, amely a magyarországi történelmi események során tevékenységükkel kiemelkedő személyek életrajzi adatait és munkásságuk legfontosabb leírását tartalmazza. Ugyanis az emlékhelykutató közben sok olyan személyről is kapunk információt, akiket eddig kevésbé, vagy egyáltalán nem ismertünk. Ezekkel a személyi adatokkal kiegészíthetjük az általános lexikális ismereteket, segítvén ezzel is a történettudomány további munkáját.

Illés Ilona

Tulipános írásos disztítés, Kalotaszeg

A Nádor Huszárezred gyöngyösi emlékei

A napóleoni háborúk során, a Habsburg-hadsereg 1800-as átszervezésekor és fejlesztésekor ismét – ezúttal állandó jelleggel – felállították a Nádor- vagy Palatinus-huszárezredet. A Jászkun Kerület lakossága évszázadok óta élvezett privilégiumai fejében ugyanis hagyományosan katonasíttatással tartozott. A koronabirtoknak minősülő Kerület főkapitánya és háborúk idején az ott kiállított szabad huszárezred tulajdonosa mindenkor a nádor volt.

József nádor 1800-ban ugyancsak hagyományosan ezredparancsnokot nevezett ki, ezúttal *Hertelendy Gábor* ezredes személyében. Az ő feladata volt az alakulat felállítás és hadrafoghatóvá tétele. Ezúttal Heves-, Nógrád, Borsod- és Gömörvármegyei ifjak egészítették ki a Jászkun Kerület fegyveres szolgálatra alkalmas ifjúságát. A teljes ezredlétszám elérését követően alapos kiképzés következett, amely az évben befejeződött.

A franciák elleni első bevetésre azonban öt esztendő kellett várnia a Nádor-Huszárezrednek. 1805. október 15-én vettek részt az Ulm melletti ütközetben, s *Murat herceg* lovasságát a neresheimi hídnál ötször is sikertel megrohamozták.

Az ezred 1809-ben került vissza Magyarországra. Jászberény, Kecskemét, Karcag, Nagykőrös, Kunszentmiklós lett az állomáshelyük, 1812-ben Galiciában voltak. 1813-ban Lipcse mellett, október 16-án délután 2 órakor Sifertshain és Liebertwolkwitz térségében a három napon át tartó „Népek Csatájában” vettek részt. Ezen a napon az ezrednek 279 közhuszára és 14 tisztje, másnap 75 közhuszára és 1 tisztje esett el...

A Liebertwolkwitz melletti Kolmberg csúcsán emlékoszlop áll, hirdetve a névtelen magyar legények hősiességét is. „1856. október 26-án állították fel... a magasra emelt, minden oldalról jól látható” emlékoszlopot, mely „egy nagyobb, szélesen elterülő dombon áll... A hatalmas jól alapozott kőhasáb a Klenau és Macdonald közötti elkeseredett ütközet helyét jelzi, mely október 16-án egész napon át tartott.”¹

1815-ben kerül vissza ismét magyar földre az ezred, Gyöngyösre. 1816. április 30-án osztották ki a város főterén ünnepélyes keretek között a vitézségi érmeket és a pénzjutalmakat azoknak a legénységű állományúaknak, akik az 1813-as és 1814-es hadműveletekben kitüntették magukat. Az ezred díszszemlére vonult ki, a kitüntetetteket egyenként az arcvonal elé hívták, ahol Hertelendy altábornagy személyesen adta át az érmeket illetve jutalmakat. Ezután a pénzzel jutalmazottak a plébániára voltak hivatalosak ebédre, a város lakossága pedig az ezred legénységét hússal és borral vendégelte meg. A gyöngyöstarjáni plébános a kitüntetteknek 4 akó bort küldött, a város nemessége pedig 900 forint összértékű ajándékot adott nekik.²

Egyébként az ilyen, természetbeni jellegű kitüntetések nem voltak szokatlanok abban az időben. 1814-ben a jászberényi származású *Tóth Mártonnak* *Lipthay Sándor* alispán egy házat, 6-köblös földet,

Jegyzetek

¹ dr. Heinz Füssler: Leipzig 1813. Leipzig? 171. old. (Fordítás)

² Gustav Ritter Amon von Freuenfest: Geschichte des k.k. 12. Huszarenregiments. Wien, 1876. 143–144. old.

rétet, szőlőt – minden urbáriális szolgáltatás-mentesen – ajándékozott. Az első berendezkedéshez ezenfelül 24 forint készpénzt, 12 véka vegyes gyümölcsöt és 1 tehenet adott.

Tóth Márton 13 évet szolgált az ezredben, 1813. október 16-án tíz bajtársával járőrben egy kétszeres túlerőben levő ellenséges kőteléket megtámadott és azokat leverte. Ezenközben szűrt sebet kapott a combján, de ezzel mit sem törődve bajtársait arra bátorította, hogy a visszatérő ellenséget támadják meg újra. Az újabb összecsapás során bal szemét lövés érte. A golyót nem lehetett eltávolítani, mivel a szemgolyó mögé került. A bátor huszár megvakult.³

1819-ben említik ismét Gyöngyös nevét az ezred történetében, szeptember 14. és 18. között itt volt a szemle, valamint nagygyakorlat a város környékén. Hertelendy altábornagy, aki – az ezred iránti vonzalma miatt – nyugalomba vonulása után az ezred állomáshelyén, Gyöngyösön telepedett le, 1820. június 16-án elhunyt. Katonai tiszteletadással temették el.⁴ A gyöngyösi ún. felsővárosi temetőben ma is áll síremléke, melyet az ezred emeltetett annakidején. Rajta a következő felirattal: „Itt nyugszik Méltóságos Hertelendy Gábor úr császári s királyi altábornagy, Mária Theresia jeles rengeve kereszties vitéze és a NS. Nádori lovas ezred alkotója, kimúlt e világból Gyöngyösön életének 78 évében Szentiván hava 16-kán 1820-ik esztendőben. Tisztelőji az érdemnek e nagy lelkű ősz vitéznek emlékül állították.”

Nem messze a Hertelendy sírtól, keleti irányban mintegy 10 méternyire Luchkovicz György főhadnagy – aki 1813 és 1821 között szolgált az ezredben – sírkövét találhatjuk. Erősen előredől, besüllyedt állapotban van. Felirata: „Emlékül tekintetes nemes Luchkovicz Györgynek. A nádor huszár ezredbeli volt fő hadnagynak, ki meghalt élte LII évében december IX MDCCCXXXVIII.”⁵

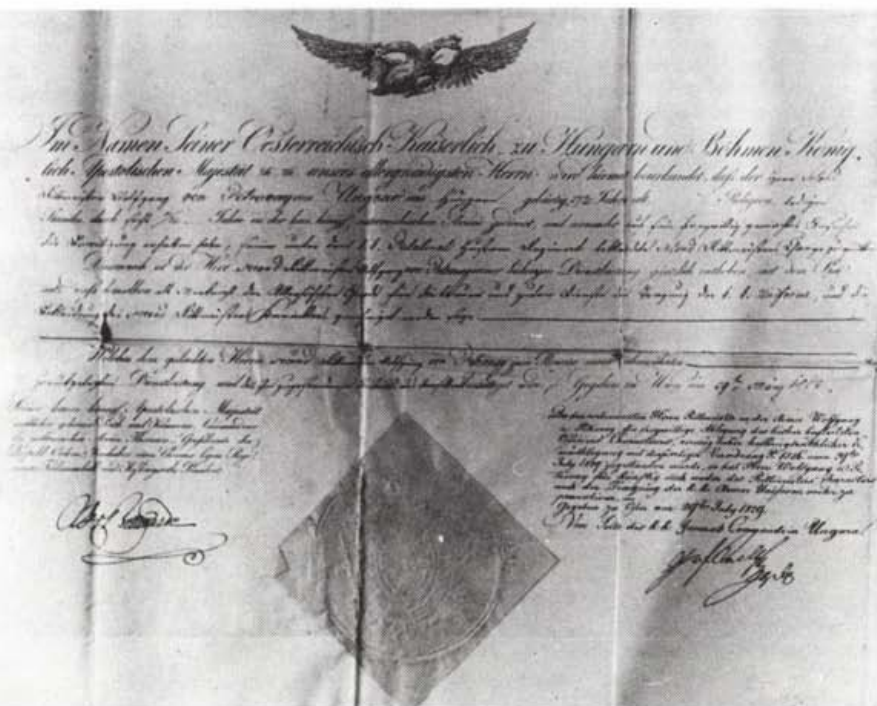
Az ezred 1821 és 1823 között az olaszországi hadjáratban vett részt, majd 1823 és 1829 között ismét Gyöngyösön állomásozott. Innen 1829 április 1-én Bécsbe távozott. Ebben az évben vörösmárvány emléktáblát állítottak fel a laktanyájukban, a gyöngyösi ún. „vámegyházában”, a következő kronosztichonnal:

LoVassaIVaI eggyVt
CsatázanDó LoVaInak
a Leg Vlabb náDorI ezereD

Az 1560 x 780 mm méretű emléktábla jelenleg az említett „vámegyháza”, a Gyöngyös-Domoszlói Állami Gazdaság székháza kapubejárójában, befelé haladva a baloldali falon van elhelyezve.

Ezeknek az esztendőknél Gyöngyös-környéki emléke is akad. A domoszlói Petrovay Farkas (1787–1861) Palatinus-huszárezredbeli másodkapitány tisztii obsit levele, amely 1812-ből keletkezett.⁶ Ugyan-

Petrovacs Farkas, Nádor-huszárezredbeli másodkapitány obsitlevele 1812-ből

LOVASSAL EGYÜTT CSATÁZANDÓ LOVÁNAK A LEG VILÁGB NÁDOR EZREDE

A Nádor huszárezred kronosztichon (1829) a gyöngyösi „Vármegyeházon”

csak fennmaradt *Petrovay*nak egy életnagyságú olajfestménye, amely őt az ezred egyenruhájában ábrázolja.⁷ Sírköve is áll még a domoszlói temetőnek elhagyott, öreg részében.⁸

Az 1830-as és 1840-es években az ezred Csehországban állomásozott. Érdekesség kedvéért: 1842–45 között *Görgey Artúr* az ezredben szolgált mint főhadnagy.

1848-ban a Nádor huszárezred is kitűnt azzal, hogy tisztjeik – *Szanday-Sréter* százados, *Dessewffy* és *Viragh* főhadnagyok, *Hollán* hadnagy – vezetésével csoportosan térnek vissza Magyarországra, hogy a magyar szabadság oldalán küzdjenek. Szökésükért többen, sebesülten fogságba esve, életükkel fizettek. Ismert festőnk, *Garay Ákos* megfestette a hazájukba induló huszárokat: A Nádor-husárok hazatérése Észak-Csehországból.⁹

Itthon „Honvéd Nádor-Huszárezred” alakult.

A szabadságharc leverése után az ellenállók, az emigrációban élők merész terveik megvalósításához az 1850-es években is számítottak ennek az ezrednek legénységére. Újabb szabadságharcra azonban nem került sor.¹⁰

1859-ben a solferinói ütközetben vett részt az ezred. Teljes felszereléssel egész őrzáratok szöktek át a hétfejű sással díszített zászló alól, az osztrák szolgálatból. Zömében közhuszárok, de akadtak tisztjeik is.

1850–1875 között az ezred Csehország, Galicia és Itália területén volt található. Majd a Nádor-husárok – most már 12-es huszárezred elnevezéssel – ismét visszatértek Gyöngyöstre. 1875 és 1896 között az ezred Gyöngyösön, illetve egy része Miskolcon állomásozott. 1896-ban Lembergbe vezényelték az ezredet és Gyöngyöstre nem is tértek vissza már soha.

Az említett, még meglévő gyöngyösi emlékeken kívül Egerben is volt a Nádor-husárok emléke. Az ezred egyik 1859-es, solferinói hősi halottjának, *Szakáts Antal* szakaszvezetőnek 1867 márciusában emlékművet állítottak ott, a „plébániatéren, a tisztalak (magisztrátus) előtt, az emlékmű . . . vörösmárvány, talpzata fehér márvány, tetején egy gyászoló oroszlán nyugszik. A kő közepén karddal és babérkoszorúval díszített . . .” Felirata: „Vitéz Szakáts Antal szakaszvezetőnek, a cs.kir.gróf Haller 12-ik sz.huszár ezredből, ki 1859 nyárhó 4-én Rivoltánál császára s’ honáért áldozá hősileg életét, – példás vitézi tette elismerése s’ maradandó emlékeül ezrede tulajdonosa s a tisztí kar által emeltetve.”¹¹

Ez az emlékmű azonban az 1950-es évek során elkerült helyéről. 1975-ben látták utoljára az egri Kőfaragó Vállalat Vöröstűzér utcai telepén. Azóta bizonyára már megsemmisült.

Pozder Miklós

⁷Uo. 129. old.

⁸Uo. 145. old.

⁹1980. szeptemberi állapot

¹⁰A szerző birtokában van Gyöngyösön.

¹¹özü. dr. Kempelen Attiláné birtokában van Budapesten.

¹²*dr. Nagyrevi-Neppel György*: Huszárok – Budapest, 1973. 149. old.

¹³*Dessewffy Sándor* Amikor csaknem felrobbantották a Citadellát. Népszabadság, 1980. május 11.

¹⁴Függetlenség, 1886. október 13.

¹⁵Ld. 2. jegyzet 262. old.

Egy falusi bábaasszony visszaemlékezéseiből¹

Szeremle Bács-Kiskun megyében fekszik, Bajától 8 km-re, a Duna mellett. Lakói református magyarok, akik az ártérben a török hódoltságot is átvészelték. A dunántúli Sárközzel tartják a rokonságot, a házassági kapcsolatok a legutóbbi időkig gyakoriak. Magam is szeremlei születésű vagyok, s mint szülésznő dolgoztam itt 42 évig. Mint bábanéni megismerhettem a falu szerelmi életének titkait, a házaselet, a terhesség, a szülés, a csecsemőnevelés szokásait, babonáit. Pályamunkámat fiam és orvos ismerőseim, és a bajai Múzeum biztatására írtam, egy részét pedig a *dr. Solymos Edéné* által összeállított kérdőívek alapján készítettem el.

Régen is, meg most is könnyen felismerhető volt a terhesség, mert annyiféle tünete volt: undorodás, bőfőgés, hányás, nyálfolyás, az emlők megrúgzadása és az arcon májfoltok, a szemöldök szőkülése, a menstuáció kimaradása stb.

A *terhesség* alatt csak olyankor kímélték a munkától, ha jómódú volt a terhes és főleg ha a szüleinél lakott, de még ott is ritka esetben, mert az volt a hit akkoriban, hogy ha a terhes sokat dolgozik, sokkal könnyebben és gyorsabban megszül, ezért még a legnehezebb mezei munkákra is elvitték, viszont a vetéléstől nem féltették, mert örültek volna, hogyha nem lesz gyerek. Attól viszont félték, hogy a terhest még viccből, játékból se dobja meg valaki, vagy ne szórjanak rá apró szemes-féléket stb., mert az meglátszik a gyereken. A terhesnek nem volt szabad nézegetni, megcsodálni ótváros, sebes, torzszülött vagy nyomorult gyereket, mert az övé is hasonló lesz. Nagyon tartották és megértették, ha a terhes kívánós volt, ha megtudták hogy esetleg náluk kívánt meg valamit, mindjárt elé is vitték, nem sajnálták a kívánós terhestől semmit.

A századforduló éveiben – ahogy tapasztaltam és hallottam – nemigen volt kímélet a házaselet kérdésében sem, el sem hitték, hogy az árthat a terhesnek. Előfordult sok esetben, hogy közösülés közben, vagy utána erős vérzések keletkeztek, sőt vetélések is történtek ilyen okból. Óvakodott a terhes nő a leeséstől, az elbotlástól, az elcsúszástól, az ütéstől, az ijedségtől, a torzan fejlett, vagy ikergyümölcsötől, a kicsírázástól, mert az is ártalmas volt.

A has alakjáról következtettek a gyerek nemére, ha csúcsos volt a has, akkor fiút jósoltak az öregasszonyok, ha szélesebb, laposabb, akkor lányra esküdtek. A mi községünkben kimondott egyke-rendszer volt, kivétel volt a három gyerek. A terhesség ellen sokféleképpen védekeztek. Láttam fém-ből való *opturusz* nevű dudli kinézésű karikás műszert, melynek a kiemelkedő részét bedugták a méhszájba, a lapos karikája pedig kívül rápatadt a méhszájra, de nyilván sok bajt csinált a kemény, éles fém műszer. Azonkívül volt egy rugós gyűrűs *gumipesszárium*, amit kívülről szorítottak rá a méhszájra. Hát ezeket még az öreg bába, meg még orvosok is ajánlgatták az asszonyoknak. A *Kan Örzse* néni még anyarozsszemeket is ropogtatott velük száraz állapotban. Ha fogamzás történt, a férfi a nőt okolta, az asszony meg a férfit. A férfiak kotonnal védekeztek, vagy megszakítással, de bizony az soknak nem tetszett, – újabb állandó veszekedésre adott okot. Ha valahol már létrejött a nemkívánt terhesség, a kilencszáz éves elején, illetve első felében volt két öreg kuruzsló asszony, akik rokkavassal benyúltak a méhszájba és ott összecsavargatták azt a kb. 30 cm ceruza vastagságú vasvesszőt. Többször is próbálgatták, vagy sikerült, vagy nem. Az asszonyok maguk a cédrusfa gallyat kifaragták és azzal pszikálgatták magukat, meg mályva gyökérrel, persze egy sem volt steril. Rágták az anyarozs is. Többen csinálták fémkatéterrel, még talán olyan is volt köztük, aki ki is főzte a katétert. És később már mind többen beszerezték a braun-feckendőt is és így egymásnak kölcsön is adták a katétert is, meg a feckendőt is, pláne rokonoknak, komaasszonyoknak, szomszédasszonyoknak. Ilyen dolgokban nagyon szívesen kisegítették egymást.

¹ Részletek a szerzőnek az 1980. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázaton díjat nyert munkája alapján készített és a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának ülésén 1981. január 16-án elhangzott előadásából. (Szerk.)

A meddőséget akkorjáiban szerencsének és erénynek tartották. Nem kell neki kölykekkel vesződni, inkább egy darab földet, vagy szőlőt, vagy tehenet gondoztak. A meddő asszonyt okosnak, ügyesnek tartották. Azt nem is firtatták, hogy melyikük a meddő? Nálunk bizony nem tartották válóoknak a meddőséget, soha ilyesmi nem fordult elő. Nőgyógyászati rendelések nem is voltak, meg el se mentek volna ilyesmivel orvoshoz. Először, mert szegyeltek férfihoz menni vizsgálatra, másodszor, mert azért fizetni is kellett volna, inkább eljöttek a bábához, fizetni se kellett, meg nem is tudta meg senki.

A szülés. Ágyban egyáltalán nem szültek a parasztasszonyok. Először, mert az ágyneműt sajnálták, másodszor az öreg bábánál elfogadott séma volt, hogy guggolva a földön, vagy széken ülve könnyebben szülhet az anya. A székes szülés úgy történt, hogy a gyékényt bevont, sodrófás lábú parasztszéket lefektették a földre hanyat és arra ültették a szülő nőt. A szék fa részzeit beszokták csavarni ruhafélével, hogy ne törje az anya farát és lábait. A szék alatt elég tágas hely volt, úgyhogy kis kerek fateknőt, vagy kis lavort lehetett alátenni, abba folyt az esetleg megrepedt burokból a magzatvíz is és abba belecúszott a megszületett magzat is. Persze gátvédelemről ott szó sem lehetett. Nyomni ilyen helyzetben az anya jól bírt, és súlyánál fogva is gyorsabban nyomult lefelé a koponya. Olyanformán ült a lefektetett széken, mint a vécén. Előre be volt szerezve a pálinka, azt itatgatták vele a szülés után, tisztán, vagy mézzel. A *magzatszaggyút*, a *gyermekszirt* többféle babonaságra használták, még arc szépítő szernek is, idegenek is kértek ilyen célra. És az anya is a májfoltok miatt kente az arcára. Ilyen okból még ki sem felfedőzték a rákenték az arcukra, ezt csak úgy asszonyok között hallottam, meg saját vizeletükben is voltak, akik mosták az arcukat. Röntásra is használták a magzatszaggyút, valahogy a keze hátuljára, kézfejre vagy a nyakára kenték, akkor nem tudta elhagyni az illetőt. A burokban született magzatot szerencsének emlegették, jóslgatták. A foggal született újszülötte azt mondták, ha foggal születik a gyerek, azonnal tépjem ki, mert két éves korában eljönnek érte a garabonciások, és elviszik. A lepényt és a burkot is az arcához kenték az anyának, aztán vagy a klozetba dobták, vagy elásták. A lepénynek a neve *mása* volt. A szülő nő alá mindig valami hányavetett, ki se mosott rongyos szoknyát tettek és az öreg baba ugyan le nem mosta a szülés után sem, hanem aládobtak egy száraz rongyot, és még egy jó ideig ki sem cserélték csak összehajtogatta az anya. Ha nem ment el a lepény az öreg baba próbálta húzigálni, vagy a szülő széken nyomtatott, vagy üvegbe fúvatott vele, de a végén ráhagyták, hogy majd kijön az.

Az újszülött kezébe gyorsan belenyomtak egy orsót, vagy tűt, cernát, ha lány volt, a fiúknak pedig valami férfias szerszámot fogót, kalapácsot, hogy ügyes dolgos legyen. Amely újszülött széletterjesztett ujjakkal hadonászott, azt prédának jóslták, amelyik a markát összeszorította, arra azt mondták, hogy takarékos lesz. Az újszülöttet nem szokták mérni régen, csak ha valami feltűnő nagy gyerek volt, azt éppen bekötötték egy kendőbe és ráakasztották a tányéros kilóra, amit a piacon használtak. Ha kukoricáérésben volt a szülés, nagyon hajas kukoricacsövet adtak a baba kezébe, hogy majd ő is nagyon hajas legyen.

Azt is mondogatták, hogy ahol lányok születnek, az anya nagyvérű, nagyon élvezzi a házaséletet, jobban mint a férje és ezt rosszallották tőle. A születések a lakoszobában történtek, esetleg még a tágas konyhában is, ahol lehetett lüteni. A köldökzsinórt elvágták. Ha nem volt jelen véletlenül a baba, akkor is levágták. A leszáradt köldökcsomókat eltették és majd 12 éves korában ki kell a gyerekek oldani, hogy jó kézi munkás legyen, ha fiú, ha lány.

A *gyermekágyas* régen előlombos, rövid, paraszti vászoningben feküdt, amiből könnyen szoptatott, mert ki is gombolhatta, meg föl is húzhatta, azonkívül egy szóttas, fehér vászon pöndölnek nevezett alszoknya volt rajta máskor is. A szoptatás rendetlenül ment. Ha megmoccant a gyerek éjjel is, vagy ha sírt, azonnal nyomták a mellre a szájába, hogy a házbeliek föl ne ébredjenek, meg hát ugye éhes? De volt rá eset, hogy még 2 éves gyereket is szoptattak, meg nagyobbat is abban a reményben, hogy amíg szoptat, nem marad terhes. A tejet ki nem fejték volna a világot sem, azonban ha az első napokban nagyon megtelt az anya melle, és kemény, fájdalmas volt, akkor a férjek kiszopták, és kiköpködték sok esetben. Ha meggyulladt a szoptatós melle, előbb káposztalevelet raktak rá, hogy hűtse, ha pedig mégis gennyes, gyulladt lett, csecskovászt raktak, hogy kifakassza. Ez a csecskovász lisztből, háziszappan-reszelékből anyatejből, állt, amit ruhára tettek és ráragasztották a melle és rendszerint hamarosan ki is fakadt. Az is előfordult, hogy látták, hogy már kevés a teje az anyának, megkértek valami szegényebb, de bőtejű szoptatós anyát, hogy szoptassa a gyereket, ilyenkor inkább természetben adakoztak tejet, túró, húsfélét, tojást, lisztet meg még ruhafélét is, szóttas abroszt, törülközőt. Éjjel leginkább az anya mellett feküdt a baba az ágyban, de ha jó alvó volt, bölcsőben tartották éjjel-nappal. Bölcső volt minden házban, ahol gyerek volt.

A *szoptatós asszony* is látogathatta a gyermekágyast, ételt is vibetett neki, csak a saját tejéből rá kellett fejni az anya ágyára, az anyára, a babára, hogy el ne vigye a tejüket, még régen a saját ruhájának madzagjából egy darabot levágtak és az ágyra dobták. Ha a keresztelés kitűzött napjára éppen megjött a keresztmama baja, vagy esedékes volt, inkább cihalasztották a keresztelőt, mert akkor keléses, ótvaros, vagy fekélyes lesz a gyerek. Ha volt ilyen gyerek, diófalevél főzetben fűrésztötték meg, egész tojást is ütöttek a fürdővizébe. A gyermekágy 2 hétig tartott, s még a kilencszázas évek elején is szóttas

szádafüggőnyt húztak ki a gyerekágy fölé szemmelverés ellen. Nehéz, hosszas szülés esetén minden csomót megoldoztak az asszonyok szoknyáján és kötény madzagján. Nyálás fonál tekeréset, amit az asszonyok nyállal fontak megöntötték forró vízzel és ahogy kibírta a meleget a hasára borították, meg meleg mosogató ruhát is raktak rá, vagy megfűrésztötték nagy fadézsában, amit lugzónak neveztek.

Rontás ellen fokhagyma koszorút tettek az ágyba, a pólyába és a bölcsőbe, fokhagymát még a kulcslyukba is. Szemmelverés ellen a csecsemő homlokára vagy korommal, vagy ami még hatásosabb volt, a vizes cserép kanna fenekéről sáros földet kentek a homlokára, egy 10 fillér nagyságú pontot. Rontás ellen még rózsafüzért fűztek a pólyakötőre, úton is kellett, meg otthon is. Keresztelés előtt még nem neveztek néven a gyereket, csak amikor már meg volt szentelítve, hogy tényleg mi lesz a neve. Volt, hogy hetekig se tudták eldönteni, hogy mi legyen a neve és csak vitatkoztak rajta. Körülbelül 2–3 hét múlva keresztelték meg a gyereket, amikor már az anya fölkelhetett a gyermekágyból. De még a gyereket meg nem keresztelték, addig se a gyereket kivinni az utcára nem volt szabad, se pedig az anyának kimenni a kapun kívülre. Ha jómódú volt a család, és első volt a gyerek, akkora keresztelőt adtak, mint egy lakodalom, 2–300 személyes, zenés, táncos mulatságot. De ilyeneknél 5–6 hét múlva tartották a keresztelőt, mikor már az anya is bírt táncolni.

A gyerekágyast illet meglátogatni az összes rokonnak, komaasszony-jelöltnek, szomszédasszonynak. A közelebbiek vittek ebédet, vagy vacsorát, húslevest, paprikást, kalácsot, rétest, bort és egyéb italokat, sört is, meg pálinka-féléket. Nálunk nem neveztek ezt semminek, csak ebédnek, vagy vacsorának, csupán a szomszéd katolikus községben volt *paszita* meg *babina* a nevük.

Hurtony Julianna

A Rábaköz természetföldrajza¹

Napjainkban mindinkább erősödik a honismereti mozgalom, amelynek célja a szülőföld alaposabb megismerése, értékeinek feltárása, megőrzése, a szülőföldhöz, a hazához való ragaszkodás erősítése, a haza megszerettetése. A honismereti körök elsősorban egy-egy település, táj történelmi értékeit, eseményeit, a lassan kivesző néprajzi emlékeket igyekeznek összegyűjteni, kutatni, leírni, rögzíteni, megőrizni. Ez a munka nagyon értékes, mert nélküle igen sok értékünk veszendőbe menne, feledésbe merülne.

E pozitív fejlődés mellett valahogy negatívan hat az a tény, hogy az előbb említett történelmi, néprajzi kutatások mellett szinte hiányoznak az egyes területekre, tájakra vonatkozó földrajzi leírások, tanulmányok, pedig egy táj, egy ország megismeréséhez a táj, az ország földrajzának megismerése is hozzátartozik. – Véleményem szerint a hazaszeretet, a hazaszeretetre nevelés nem teljes az ország, a haza, illetve a szűkebb haza pl. a Rábaköz földrajzának ismerete nélkül. Ezért örülök annak, hogy a Rábaközi Napok alkalmával hazánkban ezt a gazdag, kitűnő természetföldrajzi potenciállal rendelkező, régi hagyományokat őrző, a haladás iránt érzékeny lakosságú tájáról természeti földrajzi szempontból beszélhetek.

A *Rábaköz hazánk egyik kistája*. A magyar földrajzkutatók jelentékeny munkával elkészítették hazánk hierarchikus tájbeosztását: azaz az országot hat nagytájra, a nagytájakat középtájakra, ezeket kistájakra osztották. Így a Rábaköz kistája a Kisalföld nagytáján belül a Győri-medence középtájához tartozik, és *hazánk egyik legfiatalabb tája*. A legfiatalabb jelzőt geológiailag kell érteni.

Egészen a geológiai harmadkor második feléig szárazulat volt, a kisalföldi masszívum egykori kritályos hegység tömbje foglalta el a területét, amely számottevően magasabb volt a mai Dunántúli-középhegység akkori felszínénél.

A kisalföldi medence, benne a Rábaköz kialakulása az alaphegység egyenlőtlen, aránylag lassú süllyedésével a miocén derekán kezdődött. Később a süllyedés meggyorsult és a Pannon-tenger 1000–3000 m vastag agyagos, márgás és homokos üledékei borították be az eredeti felszínt.

A pannon időszak végén a Kisalföld egészen általános emelkedés kezdődött. A pliocén-pleisztocén határán bekövetkező szerkezeti mozgások újabb emelkedést okoztak. Ekkor működtek a Kisalföld déli felében a bazaltvulkánok (Somló, Ság). Ekkor már nem tenger borította a területet, hanem sekély édesvízi beltórendszer, amelyben folyóvízi lerakódások kezdődtek. A folyóvizek az Ős-Duna és mellékveizei áramlása dél felé, a Kisalföldtől a Nyugat-Dunántúlon keresztül a Dráva menti süllyedéknek tartott. A homok lerakódása majdnem a pleisztocén (jégkorszak) elejéig tartott.

¹Előadás a Rábaközi Napok '81 rendezvényein Csornán a honismereti tanácskozáson, 1981. június 8-án.

A Rábaközben a *Rába és Répce hordalékkúpja* helyezkedik el. Ez a hordalékkúp a jelenkorban is süllyed.

Rábaköz alakitanilag (morfológiailag) két részre különül:

1. Déli nagyobbik része teljesen sík, a Rába és jelenkori mellékágainak homokos, iszapos és agyagos öntései borítják.

2. Észak-keleti része Bősárkány, Csorna, Rábapordány vonalától keletre, a Rábca és a Rába között északnyugat-délkeleti irányban húzódó keskeny parti dűne sávokkal és a közöttük levő lapos mélyedésekkel tagolt hordalékkúp. A parti dűnék felszínét 1–2 m (néhol 3 m) vastag löszös homoklepel takarja. Néhányat a parti dűnék közül a Győr, Sopron közötti műút és a vasút keresztüllvág. Ezeket megfigyelhetők, hogy a hordalékkavics több méterrel a felszín alatt helyezkedik el.

A Rábaköz nagyobbik, déli részén a folyóvízi kavicsot átlag 1–3 m homokos, agyagos öntésiszap, illetve öntésagyag borítja.

A Rábaköz a Kemeneshát kavicsstakarójától a középleisztocénban kezdett elkülönülni, a Rábaköz süllyedése következtében. Erre utalnak a szili ártézikút fúrásának adatai. Míg a Kemeneshát északi csücskében (Egyházaskesző, Várkesző) a vulkáni eredetű bazalttufa a felszínen fekszik, addig a szili fúrásban 75 m mélységben érték el ugyanezeket a rétegeket. Ez igazolja, hogy a vulkáni tevékenység befejeződése óta a terület 75 métert süllyedt.

A Rábaköz ma is süllyed, ezt bizonyítják a téglagyárak feltárásai. A beledi téglagyár fejtőjében 3–4 eltemetett, a csornai téglagyárban 2–3 eltemetett talajszint mutatható ki.

A Rábaköz hazánk nyugati részén fekszik, ennek következtében, bár alföldi terület, *éghajlata* mégis lényegesen különbözik az Alföld éghajlatától.

A Rábaköznek a Atlanti-óceánhoz, a ciklonokat kibocsátó nyugati éghajlati hatásközpontokhoz való közelebbi fekvése idézi elő a terület sajátos, az Alföldéhez képest több óceáni vonást tükröző éghajlatát.

A páradús csapadékot hozó óceáni légtömegek az Alpok eltérítő hatása miatt leggyakrabban a Duna-völgyén, a Dévényi-kapun keresztül érkeznek hazánkba, illetve a Kisalföldre. — Az ellenkező irányból, Kelet-Európából többnyire télen áramló hideg légtömegek viszont késve és jelentős módosulással érkeznek Rábaközbe.

A Rábaköz névadója a *Rába, a terület legjelentősebb folyója*. A Rábaköz sík felszínén egyre csökkenő eséssel és sebességgel kanyarog győri torkolatáig. Esése a Ragyogó-híd felett 50–60 cm, a következő 20 km-es szakaszon már a 80 cm-t is meghaladja, míg Marcaltótól Rábacsécsényig 20 cm alá csökken.

A Rába bővízű és szeszélyes vízjárású folyó, sok a hordaléka. Marcaltóig kanyarogva bevágódik, alatta feltöltődő típusú. Az erős kanyargás nagyméretű medereltolódással járt, pl. a sárvári vasúti híd 2,1 km-re van ma távolabb a torkolattól, mint 1900-ban volt.

A legtöbb vizet márciusban szállítja a Rába, amikor vízgyűjtőjének nagyobb részén a hó elolvad. A legnagyobb árvizek akkor keletkeznek, amikor a hóolvadás bő esőzéssel jár együtt. Az árvizek kártételei ellen már a XVI. században „isztrá”-t (üsztra, népiesen eszteru), azaz gátat építettek a Rába mellé. A Rába szabályozására mégis csak a XIX. század végén került sor. A szabályozási terveket *Ujházy János* királyi mérnök dolgozta ki. Ujházy a bajok legfőbb okát a szakszerűtlenül épített malomgátakban látta. Ezért a Rábaszabályozó Társulat legelső feladatának a malomgátak eltávolítását tekintette. 1877-ben 16 malomgát

Képek a Rába mentéről (Szajkó Pál felvételei)

tat bontották le a malmok tulajdonosaival való megállapodás után. Meghagyták azonban a gátat Nicknél, mert ez biztosította a Kis-Rába táplálását.

A malomgátak lebontása megnövelte a Rába esését. A felső szakaszon megszűntek ugyan az árvizek, de az innen levezetett víz az alsó szakaszra zúdult, ahol a károk növekedtek. Sok vita után az 1885. évi XV. törvénycikk az ún. *Rába-törvény* elrendelte a Rába szabályozását. *Radó Kálmán* kormánybiztos vezetésével *Meiszner Ernő* főmérnök tervei alapján végezték el a szabályozást 1882–1893 között. A Rába medrét 80 átvágással 48 km-rel megrövidítették, majdnem teljes párhuzamos föltéseket építettek.

A 20-as évek közepétől azonban – ahogy a kanyarulatvándorlás fokozódott – a meder ismét kezdett elfajulni. Még súlyosabb lett a helyzet a második világháborút követő években. Emiatt 1950-től újra erőteljes beavatkozásokra kényszerültek a vízügyi szervek.

A Kis-Rába kiágazása alatti gátat a szabályozáskor meghagyták, hogy a Kis-Rába állandó mennyiségű vizet kapjon. Ezt a gátat többször át kellett építeni, mert a Rába áradása megrongálta vagy szétrombolta. Helyette 1930–32. között korszerű duzzasztómű épült, amelyet *Nicki-gát* néven emlegetnek. A gát terveit bécsi cég készítette, a vasszerkezetet a Győri Magyar Vagon- és Gépgyár szállította, a zsúpvaszáró szerkezetét és felvonóberendezését, valamint a törpe erőmű berendezését a Ganz-gyár készítette el és szerelte fel.

A *Kis-Rába a Rába balparti kiágazatása* a Nicki-gát felett szakad ki a Rábából, ahol háromnyílású vízbeeresztő zsúlipen keresztül 8 m³/sec vízmennyiség juthat a Kis-Rába medrébe. Gazdasági szempontból már a középkorban fontos volt, mert állandóan egyenletes vízjárása és nagy esése miatt sok vízimalmot hajtott. Oklevél bizonyítja, hogy IV. Béla ifjabb király megengedte a Csák nembeli Izsák ispánnak 1231-ben, hogy a Rábca folyón (a mai Kis-Rában) Mihályinál négy malmot építhessen azzal a feltétellel, „hogy ezeknek a malmoknak a létesítése következtében külső ellenség vagy külföldre szökő hűtlen magyarok az országnak bármínemű kárt okoznának, azt Csák nembeli Izsák teljes egészében tartozik majd megtéríteni.” A Kis-Rába Répcelak, Beled, Vica, Mihályi, Kisfalud, Kapuvár határára áthaladva a Hanságba juttatja vizét, ott egyesül a Répcével, s onnan az egyesült folyó Rábca néven folytatja útját a győri torkolatig.

A *Répcé-Rába* – mint láttuk – egy folyó. Felső szakasza a Répce, a Kis-Rába torkolatától Rábca a neve.

A szabályozás előtt a Répce árvizei, valamint a Rába felsőbb szakaszáról érkező és Nick környékén szétömlő vizek a legnagyobb esés vonalán: Nick, Répcelak, Cúrák, Győrő, Himod, Hövey, Kapuvár, Vitnyéd és Agyagosszergény határainak elborítása után a Hanságba jutottak. A Hanság felesleges vizét a Rábca vezette a Mosoni-Dunába. Győrnél egyesült a Rábával és közös torkolaton keresztül jutottak a vizek a Mosoni-Dunába. A Rábca Ujházy János szerint eredetileg csak kis ér volt, amely a Hanság magas vízállásakor vezette a vizet a Mosoni-Dunába. Esése rendkívül kicsi volt. A Duna magas vízállásakor *folyásán megfordult*, ilyenkor a vizet nyugatra, a Fertő-tóba vezette.

A Rábca szabályozását a Rábával egyidőben végezték el. Ez a szabályozás azonban nem volt tökéletes, mert a Répce árvizei, mint külvizek, továbbra is elöntötték a Hanság mélyebben fekvő területeit. Ezt az áldatlan állapotot szüntette meg a Répce 1908. évi szabályozása Répcelaknál. A Répcén zsúlipet építettek, amely csak 5,2 m³/sec vizet bocsát keresztül. Az árvizekkel érkező, ennél több víz levezetésére a Répce-árapasztó-csatornát építettek. A 8,1 km hosszú csatorna keresztjei a Kőrös-patakot, a Kis-Rábát és a Keszeg-ért. Mindhárom patakot bujtatóval (szifon) vezetik át a csatorna alatt. Ha valaki ezen a tájon jár, érdemes megnézni ezeket a szellemes vízügyi megoldásokat. A Kis-Rába bujtatója egészen közel van a Csorna-Répcelak útvonalhoz a Répce-árapasztócsatorna hídja mellett.

A Rábaköz állóvizei közül a legnagyobb a *Fehér-tó* (40 ha) és a *Barbacs-tó* (26,2 ha), mindkettő a Hanság lecsapolhatatlan, mélyenfekvő területein maradt vissza.

A talajvíz- és rétegvízviszonyok is kedvezőek a Rábaközben.

Nincsenek azonban még kellően kihasználva az öntözési lehetőségek. Részben a peremeken futó folyók, részben a bőséges talajvíz nyújt lehetőséget az öntözésre. A mélyebb rétegek gazdagok termálvizekben. Az eddigi gazdag feltárások alapján meg kell keresni a kihasználás lehetőségeit. Részben az ipari központok, részben Ausztria közelsége miatt nyugati exportra lehetne megfelelő beruházásokkal elegendő kitűnő minőségű primórárut előállítani.

A Rábaköz talajai igen változatosak. Délen a Rába és Répce fiatal öntései fokozatosan mennek át egyre humuszosabb réti öntéstalajokba, ezek már karbonátokat nem tartalmaznak, tehát savanyúak. Észak felé haladva egyre szaporodnak a réti talajok, és mind kötöttebbé válnak a szántóföldek. Csorna a nevét is a fekete talajról kapta, mert környékén sok a lápos réti-, kotus láptalaj, amelynek fekete színe messziről feltűnik. A réti talajok savanyúságát és ennek következtében fellépő kedvezőtlen fizikai sajátosságait a táj lakói már hosszabb ideje a talajok meszesítésével ellensúlyozták, mégpedig eredményesen. A meszesítés következtében a talajok dinamikája és tulajdonságai jelentősen megváltoztak.

A Győri-medence mezőgazdasági hasznosítás szempontjából legkedvezőbb adottságokkal rendelkező tája a Rábaköz. A terület 80%-át kitűnő termelési adottságú talajok foglalják el, a fennmaradó 20% „jó” termelési adottságú.

Az éghajlati és talajföldrajzi adottságok teljes mértékben kielégítik a szántóföldi növénytermesztés igényeit. A jó termőképességű talajok és az eléggé csapadékos nyár kimagasló terméseredményeket nyújtanak. Ez adja fejlett állattenyésztés természeti alapját.

Dr. Göcsei Imre

Társadalmi összefogás műemlékeink megóvásáért

Örömmel olvastam a Honismeret 1980. 5. számában *Juhász Róbert* írását a műemlékvédelem és a hazafiság kapcsolatáról. Kell most a jó szó, megváltozott korunk szemléletformáló s egyúttal figyelmeztető jellemzése.

Cikkében, többek között, azt írja: „Műemlékeinket elsősorban az idő vasfogától kell védnünk, másodsorban önmagunktól, felelőtlenségünkötől, közönyünkötől, hozzá nem értésünkötől.” Súlyos szavak! Mindegyik út, fáj... mert igaz. Nos, vegyük a tényeket. A statisztika szerint Magyarországon 8535 műemléket, illetve műemlék jellegű építményt tartanak hivatalosan nyilván. Tulajdonjogukat tekintve 41%-uk állami- és szövetkezeti-, 39%-uk egyházi- és 20%-uk magántulajdonban van. Ezek az adatok önmagukért beszélnek, jelezve a probléma nagyságát és összetett mivoltát.

Bizonyára sokan látták a televízióban a Pusztuló műemlékeink nyomában című sorozatot. Ez az adássorozat méltán váltott ki döbbenetet, felismerést és sokakban tenni akarást. Emlékeztetőül csupán néhány gondolatot idézek, amelyek egyúttal rávilágítanak a helyzetet többoldalú bonyolultságra.

Az országos műemlékvédelmi törvény 1881-től 1949-ig volt érvényben, amikor az Elnöki Tanács 13. sz. törvényerejű rendeletével különválasztotta a múzeum- és a műemlékügy tevékenységét. Egy 1964-ben megjelent törvény a műemlékvédelmet az építésigazgatási tevékenység körébe utalja. Ezen törvények és rendeletek gyakorlata azt eredményezte, hogy „a kulturális hálózat és a műemlékvédelem szembe került egymással.”

Évente több millió forintot költ az állam értékeink megmentésére, megóvására. Igen. „Az idő vasfogától való védelem...” sok pénzbe kerül. Nekünk pedig nincs sok pénzünk. Ezért is szükséges, hogy az ésszerű takarékoságon kívül azt is alaposan meggondoljuk és megtervezzük, hogy a rendelkezésre álló pénzüsszeget hol és mi módon használjuk fel.

Ha már pénzről esik szó, kissé furcsa az a több helyütt tapasztalható „szemérmeskedés”, amint kitérnek annak megfogalmazásától, hogy miként hasznosítható vagy hogyan térülhet meg, még ha csupán részben is egy-egy műemlékre fordított összeg. Félreértés ne essék, nem akarom – nem is lehet – kizárólag üzleti alapon kezelni a műemlékvédelmet, csak egy ferde szemléletet szeretnék kiigazítani. *Dercsényi Dezső* fogalmazta meg, hogy „a felhasználás az egyetlen módja a műemlékek megvédésének”. Ez pedig azt jelenti, hogy mindenütt, ahol lehetőség van, meg kell találni a műemlékek hasznosításának módját, mert ez egyet jelent a törődéssel, kezeléssel, védelemmel, sőt, adott esetben, akár a funkcionális hasznosítás révén bizonyos anyagi bevétellel, a befektetett pénz részleges megtérülésével. Állításom igazolására sok a követendő példa, de sajnos még több ellenkezője akad. Szeptember végén a televízió Stúdió '81. c. műsorában nyilatkozta *Jantner Antal* ÉVM miniszterhelyettes, hogy évente 100 millió forintot szavazott meg a kormány műemlékvédelmi célokra. Ez önmagában már igen nagy anyagi segítség, különösen ha figyelembe vesszük a jelen időszak gazdasági körülményeit. Ezen összeg egy része pályázat útján kerülhet felhasználásra, ami azt is jelenti, hogy egy részét vissza kell fizetni. Vagyis egy újabb vállalkozási formáról és lehetőségéről van szó. Nem lehet azonban elhallgatni az öröm mellett azt sem, hogy ezen összeget tulajdonképpen a kastélyok megmentésére szánják az illetékesek. Mi lesz akkor azokkal a műemlékekkel, amelyek hasznosítása korántsem olyan egyértelmű és egyszerű, mint például a kastélyoké? Gondolok itt elsősorban azokra a várakra, várkastélyokra, amelyeket már a Habsburgok korában szükségtelenné tartottak. Közülük is főként azokra, amelyek helyreállítása és későbbi folyamatos karbantartása – éppen romosságuk, nagyfokú elhanyagoltságuk miatt már semmiképpen nem

lehet arányban az esetleges hasznosítás reményében végzett ráfordításokkal. Sajnos, a magyarországi várak zöme ez utóbbi kategóriába tartozik, ennél fogva sorsuk reménytelen lenne? Reméljük nem!

A műemlékek helyreállítása és hasznosítása nem lehet kizárólag gazdasági kérdés. A rekonstrukció kétségtelenül komoly anyagi erőfeszítést kíván, de hibát követnénk el, ha elbírálásánál csak a gazdaságosságot vennénk figyelembe, társadalmi hatását nem. Ezt a gondolatot fogalmazta meg az Országos Műemléki Felügyelőség igazgatója egy a közelmúltban megjelent írásában úgy, hogy „a társadalmi támogatást nem nélkülözheti a műemlékvédelem sem”. Ezzel a megállapítással egyetérték, csak hogy a jó gondolat annyit ér, amennyit megvalósítanak belőle. Így nézve, sokan már a gondolatnál megrekednek. Sokfelé találkoztam azzal a nézettel, hogy ha mindenki végezné saját helyén a maga kötelességét, úgy nem lenne ennyi gond. Másként fogalmazva, ne akarjuk mi társadalmi munkáit elvégezni azok munkáját, akiknek ez a foglalkozásukkal járó kötelességük.

Ez a vélekedés, nézetem szerint így hibás, mert nem tükrözi valósan a lehetőségeket és a rendelkezésre álló erőket, eszközöket. Másfelől félreértés is, hiszen nem arról beszélünk, hogy az illetékesek helyett kell cselekedni, hanem *velük*. Együtt, közösen ki-ki abban a munkában amire képes, amire ért, amire van ideje, lehetősége, kedve. Nem öncélúan, nem önzően magánygyűtemények gyaratítására és jószándékkal fűszerezett rombolására vállalkozunk.

Szerencsére ma már eljutottunk oda, hogy a szavak helyett tettekkel is bizonyítsuk e vállalkozások eredményességét. A publikációkban is szép számban található példák közül csupán kettőt emelek ki: „Zelemér XIII. századi templomromja fölött a hajdúböszörményi termelőszövetkezet és a város KISZ-fiataljai vállaltak védnökséget”. (Magyar Nemzet, 1979. július 11.). „A füzéri vár régészeti feltárásához társadalmi munkában építettek utat, az ásathoz kétkézi segítséget adtak” (Népszabadság, 1981. szeptember 30.).

Sajnos akadnak még szakemberek, akik nem igénylik a segítségnek ezt a módját, akik nincsenek felkészülve a társadalmi támogatás fogadására és hasznosítására. Nézetük szerint ezek a fellángolások amilyen gyorsan keletkeznek, olyan gyorsan el is tűnnek és nincs bennük sok köszönet. Találkoztam olyan felfogással is, miszerint elegendő az a néhány nyugdíjas, akiket az OMF foglalkoztat, mivel ők nagy rutinnal rendelkeznek, hogy a munkát csaknem egyedül is képesek elvégezni. Ez igaz lehet, csak mennyi idő alatt? Az idő pedig köztudottan nem segíti a műemlékvédelem ügyét. Melelesleg ez a vélemény egyik legismertebb várnok feltárásával kapcsolatosan hangzott el, amely vár jelenleg látható részeinek zömét társadalmi munkában tárták fel és állították helyre a felszabadulás előtt. Ez az értetlenség vagy közöny azért is furcsa, mert – amint az már többször is elhangzott – „feladataihoz mérten az OMF nagyon kevés szakemberrel dolgozik és nincs megoldva az utánpótlás sem”.

A kevés szakember, a munkálatokat tekintve, nyilván nem jelenthet mennyiséget, hanem sokkal inkább minőséget, míg a haladósabb, manuális munkára máshol és másokban kell keresni a megoldást. Valahogy úgy képelem, ahogy egyik napilapunk írta: „Szembe kell néznünk ugyanis azzal az egyszerű ténnyel, hogy a jelenlegi keretei között a műemlékvédelem hivatalos szervezete nem lesz, nem lehet képes arra, hogy eleget tehessen a megsokasodott feladatoknak. És ez nem csupán – bár nem utolsósorban – anyagi és szellemi energiákon múlik, hanem a megfelelő intézkedéseken és a megfelelő hozzáértő partnereken”. (Magyar Nemzet, 1979. július 11.)

Kik is lehetnének ezek a megfelelő partnerek, és főként miben?

A helyzetfelmérés nagyjából megtörtént, ismert az a műemléki „kör”, amelyet védenünk, kezelnünk és – ahol lehetséges – használnunk kell. A megvalósítandó célfeladatok ismeretében az első követelmény a *tervezettség* lenne. Egy adott műemlék sorsában területileg illetékes hatósági szervezetnek (pl. megyei tanács) és az OMF-nek *közös intézkedési terveket* célszerű kidolgoznia, amely tartalmazná a tervezéssel, kivitelezéssel, üzemeltetéssel kapcsolatos valamennyi feladatot, azok felelőseit, részhatáridejét, költségelőirányzatát stb., hogy a résztvevők közötti szükséges egyeztetések időben és rugalmasan bonyolíthatók legyenek. Az OMF speciális műemlék-helyreállítási munkái mellett szükséges, hogy a járulékos munkákért felelős szervek (megyei tanácsok, múzeumok stb.) is elkészítsék a maguk terveiket és az egyeztetésre kerüljön. A tervek készítését *prognózisok* követhetnék, amelyek megfelelő ütemezéssel jeleznek az állagmegóvások, karbantartások, felújítások és helyreállítások idejét. Feltétlenül szükséges a műemlékeket típusonként (pl. állaguk, kezelőjük, használhatóságuk), tehát jellegük és egyéb szempontok szerint csoportosítani és ennek megfelelően bizonyos sorrendet kialakítani. A feladatok, a tervek ismeretében következne az *erők felmérése és elosztása*. Az erőforrások körét természetesen az eddigiekhez képest ki kell bővíteni. Célszerű törekedni a helyi intézmények testületék, vállalatok, iskolák megnyerésére, amelyek jelentős társadalmi alapjául szolgálhatnának a műemlékvédelemnek. Továbbra is alkalmas szervezeti keretei lehetnek e tömegháznak a műemléki albizottságok, a Múzeumok és Várbaráti körök és a Honismereti mozgalom. E szervezetek, kerülve a formális tevékenységeket, igen sokat tehetnek azért, hogy a műemlékvédelem szervesen illeszkedjék kulturális, ismeretterjesztő, nevelő és környezetvédelmi tevékenységek körébe.

Végezetül, talán a legnagyobb gond egy operatív, szervező intézmény hiánya, amely összehangolná, szervezné mindazon feladatokat és azok felelős „gazdait”, amelyekről eddig szó esett. Az OMF úgyis mint hatósági feladatokat végző hivatal, jelen helyzetében nem látszik alkalmasnak e szerepkör betöltésére.

Ezen szervező orgánomot nem pótolják a különféle bizottságok, intézmények, hatóságok stb sem, mert sokan sokfelé húznak, az érdekek nem egyeztethetők, a rendelkezésre álló erők nem koncentrálnak.

Ezen néhány gondolatot annak reményében írtam, hogy buzdítólag és aktív résztvevőként elősegítsem a Múzeumi és műemléki hónap központi gondolatának megvalósítását, a „múzeumi munka és a műemlékvédelem társadalmasításának feladatát”.

Hulényi Miklós

Tisztelt Szerkesztőség

Egy problémával fordulok Önökhöz. A Honismerethez áll legközelebb az ország műkedvelő régészeinek és néprajzosainak nagy tábora, akik a történelemért és néprajzért hazaszeretettel és érdeklődéssel lelkesednek, nem pénzért és anyagi ellenszolgáltatásért.

Egy problémára hívom fel figyelmüket. A növekvő idegenforgalom mellett nagy számban jelennek meg az útikönyvek és útikalauzok. Ez helyes is, de a minőséggel sajnos már bajok vannak. Némely könyv tele van hibákkal. Olyan városokról is hibás adatokat írnak a könyvről, ahol élnek. A többről nem is beszélve. Egyes helységeknél olyan emlékekről, látnivalókról is olvastam, melyek 50–70 éve megsemmisültek!!!

Nem tudom, ki lektorálja ezeket a könyveket. Jó lett volna néhány példányban kiadás előtt az érintett vidékre előolvasás céljára kiküldeni ezeket a könyveket.

Indíthatna a Honismeret valamiféle mozgalmat ezek ellen a könyvek ellen. Kérhetné olvasóit, írják meg a tárgyi tévedéseket ezekről a könyvekről. Természetes, hogy senki sem lehet tökéletes, de néhányan nagyon bíznak nevükben, hogy senki sem mer beleszólni művükbe. A sok hibát tartalmazó könyvekről írhatnának. A szent cél az lenne, hogy minden ember megismerje hazáját, tisztelje és szeresse azt.

Az ilyen másod-, sőt harmadosztályú könyvek csak félrevezetik az embert, elveszik a kedvüket.

Lehetséges, hogy nem lenne népszerű feladat az útikönyvről körében az ilyen piszkálódás, de elvárhatjuk, hogy akik a könyvekért a pénzt felveszik, azok megdolgozzanak azért, ne csak régi könyvekből ollózzák ki adataikat.

Egy ilyen könyvről írtam már tavaly valamiféle Ifjúsági vagy Sport Kiadónak egy útikalauznak becézett hibahalmazról, de a fülük botját sem mozgatták meg. Jó lenne, ha a Honismeret tenne valamit.

*Öszinte tisztelettel:
Wölfl Lajos*

KEDVES OLVASÓNK!

A HONISMERET című folyóirat az elmúlt esztendőben utcán is árusított lappá vált, ugyanakkor elő is lehet rá fizetni. Tehát azok a személyek, szakörök, iskolák, művelődési közösségek, akik csak nemrég kapcsolódtak be a Honismereti mozgalomba, vagy éppen ezután kívánnak honismereti témákkal foglalkozni, a hirdapkezesítő postahivatalokban, és a Posta Központi Hirlapirodában (Budapest V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással fizethetnek elő a HONISMERET-re. Javasolja Ön is a szülőföldjüket, vidéküket, városukat, falujukat, üzemüket, termelőszövetkezetüket, iskolájukat szerető, annak múltja és jelene iránt érdeklődő vagy azzal foglalkozni kívánó ismerőseinek, munkatársainak, barátainak, hogy fizessenek elő a Honismereti mozgalom sokoldalú, tartalmas és 1982-től új köntösben megjelenő folyóiratára, a HONISMERET-re.

Kőrösi Csoma ünnepség Tokióban

Kőrösi Csoma Sándor életművével, személyével foglalkozók számára ismert, hogy népünk nagy fiának Japán fővárosában, Tokióban szobra van. Ez a szobor őt buddhista szent személyiségnek, bodhiszátvának ábrázolja. Hagyományos keleti ülésben, elmerült arccal néz maga elé.

A szobrot a két háború között ajándékozta alkotója a tokiói egyetemnek. Innen került a Japán Nemzeti Múzeum őrizetébe. Egy hattagú magyar turistacsoport, mely a Fuzsiáma megmászását tűzte célul, elhatározta, hogy tokiói tartózkodását felhasználja arra, hogy tiszteletét fejezze ki a nagy magyar világhíró emléke, szobra előtt.

A tokiói UENO parkban, nagyszerű mesterséges tó mögött fekszik, kerítéssel ellátott zártabb egységben a múzeum impozáns épülete. Ennek bejárata előtt várta a csoportot szeptember 11-én a múzeum titkárnője, *Nishina Mitsue* és a tolmácsszerepet vállaló *Yamada Hiroko*. Együtt mentek a

A Japán Nemzeti Múzeum épülete

múzeum első emeleti könyvtárszobájába, ahol a múzeum részéről *Toshiyuki, Miyake; Gakuji, Hasebe; Shigemi, Komatsu* voltak jelen. A szép helyiségben ott állt a mintegy 30 centiméter magas, bronzból készült szobor, *Csorba Géza* szobrászművész alkotása. A csoport nevében *dr. Szőke Pál* beszélt. Kezében koszorú és egy szelence. Elmondta, hogy az egész tudományos világ ismeri és becsüli *Kőrösi Csoma Sándor* életművét és személyét. Az életét igénybe vevő tibeti-angol szótár megalkotása megnyitotta az utat, hogy az egész világ tanulmányozhassa ezt a több évezredes kultúrát. Önmagával szigorú, célserű élete a buddhista világ nagy tiszteletét vívta ki. Így tekinthető ő bodhiszátvának, a szobor is ezt ábrázolja.

1984-ben ünneplik születésének kétszáz éves fordulóját. Ez alkalommal a Magyar Tudományos Akadémia és a *Kőrösi Csoma Társaság* ünnepséget és tudományos értekezletet tart. A közelgő események előtt hozták ide ezt a koszorút, ami részben szülőfalujából, részben a Budapest melletti hegyekben levő emlékművét környező bokrok leveleiből készült. A rajta elhelyezett nemzeti színű szalagon a „Haza üdvözlöte” felirat látható magyarul és a mellette levő fehér szalagon japánul. A koszorú mellett levő szelence a szülőfalu, *Csomakörösről* való földet tartalmaz. A benne levő felirat is ezt mondja, míg annak hátoldalán az ünnepi esemény időpontja és a most ottlevő csoport tagjainak neve található.

Dr. Z. Szőke Pál megköszönte a múzeumnak, hogy a szobrot őrzi és kérte, hogy azt a jövőben is tartsa olyan szeretettel büntökében, mint eddig. Kérte, tegyék lehetővé, hogy a magyarok tokiói útjuk alkalmával állandóan láthassák a japán és magyar nép barátságának ezt a szép jelképét.

A múzeum részéről *Toshiyuki, Miyake* válaszolt és ígérte, hogy a szobrot a most idekerült tárgyakkal együtt szeretettel megőrzik. Ezek után a csoport meghatottan hagyta el az ünnepség színhelyét.

A CSEMADOK érsekújvári honismereti munkájáról

A CSEMADOK érsekújvári honismereti köre elsőként alakult meg Szlovákiában, s azóta komoly munkát fejt ki. Nemcsak a város történelmi múltjával, hanem a környékével is foglalkozik. A szakkörnek mintegy 25 állandó tagja van. Minden hónapban egyszer összejönnek, s kisebb történelmi, honismereti előadásokat is tartanak, azonkívül tájékoztatják egymást a Magyarországon és Csehszlovákiában megjelent újabb szakirodalomról.

1981. őszén első előadást *Csizmadia Béla*, az érsekújvári gimnázium tanára: A csillagok világa címen tartotta. Ezt követően bemutatta az Érsekújvári Gimnázium magyar tagozatában működő csillagászati szakkör munkáját diákepekkel és magánfelvételi segítségével.

A második előadás a temetők népművészetéről szólt. *Liszka József*, az Érsekújvári járási múzeum dolgozója, színes diákepekkel szemléltette Ócsa, Cegléd, Debrecen, Farnad, Kisújfalú, Csúz, Komárom-szentpéter és a Vág völgye temetőiben található sírjeleket: fejfákat, kopjafákat, táblás, oszlopos, gombos és kettős fejfákat és szívalakú márványköveket.

Korga György, budapesti festőművész, értékes előadásában *Barcsay Jenő* művészetéről beszélt. A bevezetésben saját művészetéből 9 diakép segítségével adott ízelítőt.

Az összejöveteleket a CSEMADOK érsekújvári helyi szervezete honismereti klubjában tartják. Az említett témákból is láthatjuk, az érsekújvári honismereti kör célkitűzése, hogy tagjaik és hallgatóságuk a történelmen kívül más tudományágakba is betekintést nyerjenek. Céljuk ezen kívül az anyanyelv és anyanyelvi kultúra tökéletesítése, a nemzeti érzés, az internacionalista szellem terjesztése a felnövő ifjúságban is. Az érsekújvári honismereti klubban egy-egy előadáson a résztvevők száma 70 és 180 között van.

Dr. Hofer Lajos

HÍREK

A jászapáti Velemi Endre Tsz honismereti körnek tagjai hosszú évek óta gyűjtik az egyéni gazdálkodás tárgyi emlékeit a régi cséplőgéptől az ekekapáig, a nagyobb bútoroktól a vászonfizekig, a szűrtől a „belinner” kendőig. A több száz tárgyi emlék raktározására a termelőszövetkezet vezetősége alkalmas helyet adott, s minden bizonnyal megteremti majd az állag-megóvást és a bemutatás lehetőségét is. Az összegyűjtött és adományozott tárgyak egy része máris végleges helyére került 1979. augusztus 20-án megnyitott a tanyamúzeum első épülete, a lakóház hagyományos berendezéssel (bútorok, használati tárgyak, berendezések stb.). Az udvaron gémeskút áll s a hagyományos paraszti gazdálkodás eszközeit itt állították ki. Az épület kialakításának és berendezésének szakszerűségét a jászberényi Jász Múzeum igazgatójának közreműködése szavatolja. A *tanyaépület és berendezés* a hagyományos életforma mozzanatait idézi és testesíti meg. Berendezésében a különféle szakkörök tagjai is részt vettek. 1981-ben elkészült az *istálló*. A továbbiakban a melléképület (ólak, fészter stb.) felépítésére és berendezésére is sor kerül. A honismereti kör tagjai a tanya település múltja egy részének a feltárását is elvégezték. Vállalkoztak valamennyi, emberi emlékezettel elérhető tanya, kunyhó, kút, állás delelőhelyének meghatározására. Térképen rögzítették azokat a tereppontokat, ahol az említett építmények valaha állottak vagy állanak. A továbbiakban elkészítik a tanyaak alaprajzát. A termelőszövetkezet vezetősége *erkölcsileg és anyagiilag* támogatja a honismereti kört. A legjobb szakköri tagok munkáját oklevéllel és emléklappal ismerték el.

Dr. Farkas Ferenc

Az Országos Széchényi Könyvtár valószínűleg a legteljesebb Zichy-katalógussal gyarapodott, amely jelentősen hozzájárul a festő életművének teljesebb megismeréséhez. *Zichy Mihály* (1827–1906), az illusztrálás és a rajzművészet nagy mestere kisebb megszakításoktól eltekintve Oroszországban dolgozott, s négy cár festőjeként ezernyi virtuóz rajtot készített az udvari életről, az ottani mindennapokról. Neves írók, költők műveit illusztrálta, és stílusával szinte iskolát teremtett Oroszországban, s világszerte hírnevet szerzett.

Nemzeti könyvtárunk *Babits Mihály* (1883–1941) *üzencéduláival* is gazdagabb lett. A Könyvtár dal szeretőnek írni a kedveshez című, feleségének ajánlott, dedikált korrektúralevonata húsz üzenő-

cédulával, valamint Babits és *Török Sophie* (1895–1955) ötvenhat levele került a könyvtár gyűjteményébe. A cédulák a Babits házaspár rövid, úgymond házi használati üzeneteit tartalmazzák, apró csúfolódásokkal, szólásmondásokkal tarkítva. Az ötvenhat levél, illetve levelezőlap, távirat a férj és feleség levélváltásainak azon darabjai, amelyeket Török Sophienak sikerült összegyűjtenie. A levelük kettejük ismerettségének teljes időszakát felölelik, 1920-tól 1941-ig, Babits haláláig.

A Soproni Liszt Ferenc Múzeumnak ajándékozta a soproni származású, az Egyesült Államokban élő *Schoicz János* csellóművész Liszt Ferenc (1811–1886) két kéziratát. A becses dokumentumok egyike egy 1857. november 23-i levél, amelyet Liszt Weimarból írt *Gaetano Belloni* olasz koncertrendezőnek. A másik kézirat valószínűleg egy tanulmány kiemelt oldala, amelyben egy *Uhbisev* nevű orosz muzikus hangversenyének visszhangjáról van szó.

Baranyában kiépült a német és a szerb-horvát nyelvű iskolai könyvtárhálózat. Jelenleg két középiskola, ötvennégy általános iskola és egy óvoda tart fent nemzetiségi könyvtárat, melyeknek kötet-száma meghaladja a 12 ezret. A megyei tanács nemzetiségi bizottságának állásfoglalása szerint az iskola és könyvtár a két legfontosabb intézmény a nemzetiségi lét és kultúra ápolásában, ennek megfelelően megkülönböztetett gondot kell fordítani a fejlesztésükkel. A megyében két nagy nemzetiségi báziskönyvtár működik: Pécssett a 20 ezer kötetes német könyvtár és a tízezres állományú délszláv könyvtár Mohácson. Ezek mintegy száz községi, iskolai, illetve klubkönyvtárat látnak el olvasnivalóval. A nemzetiségi bizottság sürgette, hogy a könyvkiadás több és értékebb nemzetiségi könyvet jelentessen meg, valamint javasolta a báziskönyvtárak közvetlen kiadványcseréjét az NDK-beli és a jugoszláv intézményekkel.

Hamarosan megnyílik a délszláv klub Pécssett a történelmi belváros egyik patinás épületében. Az itt élő mintegy ötezer szerb-horvát anyanyelvűnek művelődését segíti a klub könyvtára és olvasóterme. A művelődési intézmény programjaival elsősorban az anyanyelv és a magyarországi délszláv hagyományok ápolását kívánja szolgálni, de területi feladatokat is ellát majd. Lehetőséget nyújt, hogy a Baranyában és a Dél-Dunántúlon élő délszlávok itt egymással találkozhassanak, fogadhatssák a szomszédos Jugoszláviából érkező vendégeiket is.

Eredményes volt a Győr-Sopron megyei Tanács, a HNF megyei bizottsága és több kulturális intézmény által a „Jelenről a jövőnek” címmel indított és támogatott fotóakció. Jelentős és értékes dokumentumfénykép- anyaggal gyarapodott a győri megyei könyvtár helytörténeti gyűjteménye. Fotók százait készítettek az ipari üzemekben, gazdaságokban, pincészetekben, boltban, piacon, szociális és kulturális intézményekben. Lencsevégre kapták az amatőrök a történelmi emlékeket, a védett természeti értékeket, s a települések közösségi emlékeit: lakodalmat, búcsúkat, falugyűléseket, zárszámado közgyűléseket.

Kalaposműhely teljes felszerelésével gyarapodott a zalaegerszegi múzeum néprajzi gyűjteménye. *Boczkó István* idős kalposmester egykori műhelyének szerszámai közül a legértékesebb az 1910-ben készült, kis méretű – alig 20 centiméter hosszú, tömpe orrú kalpasvasaló. Hiánytalanul megmaradtak a fából esztergált fejformák az 51-es-től az 57-es méretig. Említésre méltó még az 1930-as évek elejéről származó forma- és színmintafüzeg, amely a megrendelők választását könnyítette meg, valamint Budapest 1934-es utcanévjegyzéke.

Kevésbé ismert, érdekes gyűjtemény jött létre Pécsen a Janus Pannonius Múzeumban – a világ legnagyobb találóskérdés-archívuma, amelyben kétszáznál több nép 120 ezer szóbeli rejtvényét őrzik. A találóskérdés ősi műfaj, régebbi eredetű a népdalnál is. Am élők műfaj, hiszen napjainkban is újabbnál újabb szóbeli rejtvények keletkeznek, terjednek. Kutatásukra világszerte nagy figyelmet fordítanak, mivel zárt és kicsiny szövegegyeség, sokáig fennmarad, nehezen változik – ellentétben a variálódó népdalokkal, népmesékkel. Hazánkban azonban a legutóbbi időkig a népköltészet mostohán kezelt ága volt, amit az is bizonyít, hogy Európában csupán a magyarok nem adták ki a találóskérdés-copusukat. *Mándoki László* néprajzkutató, a gyűjtemény létrehozója, életre hívója 25 éve gyűjti a rejtvényeket, s 15 éve foglalkozik a találós kérdések összehasonlító vizsgálatával. A közelmúltban megkezdte a magyar találós kérdések corpusának összeállítását. A szövegyűjteménybe beépíti a ma élő és keletkező szóbeli rejtvényeket is, miközben továbbfejleszti a pécsi archívumot, amely az egyik legfontosabb nemzetközi bázisa a műfaj kutatásának.

Szinte ezzel egyidőben zajlott a megyében szintén nagy társadalmi összefogással a *múlt értékeinek számbavétele* is. A honismeret lelkes kutatói, önkéntesei adatlapokon, fotók segítségével adtak helyzetjelentést a terület több mint kétszáz műemlékéről, védett értékéről s azok állapotáról. Számos újdonságra is felhívták a figyelmet. A *nagycenki gázfejlesztő telep* felledezése – egyik legérdekesebb eredménye ennek a munkának. A telep terveit *Széchenyi István* (1791–1860) élete kockázatásával hozta haza – mint naplójából kiderül

–, s elsőként ő valósította meg Magyarországon. Az egykori gázfejlesztő épületét ma lakásnak használják.

Értékes pénzleletet találtak a Szabolcs megyei Cégénydányádon. Házépítés közben mintegy 80 centiméter mélységből 35 ezüstpéNZ került elő. A Nyíregyházi Múzeum régészei megállapították, hogy az érmék jelentős része a francia Napkirály, XIV. Lajos udvarában használatos ezüstpéNZ, s az 1660-as évekből származik. Emellett több leletről kiderült, hogy azok ugyancsak abból a korból valók és a dalmát Ragusa – Dubrovnik – fizetőeszközei voltak. A Jósza András Múzeumban megkezdtek az érmék restaurálását, tovább gyarapítva mintegy negyvenrezs gyűjteményüket.

A véletlennek köszönhető, hogy *Horváth László* nagykanizsai régész Fakospusztá határában felfigyelt a friss szántás elszíneződött talajára. A helyszínen egy csaknem 60 méter átmérőjű, kör alakú, egykor árokkal körülvett település alaprajza tűnt elő, közepén egy középkori eredetű teglaépület maradványaival. A Zala megye földrajzi nevei c. kötet így utal a lelőhelyre: „Fakos megye: a török időben vár állt itt, amelynek Fakos nevű vitéz volt a parancsnoka.” A leletek igazolták a népi helynévadás realitását. Valóban itt emelkedett a törökök elleni harc terheit vállaló zalai palánkvárak egyike. Az ásás első eredményei valószínűsítették, hogy a hely ősidők óta lakott volt, mivel a vár melletti dombon késő bronzkori urnasírokra, s egy lakóház maradványaira bukkantak, sőt rézkori, valamint kelta levelek is előkerültek. A feltárásban a régész legnagyobb segítőtársa a korszerű agrotechnika és a mélyszántás volt.

A győri Püspökvár tornyának műemléki feltárása során Anjou-cimert találtak. A XIV. századi gótikus torony homlokzatát díszítette a címer, amely az ugyancsak a kőből faragott harci sisakkal és tollforgóval együtt kőbaldachn alatti ékeskedik. A címer minden valószínűség szerint *I. Kálmán* győri püspöké volt, aki *Károly Róbert* (1288–1342) király gyermekeként viselhette. Ugyancsak rábukkantak *Dóczi Orbán* és *Bakócz Tamás* – mindketten győri püspökök voltak – festett címerére. A Püspökvár tornya elé a XVI. században statikai okokból ún. kőfenyfalat emeltek, amely eddig eltakarta az értékes címereket. A freskócímereket és az Anjou-kőcímet levették a falról, és a restaurálás után a Dóczi-kápolnában fogják bemutatni. Az eredetiek helyére felfestik, illetve felhelyezik a címerek másolatát.

A sokoródi dombvidék egyik évszázados településén, Tápon, tájházat avattak. Egy 1857-ben épült, döngölt földfalú, nádtetőszelérházat rendeztek be a sokorói szegényparaszti porták jellegzetes bútoraival. A ház maga építőhagyományt őriz: tetőszerkezetét az oromzathoz támaszkodó ágasfa tartja, szabad tűzhelyes konyháját lábakon álló, füles

cserépedények, színes festett tányérok díszítik. Az apró ablakszemes helyiségben a káposztasavanyítás eszközeit is megsejmelhetjük. A konyhából jobbra és balra nyíló kis szobák femennyezetének díszei az évszámos, felírtas mestergerendák. Mindkét helyiségben sárból tapasztott kemence áll. A falubeli asztalosok készíteték évtizedekkel ezelőtt a sarokpadot, az ágyat, a tulipános ládát és az élettálat díszített gyereketető székét. A környék jellegzetes mesteriségének, a csuhéfonásnak legfontosabb eszközei is megtalálhatók az egyik szobában.

Reviczky Imrénék a második világháború antifasiszta tisztjének, a Magyar Néphadsereg ezredésének emlékére – születésének 85. évfordulója alkalmából – utolsó lakóházának (Bp., II. ker. Mandula u. 25.) falán emléktáblát helyezett el a Hazafias Népfrent Országos Tanácsa és a Fővárosi Tanács.

Újabb parkokat, erdőrezerveket, ritka növényeket nyilvánítottak védetté Zala megyében. Oltalom alá kerültek az ormánypusztai gyermeküdülő ritka, másfél százados fái, a surdi park tiszafái, oregonciprusai és 80–100 éves piramis tölgyei, valamint a csereszegtomaji *Horváth József* több hektáros kertje értékes libanoni ciprusával. Védelmet kapott az Árpád-korban emelt kallósi kerektemplom környéke, a pölöskei ősbükös, s néhány fekete-fenyőerdő a megyében, a Göcsej vidékén élő gímpáfrány, a megye északi részén honos leánykő-köröscsin, a télmetető, a henyeboroszlán, valamint a ritkaságnak számító magas szárú kacsord, valamint az osztrák zergevirág.

Oltalmat kapott a tahitótfalusi Torda-sziget, amelynek dús növényvilága búvóhelyet és jó élet-körülményeket nyújt számos madárnak. A csaknem 7 hektáros területen 57 madárfaj költ, köztük olyan értékes példányok, mint a kislile, a jégmadár, a gyurgyalag, a berki tücsökmadar. De megfordul itt a nagy és kiskócsag, a feketegölya, a halászsas, a daru, a lócsér, a sarki búvár, a bütykös és az énekeshattyú, a feketerece és a havasi pityer is.

Tinódi (Lantos) Sebestyén halálának 425. évfordulója alkalmából emlékhelyet alakított ki a rózsafai községi tanács és a nagypeterdi tsz a krónikás szülőfaluja, a hajdani Tinód helyén. A falu a hó-doltság idején elpusztult, emléket egy dűlőnév őrizi. A betonlapzatba ágyazott faoszlopokon domborított réztábla emlékeztet a XVI. századi neves énekmondóra, s a hely jelentőségére. Gondozását a termelőszövetkezet Tinódi szocialista brigádja vállalta.

Kiskunmajsán a tanyasi gyerekek általános iskolai diákkotthonát Ortutay Gyuláról nevezték el, mivel az ő kezdeményezésére az országban elsőként hozták létre. Az iskola falán emléktáblát helyeztek el az alkalmából. Ortutay már régebben felfigyelt a Bács-Kiskun megyei tanyai gyerekek hátrányos helyzetére. Támogatója és kezdeményezője volt az e hátrányokat felszámoló mozgalomnak, mivel

egyértelmű volt számára, hogy a hatalom teljes birtokosai csak kiművelt emberfők lehetnek. Az iskola alapkövét 1972 nyarán Örtutay helyezte el. A kollégium 4 millió forint őrtekü önkéntes munkával valósult meg, 190 lakója van.

A Békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum természetesen gyűjti a hazai románok néphagyományait, s e munka eredményeként jött létre e nemzetiségünk legszámtottevőbb néprajzi gyűjteménye. A kutatómunkát kiegészíti, két időszzerű feladat: az első hazai román tájház, a kétegyházi parasztház berendezése, valamint a magyar–szerb–román lakosságu Baltonya helytörténeti gyűjteményének létrehozása. A békéscsabai múzeumban készül az országos szaknyilvántartás, amely teljes, képet ad majd a kutatóknak a román nemzetiség néprajzával, történetével összefüggő adatokról, tárgyokról, emlékekről.

Együttműködési megállapodást kötöttek a Vas megyei múzeumok igazgatóságának és az eisenstadti (kismartoni) múzeum vezetői, bár a két szomszédos terület között már évek óta a gyümölcsözőek a kulturális és a tudományos kapcsolatok. A mostani megállapodás bővíti az együttműködés lehetőségeit, kiterjeszti a természetrajz, a régészet és a néprajz területére. A magyar szakemberek Ausztriában folytatnak majd zoológiai, botanikai gyűjtőmunkát, részt vesznek a Burgenlandban még megmenthető népi műemlékek felderítésében, restaurálásában.

Szabadkán ősszel tartották a hagyományos magyar nyelvi szemináriumot, amelyen a Vajdaság, Horvátország és Szlovénia magyar tanárai és magyar nyelven dolgozó tanítói vettek részt. A gazdag programú továbbképzésen főként nyelvészettel, nyelvműveléssel, stilsztikával és módszertannal foglalkozó előadások hangzottak el. A magyarországi szakemberek a helyesírás-tanítás, valamint a stilsztika elemzések módszereiről tájékoztatták a szomszéd ország tanárai (*Magyar Szó*).

A HNF Győr–Sopron megyei Bizottsága és a Nemzeti Front dunaszerdahelyi járási bizottsága között régebbi már a munkakapcsolat. A határ két oldala a honismereti munkában itt is, ott is más-más lehetőséget kínál. Augusztusban a honismerettel, néprajzzal, helytörténettel rendszeresen foglalkozó Győr megyei középiskolások részvevői voltak a somorjai (Samorin) II. Nemzetközi Honismereti Tábornak. A táborozók a konzerválási munkán kívül megismerkedtek a Csallóköz történelmével, munkásmozgalmával, néprajzával – előadások, látogatások, kirándulások során. A közös munkától, a kölcsönös tájékozódástól mindkét fél azt reméli, hogy a honismereti munka fellendüléséhez vezet. Talán egyre többen – s nemcsak diákok – kapcsolódhatnak majd be a sürgető feladatok elvégzésébe (*Új Szó*).

Vargáné Major Judit

Vásárhelyi Pál

Vásárhelyi Pál, a Tisza-szabályozás tervezője

1982 2

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYOIRATA

Moldvai magyar asszony (P. E. felvétele)